

**CATALUNYA
IL·LUMINADA GRÀCIES A
LA VALL FOSCA**

Blanca

Treball de Recerca 2n de Batxillerat

Curs 2020 - 2021

*A la meva padrina,
l'energia de la meva vida.*

Agraïments

En primer lloc vull agrair-li a la meva tutora del Treball de Recerca per haver-me ajudat i aconsellat absolutament sempre, encara que no hi hagi pogut estar presencialment. També vull agrair-li als meus tres cotutors; el primer va arribar en el moment més clau, ja que tot el treball estava en l'aire, i em va ajudar a ajuntar les diverses peces i a donar-li forma. Finalment, agrair-li també a la meva segona cotutora que encara que hagi arribat en l'última etapa, la seva orientació constant, el seu suport i la seva predisposició han estat essencials. A més a més, agraeixo profundament l'entrega i la paciència al meu tercer cotutor, el qual m'ha ajudat durant tot el treball.

Altrament als entrevistats, ja que sense ells no m'hagués estat possible realitzar el treball de camp.

Per últim, vull agrair especialment el suport a totes les persones que m'han recolzat durant la realització d'aquest treball.

Prólogo / Abstract

Cuando mi abuela me habla del aprendizaje que ha adquirido a lo largo de su vida, no puedo evitar sentirme tremendamente agradecida de tenerla a mi lado. Un día le brillaba el rostro mientras me relataba todo lo que la Central Hidroeléctrica de Capdella había supuesto en su vida, y fue en ese instante que no dudé ni un segundo en querer investigar sobre ésta.

En este trabajo de investigación titulado “Catalunya il·luminada gràcies a la Vall Fosca” se intenta analizar la Central Hidroeléctrica de la Torre de Capdella, la cual fue la primera central hidroeléctrica de gran producción de toda Cataluña, y para cuya construcción se necesitó mucha mano de obra y materias primas.

El objetivo de este trabajo es indagar qué supuso para Cataluña, pero especialmente para la Vall Fosca, la construcción de la Central. Para ello, se ha hecho una investigación teórica y un trabajo de campo.

Primeramente, se pueden encontrar los objetivos principales y específicos que se ha propuesto alcanzar, seguido de la hipótesis y las subhipótesis, a las que se busca dar respuesta.

En la búsqueda teórica, básicamente se ha buscado información sobre el motivo de la construcción de la Central, dónde está situada, cómo se construyó, y cómo es actualmente. Así como de las condiciones de vida de los trabajadores que participaron en la construcción, o de las mejoras demográficas, sociales o económicas que comportó.

Por otra parte, en el marco práctico, se utiliza la metodología de la memoria oral. Además, se realizan unos planos con la finalidad de dar un uso actual a una de las mejoras que comportó. También se realiza un mapa y se ha editado un vídeo a través del cual se entiende fácilmente las mejoras que comportó.

Para concluir, a través de la memoria oral y los documentos de archivo se extraen unas conclusiones con la finalidad de poder dar respuesta a las hipótesis planteadas inicialmente.

Palabras claves: Central Hidroeléctrica, Cabdella, construcción, condiciones de vida, mejoras, vivencia y objetivos.

Lorsque ma grand-mère me parle de l'apprentissage qu'elle a acquis tout au long de sa vie, je ne peux m'empêcher de me sentir extrêmement reconnaissante de l'avoir à mes côtés. Un jour, son visage brillait alors qu'elle me racontait tout ce que la Centrale Hydroélectrique de Capdella avait supposé dans sa vie, et c'est à ce moment que je n'ai pas hésité une seconde à vouloir enquêter sur celle-ci.

Dans ce travail de recherche intitulé "Catalunya il·luminada gràcies a la Vall Fosca" (La Catalogne éclairée grâce à La Vall Fosca), on tente d'analyser la centrale hydroélectrique de la Torre de Capdella, qui a été la première centrale hydroélectrique de grande production de toute la Catalogne, et il a fallu beaucoup de main-d'œuvre et de matières premières pour la construire.

Le but de ce travail est de connaître, ce que la construction de la centrale a supposé pour la Catalogne, mais surtout pour la Vall Fosca. Pour ce faire, nous avons effectués une recherche théorique et un travail de terrain.

Tout d'abord, nous pouvons trouver l'hypothèse et les sous-hypothèses qui en découlent. Les principaux objectifs et les objectifs spécifiques à atteindre dans cette investigation sont également expliqués.

Dans la recherche théorique, nous nous sommes renseignés sur la motivation de la construction de la centrale, où elle est située et comment elle a été construite, et comment elle est maintenant. Ainsi que des conditions de vie des travailleurs qui ont participé à leur construction, ou des améliorations démographiques, sociales ou économiques qu'elle a comportées.

D'autre part, dans le cadre pratique, nous avons utilisé la méthodologie de la mémoire orale. Par ailleurs, nous avons élaboré des plans, afin de donner un usage actuel à une des améliorations qu'elle a comportées. Enfin, une carte est réalisée, et une vidéo a été éditée, ce qui permet de comprendre facilement les améliorations apportées.

Pour conclure, afin de pouvoir répondre aux hypothèses initialement avancées, nous avons extrait des conclusions, à travers la mémoire orale ou les documents d'archives.

Mots-clés: Centrale hydroélectrique, Cabdella, construction, conditions de vie, améliorations, expérience et objectifs.

Índex

Agraïments	3
Prólogo / Abstract	4
Introducció	8
Objectius	10
Objectiu principal	10
Objectius específics	10
Metodologia	11
Hipòtesis	12
Pla de treball	13
Marc teòric	14
1. Definició de central hidroelèctrica	14
2. On està situada i com és la central	16
3. El punt de partida per a la construcció de la central	18
3.1 Energia Elèctrica de Catalunya	20
4. La construcció de la central	21
5. Condicions dels treballadors	24
6. Les millores causades	26
6.1 En l'àmbit de Catalunya	26
6.2 En l'àmbit comarcal	28
7. La demografia	37
8. Els sectors econòmics	39
Marc pràctic	41
Introducció	41
Conclusions	42
Objectives	42
Subjectives	46
Producte final	79
Limitacions	80
Conclusions finals	81

Bibliografia..... 86

Annex¹

---

¹ Al final del document, hi ha un annex de quatre parts que complementa aquest Treball de Recerca.

Introducció

La societat en què vivim és una societat de canvis constants a través dels quals es busca, per exemple, tenir les majors facilitats i el que cerquem en aquell precís i concret instant. Per això, en aquest treball de recerca titulat “Catalunya il·luminada gràcies a la Vall Fosca” us parlaré d’un exemple. Nosaltres com a societat sempre busquem tenir les majors facilitats possibles i, és per aquest motiu que es va dur a terme el projecte de la construcció de la central hidroelèctrica de Capdella.

Per començar, es parlarà del moment en el qual es va construir i el perquè. Més endavant, s’exposaran les múltiples millores que es van fer a la província de Lleida, més concretament al Pallars Jussà, per ajudar als més de 4000 treballadors. Cal remarcar que no va ser tan senzill, ja que era la primera central hidroelèctrica de gran producció que va funcionar a Catalunya i es necessitava gran quantitat de mà d’obra i de matèries primeres.

Una de les principals motivacions que m’ha dut a realitzar el treball de recerca sobre aquest tema ha estat el vincle que tinc amb la Vall Fosca. Aquesta vall és el lloc natal de la meva família materna i estava segura que els hi faria molta il·lusió que escollís un tema relacionat amb aquesta. Al principi de tot, no n’estava gens convençuda, ja que en aquesta vall són molt populars assumptes com la ramaderia o el turisme, però no m’acabaven de convèncer. Així que, després de parlar amb gent autòctona, em vaig decantar per la Central Hidroelèctrica de Capdella, ja que és un lloc el qual cobra una gran importància, però no tan sols a la Vall Fosca, sinó que arreu de Catalunya, ja que la llum produïda en aquesta central es reparteix per tot el territori català.

Per altra banda, és molt sorprenent el nombre de canvis que van tenir lloc a la Vall Fosca gràcies a la central hidroelèctrica. Millores, que, gràcies a la construcció d’aquesta es van dur a terme en aquell moment i no molts anys després com, possiblement, sense la central hidroelèctrica hagués succeït.

En aquest treball s'intenta cercar el per què de la seva construcció i les reformes que va comportar. A més a més, es vol saber quines eren les condicions de treball pels més de 4000 treballadors i les relacions que es van establir entre aquests després del llarg procés en què van estar construint la central, ja que va venir gent de Múrcia, Andalusia, Itàlia i fins i tot de Turquia, així com també van participar a la construcció autòctons de la vall.

El treball està estructurat en dues parts; el marc teòric i el pràctic.

Al marc teòric es farà una recopilació d'informació què he pogut disposar sobre la central hidroelèctrica de Capdella; què s'entén per central hidroelèctrica, on està situada i com és, per què es va construir, així com de les condicions de vida dels treballadors mentre la construïen. També es durà a terme una recerca sobre les millores que va comportar. Per a cercar aquesta informació s'utilitzaran diferents fonts com Internet, documents de l'arxiu o llibres de la biblioteca.

Al marc pràctic s'utilitzarà la metodologia de la memòria oral. Es realitzaran entrevistes a gent especialitzada en el tema. Se'ls hi plantejaran diferents qüestions per tal d'esbrinar com es va viure aquest canvi tan brusc i inesperat a la vall. Com s'ho van prendre la gent autòctona, si com una oportunitat de donar-se a conèixer i augmentar la seva economia, o, per contra, de manera negativa, ja que vindria moltíssima gent i deixaria de ser un lloc tranquil i aïllat de la massificació de les ciutats.

Objectius

Els objectius són una guia fonamental a l'hora de realitzar el treball de recerca, ja que per tal d'aconseguir un repte és necessari estar motivat i marcar uns objectius. En el cas d'aquest treball els objectius s'han dividit en un de principal i diversos d'específics.

Objectiu principal

- Esbrinar l'avenç que va suposar per Catalunya, però, especialment per la Vall Fosca, la construcció de la Central Hidroelèctrica de Capdella.

Objectius específics

- Conèixer els motius que van portar a la construcció de la central hidroelèctrica de Capdella.
- Indagar sobre les condicions de vida de les més de 4.000 persones que van participar en la seva construcció .
- Investigar sobre els canvis que va causar, tant en l'àmbit de Catalunya com en l'àmbit comarcal.
- Esbrinar com es va viure un canvi tan important en l'àmbit econòmic, però també com el va viure la gent autòctona de la Vall.

Metodologia

En aquesta recerca m'he basat en el mètode científic, el qual té quatre parts. La primera part és l'observació de l'entorn i el plantejament de preguntes. En el meu cas, l'observació de l'entorn ha sigut les nombroses vegades que he anat a veure la Central Hidroelèctrica de Capdella per intentar donar resposta a preguntes relacionades amb aspectes claus de la seva construcció i la seva història.

La segona part és plantejar-se una hipòtesi, la que jo em vaig plantejar és: **"La construcció de la Central va suposar un gran avenç per la Vall Fosca"**.

La tercera part, el camp de treball per verificar la hipòtesi, la vaig fer a través d'una part teòrica i una part pràctica, basada en entrevistes.

La quarta i última part és la verificació o no de la hipòtesi a partir de la part teòrica i de les conclusions de les entrevistes.

Com a metodologia de suport he utilitzat la memòria oral. Per utilitzar aquesta metodologia he seguit les instruccions editades per la Generalitat de Catalunya recollides al manual: *Eines per a treballs de memòria oral*² de BERNAL, M. Dolors; CORBALAN, Joan (2008).

---

² BERNAL, M. Dolors; CORBALAN, Joan (2008). *Eines per a treballs de memòria oral*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació. Direcció General de la Memòria Democràtica; Diputació de Barcelona.

Hipòtesis

La hipòtesi principal és la següent:

- La construcció de la Central va suposar un gran avenç per la Vall Fosca.

Les subhipòtesis són les següents:

- Aquest avenç va ser a nivell social?
- Aquest avenç va ser a nivell econòmic?
- Aquest avenç va ser a nivell social i econòmic?

Pla de treball

ACTIVITAT	GENER	FEBRER	MARÇ	ABRIL	MAIG	JUNY	JULIOL	AGOST	SET.	OCT.	NOV.
Agraïments											
Pròleg / Abstract											
Introducció											
Objectius											
Metodologia											
Hipòtesi											
Definició de central hidroelèctrica											
On està situada i com és											
La construcció											
Condicions dels treballadors											
Millores causades en l'àmbit de Catalunya											
Millores causades en l'àmbit comarcal											
Demografia											
Els sectors econòmics											
Redacció de les entrevistes											
Entrevista 1 (Gent autòctona)											
Transcripció de l'entrevista 1											
Entrevista 2 (Martí Boneta Carrera)											
Transcripció de l'entrevista 2											
Entrevista 3 (Treballador de la central)											
Transcripció de l'entrevista 3											
Entrevista 4 (Sigrid Remacha)											
Transcripció de l'entrevista 4											
Entrevista 5 (Eva Perisé)											
Transcripció de l'entrevista 5											
Plànols d'un hospital-alberg											
Conclusions objectives											
Conclusions subjectives											
Conclusions finals											
Producte final (documental)											
Annexs											
Revisió completa del treball											

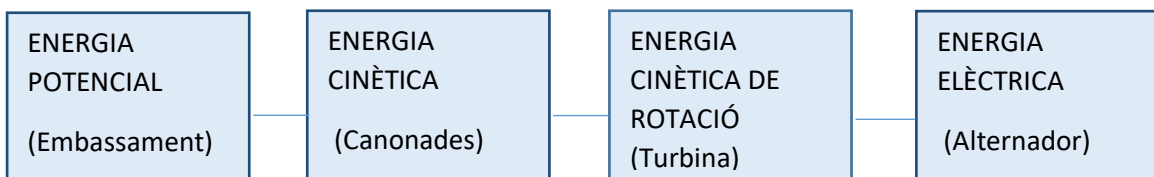
Marc teòric

1. Definició de central hidroelèctrica

Etimològicament, la paraula “hidroelèctrica” prové del grec i està formada per: *hydro* (aigua) , *elektron* (ambre), més el sufix *-ico* (relatiu a). Per tant, significa relatiu a la **electricitat** produïda pel **moviment de l'aigua**.

La enciclopèdia catalana ha definit central hidroelèctrica com “Central elèctrica que transforma l'energia mecànica de la caiguda de l'aigua en energia elèctrica.”

Una central hidroelèctrica és aquella instal·lació la qual serveix per generar electricitat. Però, no tot és tan senzill com sembla, ja que es realitzen quatre tipus de transformacions d'energia en aquestes centrals:

Gràfica 1. **Transformacions d'energia en les centrals hidroelèctriques**

Font pròpia

A més a més, segons (Generalitat de Catalunya. I.E.S Torredembarra., 2020) el tipus d'aprofitament de l'aigua ens trobem amb 3 tipus de centrals hidroelèctriques:

- **Centrals d'embassaments:** en aquesta s'hi emmagatzema un volum considerable d'aigua a dalt de les turbines mitjançant la construcció d'una o més preses, les quals formen llacs artificials. D'aquesta manera, es pot produir energia elèctrica durant tot l'any, encara que s'assequi el riu durant alguns mesos, ja que van graduant les reserves d'aigües que es fan circular per les turbines.

- **Centrals d'aigua fluent:** en aquest cas no hi ha embassament i cal que el cabal del riu sigui prou constant, perquè hi hagi una potència determinada durant tot l'any, ja que utilitzen el flux del riu per generar l'electricitat. Llavors, durant una temporada que hi hagi precipitacions abundants desenvolupen la seva màxima potència, en canvi, durant l'època de sequera, la potència disminueix en funció del cabal.
- **Centrals d'acumulació per bombeig:** aquestes disposen de dos embassaments situats a diferents nivells, els quals tenen la mateixa quantitat d'aigua. Hi ha dues situacions, si la demanda d'energia elèctrica és màxima, l'aigua cau des de l'embassament que està situat a més alçada, fent girar les turbines, i s'emmagatzema a l'embassament inferior. D'aquesta manera, generen electricitat, ja que hi ha molta demanda. D'altra banda, quan hi ha menor demanda, l'aigua és bombada a l'embassament de dalt, amb l'objectiu que torni a fer el cicle productiu.

2. On està situada i com és la central

Situada a **Capdella**, un petit poblet de la Vall Fosca, al Pallars Jussà i de província lleidatana, és considerada com la primera gran central hidroelèctrica de Catalunya. Aquesta es va instal·lar a Catalunya i s'allotja a l'interior d'una caverna excavada a la muntanya. Per poder accedir-hi, si ha d'anar a través d'un túnel de 592 m, el qual posseeix un pendent del 10%.

Aquesta va ser posada en marxa l'any **1914** i va ser constituïda per "Energia Elèctrica de Catalunya", tal com més endavant s'explicarà.

El salt que posseeix és de 2.114,00 metres d'altitud i el seu desnivell és de 840,00 metres. A més a més, la longitud de la canonada forçada és de 2.000 metres i el cabal d'aigua nominal de 3,3 metres cúbics per segon.

D'altra banda, la sala de màquines de la Central Hidroelèctrica de Capdella està situada a una altitud de 1.274,00 metres i es poden trobar 5 grups. En cadascun d'aquests grups, es troba 1 turbina Pelton d'eix horitzontal i la potència instal·lada per grup és de 5,88 MW. Per tant, la potència instal·lada total és de 29,40 MW, ja que n'hi ha 5 grups. Finalment, la producció mitjana total anual és de 56,10 GW (*Central Hidroelèctrica de Capdella - Museu Hidroelèctric de Capdella*, 2014).

Per tant, tal com diu l'Eva Perisé³, Capdella és un **lloc idoni** per construir una central elèctrica, ja que tenen lloc els dos condicionants principals; el desnivell vertical i una gran **quantitat d'aigua**. Aquest **desnivell vertical** té un recorregut des del capdamunt de les muntanyes fins a baix d'aquestes. Al capdamunt és on es troben els 28 estanys, els quals estan connectats per sota terra i es denominen com una teranyina de canals excavats; fets a pic i pala. Aquests van fins a l'estany més baix, el Gento. Llavors, des d'aquest hi ha un altre canal, el qual transcorre fins a la Cambra

(Fig. 1) **La Cambra d'aigües.**

Font: Mapio.net

³ Directora del Museu Hidroelèctric de Capdella.

d'aigües on comença l'espectacular salt.

Aquest salt s'inicia amb dues canonades forçades i l'aigua arriba a 83 quilos de pressió en impactar contra les pales de la turbina, on comencen a girar.

La Central de Capdella recull l'aigua de diferents llacs. En conseqüència es van construir murs en 27 llacs naturals, els quals estan situats entre els 2.037 i els 2.500 metres d'altitud i la canalització d'aquests amb l'Estany Gento. Es va aprofitar una conca hidràulica de 29.081 km², la qual estava dividida en cinc parts: la conca de Rus, la conca dels llacs de Mar, Colomina i Saburó, la conca del Tort, la conca del llac de l'Estany Gento i la conca dels barrancs.

Calpena (2012) mostra en el documental "La central hidroelèctrica de Capdella" que ens podem trobar amb dues opcions, perquè l'aigua dels 28 llacs arribi a l'Estany Gento. La primera opció és per la conca de Rus i per la conca de Tort, en canvi la segona és a través de la conca de l'Estany Gento. Aquest darrer sistema consisteix en el fet que l'aigua va per la superfície fins a un nivell concret i des d'aquell punt concret fins a baix surt l'aigua a través d'un altre túnel que serveix per desaiugar fins al final.

Actualment, encara es manté la **canonada original**, la qual es va construir el 1913 i servia per transportar l'aigua des de l'Estany Gento fins a la Central hidroelèctrica. A més a més, també es mantenen les turbines originals, les quals també es van construir el 1913 i funcionen amb la força de l'aigua. No obstant això, és veritat que algunes d'aquestes turbines s'han automatitzat, encara que la majoria no.

(Fig. 2). **Construcció de la canonada.**

Font: Odissees. "La central hidroelèctrica de Cabdella" de TV3.

(Fig. 3). **Canonada actual.**

Font: Google Imatges

3. El punt de partida per a la construcció de la central

Procedent d'una família humil de Sort, empresari i polític, **Emili Riu**, va ser el precursor de la Central Hidroelèctrica de Capdella, un projecte que anys més tard donaria llum a tota Catalunya. Tot va començar, quan Emili Riu, el qual era un gran admirador de la muntanya i de l'excursionisme, va visitar la Vall Fosca i els seus significatius llacs. En un d'aquests viatges es va donar compte de les idònies possibilitats que tenia la construcció i instal·lació de les centrals hidroelèctriques en aquell lloc tan màgic.

Emili Riu tenia unes grans ambicions polítiques i es va adonar que la Central de Capdella podia representar el trampolí i l'empenta que necessitava per arribar al poder. Emili cercava el progrés del país, degut que impulsava estructures dels ferrocarrils i carreteres. A més a més, aquestes estructures van arribar en el moment precís, ja que van obrir un camp de treball molt important, en un moment decisiu, degut que en aquells moments la comarca tenia un índex de misèria força elevat. Per tant, van ajudar a incrementar de manera significativa l'economia de la comarca (Boneta, 2012).

A partir d'aquell l'instant, en el qual Riu es va adonar de les múltiples i idònies possibilitats que tenia la construcció de les centrals hidroelèctriques, ja no va parar de buscar els **recursos econòmics** suficients per a la seva construcció, degut que ell creia que aquesta central capgiraria el desenvolupament industrial català (Tarraubella, 2011).

En aquell moment, transcorria la **Segona Revolució Industrial**, la qual es caracteritza per l'augment de la demanda d'energia, però no només en l'àmbit domèstic (calefacció o aparells elèctrics), sinó que també en l'àmbit públic; per exemple, en l'enllumenat dels carrers i espais públics o en el transport urbà.

Fins llavors, el carbó era la principal font d'energia, però aquest era un mineral escàs i en moltes ocasions Catalunya l'havia d'importar de Gal·les, Anglaterra o Astúries; motiu pel qual era insostenible des del punt de vista econòmic. És per aquesta raó que Emili Riu va cercar una font alternativa; **l'aigua**.

En un primer moment, no li va ser gens fàcil aconseguir el capital necessari per iniciar un projecte d'unes envergadures tan considerables ja que cap empresa nacional li donava suport, degut que ells deien que era una visió visionària; sí que acceptaven que el projecte era idoni i perfecte, però que era molt difícil d'aconseguir i quasi impossible. En trobar-se en aquesta situació, va decidir demanar suport als bancs més destacats de Barcelona, la Banca Arnús, fundada el 1846, i la Banca Marsans, el 1902, però tampoc van apostar pel projecte.

Malgrat tots els obstacles, Emili Riu no es va donar per vençut, i va decidir que havia de continuar buscant ajuda per complir el seu objectiu, el seu somni. Llavors, va buscar ajuda a l'única sortida possible, cercar el capital a l'estranger. Finalment el va trobar a París, ja que el març de 1911 un grup de tècnics francesos, els quals van ser enviats per **La Compagnie Générale d'Électricité**, van viatjar fins a la Vall Fosca amb l'objectiu de donar el vistiplau a la construcció de la central. A pesar de tots els obstacles que havia hagut de vèncer anteriorment, aquesta vegada la sort sí que estava amb ell, ja que els tècnics francesos van veure directament les possibilitats d'inversió i de producció hidroelèctrica gràcies a l'aprofitament dels **llacs d'origen glacial**.

Finalment, pocs mesos després, La Compagnie Générale d'Électricité va iniciar la creació d'una nova Societat i va invertir en la construcció de la Central Hidroelèctrica de Capdella, el somni d'Emili Riu (Boneta, 2012).

3.1 Energia Elèctrica de Catalunya

Aquesta societat que es va crear era totalment necessària per realitzar les obres. L'empresa es va anomenar: "Energia Elèctrica de Catalunya". Va ser constituïda a Barcelona el 18 de novembre de 1911 i va estar dedicada a la generació i distribució de l'energia elèctrica. Però, l'objectiu per la qual es va construir va ser per la construcció de la Central Hidroelèctrica de Capdella. El seu capital inicial va ser de 10.000.000 de pessetes i estava dividit en 20.000 accions de 500 pessetes cadascuna.

Les diverses empreses que van formar part de la fundació van ser: La Compagnie Générale d'Électricité de París, La Compagnie d'Électricité de Marsella, Les fàbriques d'electricitat d'Angers i Brest, Les fàbriques de bombetes i cables d'Ivry i Tillier i La Societat Suïssa per la Indústria Elèctrica.

Un any després de la seva fundació i de l'inici de la construcció de la central, al 1912 ja hi ha una ampliació del capital que arriba als 20 milions de pessetes. Al febrer de 1913 s'uneixen les empreses hidroelèctriques. Això té lloc quan l'empresa que estava construint l'embassament de Sant Antoni, **La Canadencia**⁴, compra un 40 per cent de les accions d'Energia Elèctrica de Catalunya, mentre que aquesta també en compra algunes de l'altra.

Finalment, van tenir lloc dues ampliacions més; una l'octubre de 1913 i l'altra al març de 1914, que va fer que el capital arribés a 65.000.000 pessetes.

---

⁴ La Canadencia va ser el nom, amb el qual es coneixia l'empresa "Barcelona Traction, Light and Power Co. Ltd.", ja que era d'origen canadenc. Aquesta va arribar a controlar el 90% de la distribució elèctrica de Catalunya.

4. La construcció de la central

Gràcies al continu esforç per part d'Emili Riu, amb l'objectiu de la construcció de la central; finalment, el dia 6 de febrer de 1911, el Governador Civil de Lleida va acabar atorgant la concessió per l'aprofitament de 4.000 litres d'aigua per segon del riu Flamisell per l'ús industrial. Llavors, aquesta adjudicació va ser transferida el 29 d'agost de 1916 a l'empresa Energia Elèctrica de Catalunya. A més a més d'aquest atorgament, també va adquirir les aigües de la Muntanya de Rus el dia 25 de gener de 1912.

Espinàs (1983) explica que en aquest contracte ja es va especificar que a més a més de l'aigua de la muntanya, Cristòfol també podria ocupar els terrenys per l'embassament d'aigües, la construcció de dics⁵ o qualsevol obra similar a l'emplaçament i la construcció d'edificis, cases pels enginyers o obrers. D'aquesta manera, també van acordar que per fer aquestes construccions podien utilitzar el material que estava situat a la muntanya, i que aquesta podria ser ocupada pels residus que generessin les obres.

Més endavant, l'abril de 1911, l'Emili Riu va invitar una comissió d'enginyers francesos amb el fi què coneguessin la zona dels llacs. A partir d'aquest moment, la comissió va elaborar un informe favorable que es va entregar a la Compagnie Générale d'Électricité de París.

Per acabar, després de tant patiment i perseverança per part d'Emili Riu el novembre de 1911 es va constituir la societat Energia Elèctrica de Catalunya, S.A., es va iniciar les obres de la construcció de la **carretera** entre La Pobla de Segur i Capdella.

Sense cap mena de dubte, la carretera va ser un element essencial per poder transportar els diferents materials que es necessitaven per dur a terme aquesta central d'una gran

(Fig. 4). **La carretera, un element essencial.**
Font: BONETA, M. i TARRAUBELLA, X. (2013)
L'electricitat al Pallars Jussà, 1911-1940.

⁵ Murs de pedra o de formigó, els quals es construeixen a les vores d'un riu o d'un estany, a fi de protegir-los de l'erosió, contenir l'aigua en cas de revinguda i evitar l'acumulació dels materials arrossegats que podrien perjudicar la regularitat del cabal.

envergadura i per millorar les comunicacions entre el pla i la muntanya. Aquest va ser el primer pas per aconseguir el somni d'Emili Riu.

Després de molt esforç, frustració i superació va arribar el dia, en què es va començar, un dia que marcaria un abans i un després, però no tan sols a la Vall Fosca o al Pallars Jussà, sinó que va ser un fet que va tenir una gran importància arreu de Catalunya, inclús arreu del món.

L'abril de 1912, després de l'hivern i el desgel, van començar les obres als llacs. Primer es van iniciar al llac d'Estany Gento i més tard al de Tort. Malgrat tot, no només es va iniciar la construcció d'aquests dos llacs, sinó que també es van iniciar les obres de **construcció de murs** i de **comunicació dels llacs** de Mar i de la Colomina amb el d'Estany Gento.

Per poder realitzar les obres en el seu màxim rendiment, agafant l'aigua del riu Flamisell, aquell mateix any es va posar en funcionament la **central provisional** de Capdella, la qual va començar la producció d'electricitat el gener de 1914, però tan sols amb el primer grup.

Malgrat tot, no va ser fins el 1917 que va entrar en funcionament el cinquè grup, d'aquesta manera la central ja va funcionar a ple rendiment.

D'una banda, la central s'havia de construir el més ràpid possible, però no només per motius econòmics, sinó perquè una altra empresa ja estava també començant les seves obres per subministrar d'electricitat a la ciutat de Barcelona. Aquesta empresa, coneguda com La Canadenc, que treballava, amb l'objectiu d'aprofitar el cabal de la Noguera Pallaresa, estava construint l'embassament de Sant Antoni i va acabar comprant un quaranta per cent de les accions d'Energia Elèctrica de Catalunya.

En el moment en què, es va posar en marxa el telefèric, als anys vuitanta, el carrilet va deixar de funcionar. Aquest servia per **transportar el material** i també els **treballadors**. Es feia el recorregut des de la Cambra d'aigües fins a l'Estany Gento amb un desnivell de 2/1000, per tant, pràcticament era pla.

(Fig. 5). **El mitjà de transport dels treballadors.**

Font: Energy Systems

L'aigua que anava a la Cambra d'aigües passava per sota el carrilet a través d'un canal; en total, hi havia cinc túnels, els quals tots estaven fets a **pic i pala**, amb una maça i una barrina. Són les úniques eines que tenien i és per aquest motiu que els túnels van quedar irregulars, ja que no va intervenir-hi cap màquina.

Tal com Calpena (2012) mostra en el documental "La central hidroelèctrica de Capdella" la cambra d'aigües es troba a 2500 metres d'altitud on també hi ha la **canonada original**, la qual porta l'aigua des de l'Estany Gento fins a la central hidroelèctrica. Aquesta canonada es va construir el 1913, tan sols un any després de l'inici de les obres. Per construir-la, posaven els claus roents i llavors els picaven i quedaven fosos a dins. No feien cap soldadura i tota la canonada estava construïda de la mateixa manera. Al costat d'aquesta canonada, la qual com s'ha dit anteriorment cobra una gran importància pel funcionament de la central hidroelèctrica, es troba una **boca d'home**. S'anomena així, ja que s'aixeca la tapa i aleshores s'hi introdueix un operari, s'estira i va baixant per dins de la canonada. L'objectiu del qual, és mirar si hi ha alguna part rovellada per dins.

El material que necessitaven, pujava des de baix amb el telefèric i després pujava a través del carrilet amb les vagonetes. Llavors, aquest material arribava a l'Estany Gento i des d'aquest punt es començava a distribuir.

5. Condicions dels treballadors

No podem parlar de la construcció d'una central hidroelèctrica com és la de Capdella sense les persones que ho van fer possible. Unes persones que van deixar l'energia i les ganes de treballar plasmades de manera intacta en la central, i fins i tot, hi ha persones, que s'hi van deixar la vida. Treballadors que van abandonar casa seva i se'n van anar a un altre país o en una altra regió amb l'únic objectiu de construir aquesta central.

Més de **4000 treballadors** que van treballar sense parar; nit i dia, per la construcció d'aquesta central. Treballadors que van venir de Múrcia, Aragó, Andalusia, Itàlia i fins i tot de Turquia, així com autòctons de la vall; els quals van participar en la construcció. Aquests que van arribar fins al petit poble de la Vall Fosca amb tartanes havien sigut atrets pels anuncis que l'empresa **EEC** (Energia Elèctrica de Catalunya) publicava a tots els diaris de l'època. Malgrat això, a més a més dels obrers, també es van instal·lar a Capdella enginyers i càrrecs directius, els quals venien de França i Suïssa.

Boneta (2012) relata com les condicions de treball en les obres hidroelèctriques van ser molt **dures** i molt **difícils** per tots els treballadors, ja que tenien llargues jornades laborals, precarietat d'eines tècniques, uns equipaments per vestir-se poc adequats per les feines que havien de realitzar, condicions meteorològiques adverses o una gran massificació de barracons amb unes condicions sanitàries i higièniques molt precàries.

Una entrevista amb la senyora A. Boneta (*Annex A*) mostra que tots aquests **barracons** on vivien els treballadors de la central es van construir especialment per a ells. Malgrat això, tots els obrers no tenien les mateixes condicions, sinó que molts treballadors no

(Fig. 6). Pla general del complex hidroelèctric de Capdella.

Font: Coneix Barcelona

tenien cuina ni aigua corrent, degut que els barracons en els quals vivien eren molt senzills i tenien unes escasses condicions higièniques. En canvi, els enginyers i els càrrecs directius s'allotjaven en uns millors barracons, ja que aquests sí que tenien una cuina econòmica i a més a més, acostumaven a tenir aigua corrent.

L'onze de juny de 1913, a causa de les males condicions laborals dels treballadors i els diversos treballadors mobilitzats en la construcció, van organitzar una **vaga**. Durant aquesta van deixar de treballar 2.200 obrers, amb l'objectiu d'aconseguir millores en l'allotjament i un augment del salari d'un 15%. Malgrat tot, no es va arribar a un acord ràpidament, sinó que va haver d'intervenir el president de la diputació de Lleida per trobar una solució. Finalment, després de les negociacions van arribar a un acord i el dia tretze ja es va treballar amb total normalitat. Un dels principals punts, en els quals es va arribar, va ser la instauració d'una jornada laboral diària d'onze hores, excepte els diumenges, que es plegava a les 14 hores.

Altrament, Boneta (2012) explica que un dels pitjors moments, si es basa en les condicions de vida dels treballadors, va ser l'any 1918, a causa de l'**epidèmia de grip**, degut que va fer molts estralls entre ells. Els barracons eren un focus d'infecció constant i van facilitar la major part dels contagis. Els obrers treballaven en torns de 12 hores i quan acabava el seu torn es dirigien als barracons i despertaven als treballadors del següent torn. Per tant, aixecaven als que dormien i es col·locaven a dormir al mateix llit. És a dir, si un treballador estava al llit dormint, perquè no era el seu torn, i aquest mateix estava malalt, llavors, en el moment que hi anés l'altre treballador, qui estava sa i ja havia acabat el seu torn; en aixecar-se un i col·locar-se al llit de l'obrer que estava malalt es contagiava ràpidament. És per aquest motiu, que es diu que els barracons eren el principal focus de contagi. Per tant, aquesta epidèmia va ser el motiu pel qual el 1918 hi va haver tantíssimes **baixes** entre els treballadors de la Central Hidroelèctrica de Capdella.

6. Les millores causades

La construcció de la Central de Capdella va comportar múltiples millores, tant pel que fa a la regió, com comarcament, el Pallars Jussà. Aquestes van ser molt positives, però no només pels **treballadors** de la Central, sinó que també ho van ser per la **gent autòctona** de la vall.

Les millores causades són molt diverses degut que es troben reformes de tota mena; des de la carretera, un element essencial per poder transportar els diferents materials, fins a l'edificació d'un teatre o d'un cinema.

6.1 En l'àmbit de Catalunya

En l'àmbit de Catalunya, la principal millora que va aportar que va ser la **llum**, ja que gràcies a la Central Hidroelèctrica de Capdella es va il·luminar Barcelona.

Tal com relata en una entrevista S. Remacha (*Annex A*), una curiositat és que la primera llum que es va aconseguir generar a la Central de Capdella, va anar directa cap a Barcelona. Aquest fet va sorprendre molt a la gent autòctona de la Vall, ja que ells no van poder gaudir de llum a casa fins diversos anys després, tot i produir-la a la seva zona.

La línia d'alta tensió, des de la central de Capdella fins a l'àrea metropolitana de la ciutat de Barcelona, era de 180 quilòmetres. Això va fer que en pocs anys, en aquestes zones hi hagués un sistema capitalista, el qual va comportar grans conseqüències en la vida diària de la població, tant socials, demogràfiques, econòmiques, polítiques com ideològiques.

Fins al moment, s'havien mantingut distants de les zones industrials, però en aquells moments aquests poblets també participaran en un creixement econòmic; degut que, proporcionaven energia a una gran part de les zones més industrials i urbanitzades. Va ser en aquell instant, quan l'**economia** d'aquests llocs gairebé desconeguts

per a tothom; van passar a formar part de l'economia del centre industrial i econòmic, encara que es trobessin localitzats en una zona més aviat perifèrica.

Tot i això, la seva funció era produir de manera que es cobrissin les necessitats de la població.

En l'àmbit de Catalunya, l'**energia** generada va produir uns grans beneficis, ja que a partir d'aquell moment, si la gent volia tenir llum a casa, havien de pagar una quantitat considerable de diners.

6.2 En l'àmbit comarcal

Si se centra en l'àmbit comarcal, és a dir en el Pallars Jussà, es troba amb moltíssimes millores, les quals podem classificar entre si són de nivell econòmic o de nivell social.

6.2.1 Nivell econòmic

En l'àmbit econòmic, la central Hidroelèctrica de Capdella, va obtenir grans beneficis, degut que a més a més, de les múltiples ajudes que els hi donaren; hi va haver un fort increment del **sector secundari i del sector terciari** (Boneta i Tarraubella, 2013).

Anteriorment, el sector primari era l'únic sector d'activitat econòmica existent a la Vall però el projecte de la central va fer que nous sectors cobressin força en la zona. Tot i els nous avenços en sectors econòmics, el primari va continuar funcionant com fins llavors, ni en l'àmbit de l'agricultura ni en el de la ramaderia es va notar avenços considerables fins la meitat de segle, on hi va haver una modernització d'aquest sector.

L'entrada de nous sectors econòmics a la Vall Fosca va propiciar un increment en la circulació de diners, un fenomen que era desconegut fins aleshores. Aquests ingressos van provenir dels altres dos sectors econòmics. D'una banda, els joves van trobar en la construcció de la central, en el sector secundari, un treball molt més ben pagat envers el treball al camp, sector primari, la qual cosa, va provocar una disminució de mà d'obra en la pagesia. Per tant, aquest fet va tenir una certa influència en l'economia local, degut que va sorgir una incipient preocupació per part dels propietaris de terres, davant la manca de jornalers per treballar al camp.

En relació amb el sector secundari, aquest va patir un fort impuls. La Central va ser la primera indústria d'aquest sector econòmic que es va instal·lar a la Vall, però, de fet, n'és l'única que ho ha fet fins al moment actual. Boneta i Taurraubella (2013) afirmen que alguns dels motius de l'escassa industrialització de la Vall poden ser la manca d'una àmplia xarxa de comunicacions, la distància que separa la Vall de les grans zones comercials

de Catalunya o l'escàs atractiu que posseeix la Vall per capital estranger. Malgrat això, gràcies a la construcció de la central va sorgir el sector secundari, en una vall on fins aquell moment era un sector gairebé inexistent.

Tot i això, és impossible oblidar-se del fort increment del sector terciari propiciat per tots aquells treballadors que van acudir a la construcció de la central o, que més endavant, van treballar-hi. Aquests que van venir a treballar a la central, van acudir-hi amb les seves famílies fet que va provocar un gran **augment demogràfic** i proporcionalment l'increment del sector terciari. Aquesta gent volia moure's i descobrir els racons més inèdits de la Vall, anar a prendre una beguda en un bar o anar al cinema.

Per un costat, es van crear llocs de treball estables per a tots aquests treballadors de la Central. Aquest fet va ser molt destacat en l'àmbit econòmic, ja que una **estabilitat en el treball** estava relacionada amb què aquestes famílies es quedarien a la Vall durant un temps considerable. Això va provocar un augment de la circulació de diners i, per tant, un impuls per l'economia.

Per l'altre costat, si s'analitza des del punt de vista de l'energia generada per la Central Hidroelèctrica de Capdella, aquesta produeix uns beneficis escassos pel territori on s'instal·la l'equipament, és a dir, per Capdella. No obstant això, en l'àmbit social, sí que produeix beneficis de manera general, però en l'energia generada no hi ha una compensació general, una compensació per tots els municipis on s'instal·len. Per una altra part, cal dir que les normes legals que fomenten la construcció de les centrals es presenten com una contradicció entre els interessos globals, que són representats pels agents hegemònics, i la realitat local, que és representada pels municipis on les iniciatives estan localitzades.

6.2.2 Nivell social

Si es basa en l'àmbit social, la Central hidroelèctrica de Capdella va comportar significants millores, com per exemple en les comunicacions o en l'evolució demogràfica, que s'expliquen a continuació.

Sense cap mena de dubte, la principal millora que es va dur a terme; va ser en l'àmbit de les **comunicacions** terrestres. Fins a aquell moment la majoria de la gent no sabia de l'existència de la Vall Fosca, i si ho sabien mai l'havien visitat per la dificultat d'accés que la limitava. Malgrat això, tot va canviar quan es va construir la carretera; un element essencial per poder transportar els diferents materials que es necessitaven per dur a terme una central de grans envergadures i per millorar les comunicacions entre el pla i la muntanya. La construcció d'aquesta, es va dur a terme en un temps rècord de noranta dies, ja que com més aviat estigués construïda, més aviat podrien començar a construir la central. Així que, van venir treballadors d'arreu del territori, a més a més de la gent autòctona de la vall, els quals tenien com a objectiu construir la carretera en el mínim temps possible (Boneta i Tarraubella, 2013).

La companyia d'Energia Elèctrica va construir un **campament** amb els habitatges pels directius, però també pels treballadors. Va ser en aquell instant, quan l'empresa també va edificar diversos serveis, els quals va posar a disposició dels nous habitants. Aquests serveis van servir per atendre les seves necessitats, alguns exemples d'aquests són; una escola, un hotel, un cinema, un centre de salut o un teatre. És a causa de l'arribada tan nombrosa de nous habitants que van fer que apareguessin diverses activitats per gaudir del **temps de lleure** i satisfer les necessitats de **diversió i entreteniment**.

(Fig. 7). **El campament de la central.**
Font: Patrimoni Hidroelèctric

D'una banda, segons F. Gallardet (*Annex A*), Energia Elèctrica va construir "l'**Hotel Energia**", el qual tenia un restaurant, un bar i una pastisseria. En aquest establiment hi podien assistir tant els treballadors de la central, els autòctons de la vall o els turistes. Alguns d'aquests turistes procedien de Barcelona i voltants i es van considerar els primers turistes de Catalunya.

A més a més, d'aquest hotel també hi havia altres establiments destinats per l'ús exclusiu del personal estranger, de directius i d'enginyers; com el Bar Toronto o l'American Bar a Tremp. Si ens centrem en Capdella, les mateixes empreses van construir locals per les representacions teatrals i per passar pel·lícules de cinema; noves **formes d'oci** per evadir-se del treball diari.

Oró (2019, 00:49 – 1:26) mostra una millora que també va ser molt destacada la construcció d'un **hospital de campanya**, el qual, sorprenentment, tot i estar fet de cartró ha aconseguit sobreviure en ple Pirineu. No obstant això, és cert que es troba en unes condicions força inestables i precàries. Aquest es va construir fa cent sis anys, i els materials utilitzats van ser cartró i fusta. La finalitat de la instal·lació de l'hospital va ser a causa dels múltiples accidents laborals durant la construcció de la central hidroelèctrica. Accidents com caigudes, amputacions, trencament d'ossos o epidèmies, que van ser tractats en aquest petit hospital de la Vall Fosca. La companyia va escollir per fabricar-lo, un disseny alemany prefabricat, degut que es muntava molt fàcilment. Malgrat això, aquest és l'únic hospital d'aquestes característiques que queda arreu de tot el món.

Encara que, aquest hospital va ser pensat per tenir un ús efímer, Oró (2019) i Sallés (2020) afirmen que la llarga durada d'aquest és a causa que el van utilitzar durant molts anys com a magatzem; però, també va tenir altres usos, com a caserna de la guàrdia civil o quan van dur-se a terme els treballs de

(Fig. 8) **Un hospital únic arreu del món.**
Font: "Un hospital fet de cartró continua dret a la Vall Fosca després de 106 anys" Notícies TV3.

Sallente aquest hospital es feia servir de cuina.

Altrament, va venir moltíssima gent; tant per construir la central hidroelèctrica, com per treballar-hi. Això, va provocar un gran **augment demogràfic**, degut que van desplaçar-se cap a Capdella més de 4000 treballadors d'arreu del territori.

D'altra banda, hi havia els **campaments d'estiu**. Per veure-hi els seus inicis ens remuntem a la Revolució Industrial on va haver-hi grans transformacions en les ciutats europees, i on es va passar, de la producció artesanal a la manufacturera. Això, va efectuar que hi hagués una forta demanda de mà d'obra obrera, ja que es van crear moltes fàbriques i els pagesos es van traslladar a les ciutats. Els nous habitants de les ciutats es van trobar amb un ambient hostil i va desaparèixer el seu sistema de vida; com l'anonimat.

El preu dels habitatges va augmentar fet que va comportar que moltes persones visquessin en espais petits. Això va fomentar que es propaguessin les malalties molt ràpidament i en conseqüència un gran augment de la mortalitat. Aquests habitatges tenien molt poca ventilació i quasi tota la família acostumava a dormir en una sola habitació. Llavors, a causa que als pisos no hi havia una bona higiene i vivia molta gent en un habitatge petit; per millorar la situació de salut dels nens i nenes, el 1893 van començar a Barcelona les primeres colònies escolars, que tenien la finalitat de proporcionar als nens i nenes una alimentació equilibrada i rebre beneficis de l'activitat a l'aire lliure.

Més endavant, el 1917, el President de la Comissió de les Colònies Escolars de Barcelona dirigeix una carta a les empreses per buscar finançament, a la qual Eugeni Maëder⁶ respon favorablement. Ell va finançar les colònies de 25 nens a Capdella, els quals s'allotjaren en un edifici que l'empresa tenia en el nou nucli de la població de la Central de Capdella. El cost total d'aquestes colònies va ser de 3.020,92 pessetes i es realitzaren tres anys consecutius; 1917, 1918 i 1919 (Boneta, 2017).

---

⁶ Director de l'empresa Energia Elèctrica de Catalunya, S.A.

Maëder i la seva esposa van col·laborar directament amb el desenvolupament de la colònia, ja que va ser el mateix director, el qual els hi va ensenyar el funcionament de la central als nens.

Tal com explica (Boneta , 2017) Artur Martorell⁷ va provocar un gir definitiu a les **colònies infantils** de vacances a Catalunya a partir de la seva experiència a Capdella. Aquest va promoure l'activitat dels nens de 9 a 11 anys despertant la seva curiositat i els seus interessos, aprofitant que l'entorn global resultava immillorable a l'hora d'estimular la imaginació dels nens; al mateix temps que s'aconseguien beneficis per la salut dels joves.

En aquestes colònies es va estructurar una vida col·lectiva, que va comportar una font d'aprenentatge social i d'educació immens per la convivència. El principal interès va ser l'energia elèctrica que va motivar als alumnes a fer preguntes del que estaven veient al seu voltant. Boneta (2013) rememora alguna d'aquestes preguntes: "Què en feien de l'aigua del riu?" o "Per què un dia baixava molta aigua i un altre dia molt poca?". Seguidament, van passar a la feina més humana; tant a les obres de la companyia o a la feina més tradicional dels pagesos. Ambdós van resultar de gran interès pels infants.

(Fig. 9) **L'estimulació de la creativitat i l'amor per la naturalesa.**

Font: Sendra, Robert (2017). *Colònies centenàries a la central hidroelèctrica de Capdella.*

---

⁷ Professor i pedagog (1894 – 1967), Director de múltiples colònies; concretament, de la de Cabdella (1917 – 1918).

En les colònies, la vida que dirigia Artur Martorell es basava en tres aspectes; el **físic**, l'**afectiu** i l'**educatiu**. L'objectiu principal era que en el termini d'un mes els infants barcelonesos poguessin fer-se més forts, aprofitar al màxim els beneficis del sol, l'aire pur i el règim de sanitat; dels quals, no disposarien la resta de l'any. Realment els resultats van ser molt positius i beneficiosos, degut que els nens van augmentar una mitjana de 6,4 cm d'altura i 2.380 grams de pes, en tan sols un mes. En l'àmbit psicològic, la finalitat era que els infants aprenguessin a conviure en un ambient lluny de casa seva, i que aprenguessin a compartir amb un col·lectiu desconegut per ells.

Per tant, s'estimulava la seva capacitat d'observació i de comunicació amb els habitants, inclús es van arribar a crear vincles afectius entre la colònia i els elements integrants de la vida quotidiana (Boneta, 2017).

Altrament, també hi va haver canvis significatius en la **forma urbanística** dels nous nuclis de població envers els existents. Es troben que els carrers eren més amples, i a més a més, es van utilitzar materials nous com és la fusta. Malgrat això, tots els habitatges no eren iguals, sinó que es poden observar diferències entre les cases dels directius i les dels treballadors. Encara que els habitatges dels directius fossin més grans, en els dos casos es tenen elements nous, els quals afavoreixen a l'estil de vida dels seus habitants, i constitueixen una novetat per la zona; com pot ser l'aigua corrent o la llum elèctrica.

També es poden destacar les diferències dels edificis segons l'origen de les empreses. N'és un exemple l'Energia Elèctrica de Catalunya, la qual a la Central Hidroelèctrica de Capdella va utilitzar dissenys de la zona dels Alps, a diferència de l'empresa canadenca, "Riegos y Fuerzas del Ebro", la qual va construir al Campament de Sant Antoni, a Talarn, cases que seguien el patró típic del Nord d'Amèrica, com els porxos de l'entrada.

A més a més, ens trobem amb un nou **model pedagògic** derivat de la construcció d'una nova **escola** a la zona. Aquesta realment cobra una gran importància, ja que quan la central es va posar en funcionament, els seus

respectius treballadors es van desplaçar a Capdella juntament amb la seva família; en canvi, en el període anterior quan es van desenvolupar la construcció de la central i tota la seva infraestructura, els treballadors no van portar a les seves famílies.

És en el moment en què l'empresa entrega les cases als seus treballadors i a les seves famílies quan posa en funcionament l'escola pels infants. A Capdella, l'Energia Elèctrica de Catalunya, va inaugurar el dia 11 de maig de 1914 una escola pocs mesos després de l'inici del funcionament de la central. Aquestes classes les van iniciar 13 alumnes; sis dels quals eren fills de directius i enginyers d'origen estranger. Any rere any hi havia més alumnes, fins que l'any 1928 van arribar a 47.

Més endavant, l'empresa va decidir construir un edifici, el qual estigués únicament destinat a l'ús escolar amb l'objectiu d'afavorir l'aprenentatge dels alumnes (Boneta, 2017).

En aquella època, a Espanya, era molt comú que els centres escolars fossin estances antigues com hospitals o esglésies. Encara que no disposaven dels equipaments necessaris per funcionar com una escola, degut que no els espais eren molt reduïts, el mobiliari era inadequat o faltava il·luminació i ventilació. És per aquest motiu, que des de l'Energia Elèctrica de Catalunya van decidir construir un edifici únicament destinat a l'ús escolar, en el qual van instal·lar tota la infraestructura necessària, ja que si no les condicions pedagògiques i higièniques eren pèssimes.

L'any 1857 es va establir a Espanya l'obligatorietat de l'ensenyament fins als nou anys i el 1901 es va ampliar fins als 12. Malgrat això, la llei no va comportar l'escolarització universal, degut que el 1908 a Espanya, tan sols un 50% dels infants estaven escolaritzats. Altrament, si s'analitza l'assistència a classe, el problema encara és més greu, ja que no hi assistien més del 50% dels alumnes matriculats. Tot i això, tots els nens en edat escolar del campament sí que estaven matriculats.

Una entrevista amb M. Boneta (*Annex A*) ens remarca l'ús d'un model pedagògic totalment innovador de l'escola. Tots els alumnes es dividien en quatre graus, segons la seva edat; i s'impartien diverses matèries: astronomia, física, geografia, aritmètica, geometria, lectura, dibuix, música, gimnàstica i gramàtica catalana, castellana i francesa. A més a més, tots els alumnes disposaven d'una revisió mèdica i d'un horari obligatori de matins i tardes.

(Fig. 10). **Un nou model pedagògic en l'escola.**
Font: Museu Hidroelèctric de Capdella.
Calaix Històric

7. La demografia

Tal com s'ha parlat en l'apartat anterior, en el qual s'explica les millores causades en l'àmbit comarcal, és molt important remarcar **l'impuls demogràfic**, a conseqüència de la construcció de la Central Hidroelèctrica de Capdella.

D'una banda, és significant la procedència de gent de diversos punts del món, com per exemple, de Múrcia, d'Andalusia, d'Itàlia i fins i tot de Turquia; van venir amb l'únic objectiu de construir aquesta central amb el menor temps possible. Aproximadament, es van desplaçar uns 4000 treballadors, en una Vall on tan sols vivien unes 1400 persones. Per tant, això va repercutir fortament en tota la comarca però també en l'àmbit de Catalunya. En el moment en què va venir tota aquesta gent, múltiples millores es van posar a la seva disposició, per aconseguir que gaudissin d'una vida més benestant. És cert, que l'arribada de tantíssima gent es pot veure perfectament reflectida en la gràfica que es pot veure a continuació⁸, ja que des del 1910 fins al 1920 hi va haver un fort increment de la població. Llavors, en el moment en què es finalitza la construcció, la majoria d'aquests obrers s'hi queden a treballar; però, tot i això, també hi ha un petit percentatge que tornen cap a la seva ciutat o país d'origen (Boneta, 2003).

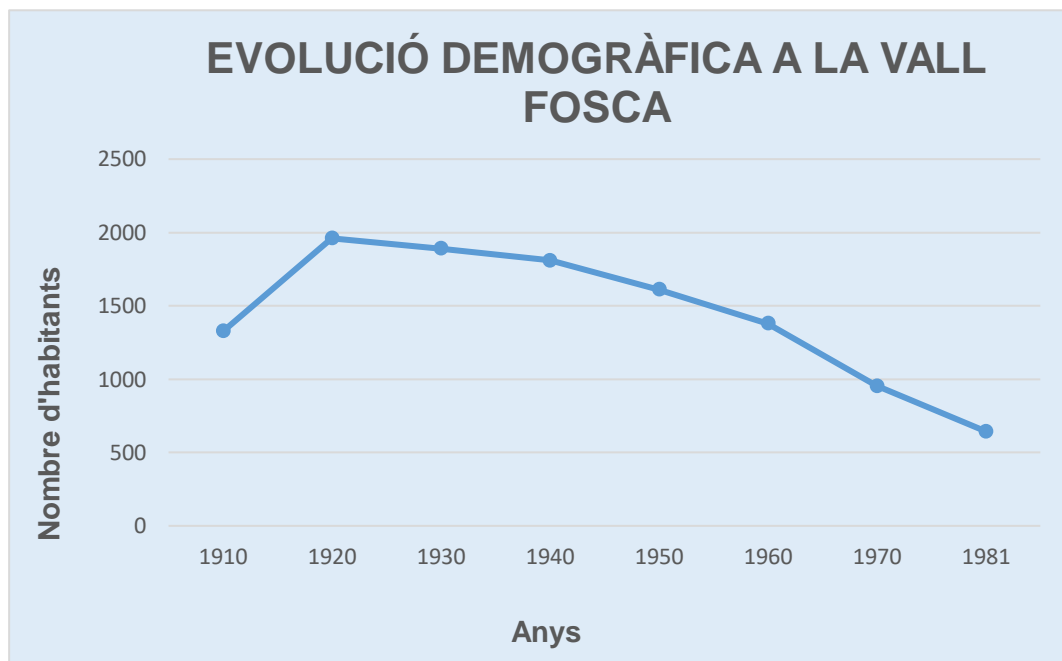
És per això, que a partir de 1920 s'observa una tendència decreixent de la demografia a la Vall Fosca. A més a més, és durant la segona meitat de segle quan la **mecanització** de la Central va provocar que el volum de treballadors que hi havia treballant allí ja no fos tan necessari. Degut a en aquest excedent una gran part d'aquests tornen al seu lloc d'origen, evocant un despoblament de la colònia. Un gran percentatge d'aquestes famílies es desplacen cap a l'àrea metropolitana, degut que en aquesta, sí que es necessita treballadors, en l'àmbit de la indústria.

En el moment en què la Vall Fosca deixa de ser un nucli econòmic, a causa de l'automatització, tots aquests treballadors es desplacen del camp a la ciutat i en una entrevista amb Perisé (*Annex A*) afirma: "El camp es buida i les ciutats s'omplen".

---

⁸ Gràfica 2. Evolució demogràfica a la Vall Fosca.

Fins a aquell moment, i tot i que els treballadors de la Central es queixaven d'aspectes intrínsecs, com poden ser els sous o certes puntualitzacions de les condicions de vida, romanien a la central treballant. Però, en el moment de **l'automatització**, no tenen opció i sí que han de marxar en quedar-se sense feina. L'excés de mà d'obra deixa de ser un aspecte intrínsec, per passar a ser un aspecte extrínsec, per causes externes a aquests treballadors.

Gràfica 2. Evolució demogràfica a la Vall Fosca.
Font pròpia

8. Els sectors econòmics

L'economia és un dels sectors més importants en la nostra societat actual i passada. Generalment, la majoria dels éssers humans ens preocupem sobre la nostra economia, sobre quants diners costen els diversos productes que volem adquirir o sobre si ens podem permetre comprar-nos certs articles. És per aquest motiu, que en aquest apartat es parlarà dels diversos sectors econòmics que hi havia en l'abans, el durant i el després; de la construcció de la central.

Com s'ha explicat més concretament en l'apartat 6.2.1 d'aquest treball, en el qual es parla de les millores econòmiques que va causar la Central Hidroelèctrica de Capdella en l'economia comarcal, hi va haver millores tant en el sector secundari com en el terciari. Malgrat això, Boneta (2003) afirma que el sector primari havia estat l'únic sector d'activitat econòmica existent abans de l'any 1911 i durant la construcció de la Central va passar per moments d'incertesa, ja que els joves van trobar en les obres un lloc de treball molt més ben pagat que en l'agricultura o la ramaderia (p122).

D'altra banda, tal com s'ha dit anteriorment, hi va haver un gran impuls en el sector secundari, ja que la central era i és l'única indústria estable d'aquest sector en instal·lar-se a la Vall Fosca.

Finalment, la creació de llocs de treball en el sector de la construcció va suposar una forta embranzida en el sector terciari que estava vinculat a les necessitats derivades del fort augment demogràfic. Alguns d'aquests nous serveis, que s'han especificat prèviament van ser els comerços, el bar, l'hotel, el cinema o el teatre. Malgrat això, no tot va ser tan senzill, ja que quan les obres més destacades de la central van concloure una gran part dels treballadors que havien arribat l'any 1911 van abandonar la Vall; cosa que va ocasionar, una pèrdua considerable del pes que havia adquirit el sector terciari. Tot i això, es van mantenir una sèrie de serveis, com poden ser els que estan relacionats amb el transport, els hotels o les botigues.

Respecte al transport, petits transportistes s'encarregaven del transport de mercaderies; feina que denominaven com a molt dura degut que hi havia temporades que la carretera estava en molt mal estat, i, a més a més, la

jornada laboral tenia una durada de catorze hores. En aquest cas, es pot apreciar fàcilment que cercaven els millors transportistes, basant-se en els principis del capitalisme que segons afirmen Boneta i Tarraubella (2011) “Un cas de competència sense límits, guanya el que està disposat a oferir més a menys preu”.

Analitzant el punt de vista hoteler va ser al 1913 quan amb la construcció de la Central de Capdella apareix el primer hotel a la Vall. L'obertura d'aquest va permetre que s'iniciés una nova activitat econòmica desconeguda fins aquell moment, el turisme. Un sector totalment innovador que va sorgir gràcies a la carretera i als hotels. Un sector que va permetre que la Vall Fosca deixés de ser una zona aïllada i que va propiciar molts beneficis a la Vall. Aquesta va ser molt ben acollida pels espanyols, ja que múltiples persones es van desplaçar cap a aquest lloc tan idíl·lic del Pallars Jussà per gaudir de la natura, dels paisatges, de les excursions, i d'uns estius no tan calorosos envers la ciutat.

Altrament, un altre sector econòmic que es va començar a desenvolupar durant els treballs de construcció de la central va ser el comercial; però, només hi va haver un establiment comercial a partir del 1918. Malgrat que no hi va haver un increment d'establiments comercials, ni guanys significatius per la Vall, sí que hi va haver una nova font d'ingressos econòmics per als habitants d'alguns pobles de la zona, ja que els treballadors compraven una part del seu menjar a les cases particulars, en les quals dormien.

Finalment, un altre punt a remarcar van ser les botigues. És cert, que abans de la central les botigues a la Vall Fosca eren pràcticament inexistent, degut que vivien en una economia merament de subsistència. La gent produïa allò que menjava i com que no hi havia excedents tampoc hi havia comercialització. Senzillament, tal com diu la llei de l'oferta i la demanda, com que no hi havia demanda, doncs tampoc hi havia oferta. És per aquest motiu, que fins al 1917, no hi va haver cap mena d'activitat comercial (Boneta, 2003, p135).

Marc pràctic

Introducció

En l'àmbit de la Central, la motivació de tots els treballadors amb l'objectiu que tot funcionés amb la màxima normalitat possible, la vivència de tots aquests treballadors i de les seves respectives famílies, que van marxar del seu lloc d'origen amb l'únic objectiu de construir la Central; o la vivència a través dels ulls de la gent autòctona de la Vall, aquella gent que va obrir les portes de la seva Vall, amb més o menys recel, malgrat això, les van obrir cap aquests treballadors, però també cap a un món desconegut fins a aquell instant.

En aquest treball de camp, s'intentarà validar mitjançant la memòria oral la hipòtesis i les suphipòtesis plantejades que, recordem, eren:

- **El fet que il·luminés Catalunya, va suposar un gran avenç per la Vall Fosca.**
- **Aquest avenç va ser a nivell social?**
- **Aquest avenç va ser a nivell econòmic?**
- **Aquest avenç va ser a nivell social i econòmic?**

Per realitzar el treball de camp s'ha realitzat una entrevista a cinc persones, els quals han tingut una relació directa o indirecta amb la Central Hidroelèctrica de Capdella. Cadascuna de les entrevistes han estat dissenyades de manera totalment diferent, per adaptar-se millor al perfil de cada entrevistat.

D'una banda, s'ha realitzat una entrevista a l'Aurora Boneta, la meva padrina, la qual ha explicat i ha transmès la seva vivència, com a veïna de la Vall; al Martí Boneta, que és un historiador i autor de diversos llibres basats en la Central de Capdella; al Fernando Gallardet, el qual va ser treballador de la Central; a la Sígrid Remacha, que és arquitecta tècnica i ha descobert una de les construccions més emblemàtiques del món, que és l'hospital de cartró; i finalment, a l'Eva Perisé, que és la directora del Museu Hidroelèctric de Capdella.

Conclusions

Objectives

Tal com s'ha explicat prèviament a la introducció del marc pràctic, s'ha realitzat cinc entrevistes a persones, les quals han tingut una relació directa o indirecta amb la construcció de la Central Hidroelèctrica de Capdella.

La primera entrevista va ser a l'Aurora Boneta, la qual va transmetre la seva vivència, des del punt de vista de la gent autòctona de la Vall. Ella digué que durant el procés de construcció tenien unes condicions molt difícils, però que després ja va ser tot més senzill. A més a més, remarca que totes les millores que va comportar la Central van ser molt positives; tant que arribés la carretera com les millores econòmiques, ja que va portar la llum a Catalunya, però també a la comarca. Altrament, parla que quan es va acabar la construcció de la carretera, van marxar una gran part d'aquests treballadors.

El següent entrevistat va ser el Martí Boneta, el qual va explicar tant el procés de construcció i les condicions de vida dels treballadors, com les millores comportades basant-se en el context històric. Ell digué que en el moment en què va arribar gent d'arreu del món per construir la Central, hi va haver dos tipus d'impactes; l'immediat, que és l'arribada dels 3.000 treballadors i el de llarg termini, que són els treballadors que treballaran a la Central, els quals ja vindran amb la família. També parla que a l'any tretze hi va haver la primera vaga de treballadors, els quals van demanar que les condicions de vida fossin més dignes i un augment de sou. Altrament, explica que hi va haver un nou urbanisme; tant pel material de construcció com pel model urbanístic, degut que els enginyers estaven molt especialitzats en el tema. A més a més, la Central té unes conseqüències immediates, però també en té a llarg termini. Un fet a destacar, és que la Vall Fosca va ser una de les zones rurals i llunyanes de la gran ciutat que va tenir electricitat més aviat. Malgrat això, no tota la gent ho va veure com una cosa positiva, ja que ho veien com un fet innecessari.

Un fet curiós és que la llum va arribar molt abans a Barcelona, que arribà l'any catorze, envers els poblets de la Vall Fosca, la qual hi va arribar als anys vint. Per tant, Martí Boneta diu que els feliços anys vint del Paral·lel, són possibles gràcies a l'electricitat procedent de la Vall Fosca. Finalment, fa referència al lloc de procedència de l'electricitat, degut que especifica que el lloc on es produeix hauria de ser el mateix lloc on es consumeix.

La tercera entrevista fou a Fernando Gallardet, el qual explicà com va ser el transcurs de la seva vida laboral a la Central Hidroelèctrica de Capdella. Ell tot el dia anava a treballar, des de les vuit del matí fins a les dotze del migdia; dinaven i tornaven a la una, fins a les sis de la tarda. El sou els hi pujava un pagador a Tremp, i cobraven cada quinze dies. També, va remarcar que la gent autòctona de la Vall sí que participà en la construcció de la Central. Altrament, parla de la seva experiència com a alumne de l'escola de la Central, degut que la companyia es va preocupar de posar un mestre i una mestra pels fills dels treballadors. A més a més, diu que fan fer moltíssimes millores, les quals totes van ser bones, i que cada any la companyia va anar a més; algunes d'aquestes millores van ser la posada en funcionament del cinema, del teatre o del bar de la companyia. Si es basa en la polèmica sobre quina empresa il·luminaria primera Barcelona, Gallardet ens afirma la victòria "d'Energia Elèctrica de Catalunya", envers "Riegos y Fuerzas del Ebro".

La següent entrevistada fou Sígrid Remacha, la qual va redescobrir una de les construccions més emblemàtiques del món, que és l'hospital de cartró de Capdella. Ella digué que va redescobrir aquest hospital tan destacat, gràcies al treball final de màster d'arquitectura. Aquest hospital és l'única construcció feta amb cartró que es conserva en tot el món i prové d'un model prefabricat. Un punt a destacar és que és el primer lloc en què es construeixen elements prefabricats de tot Catalunya, amb l'objectiu de donar solucions mèdiques a tots els possibles problemes sanitàries que sorgissin arran de la construcció. Un dels fets que més encurioseix a Sígrid Remacha és com després de cent set anys pot estar en peu. Aquest hospital està construït en dues fases; en la primera van construir la sala de cures, adreçada als treballadors que necessitaven ajuda mèdica, i en la segona, la sala de cirurgies, ja que van

adonar-se que la gent no es moria i havien de fer petites cirurgies. Actualment, no està en gaires bones condicions, però una contrapartida de què estigui tan malmès, és que els hi dona pistes de com es va construir. També és important, que va tenir lloc la globalització mundial, gràcies a les vies de comunicació, les quals van comportar millores en tots els àmbits; sanitaris, laborals o personals. Malgrat això, aquestes millores no van ser per tots els estrats de població, sinó que tan sols anaven dirigides als treballadors de la Central i a les seves respectives famílies. Si se centra en la demografia, hi ha un canvi de règim; per tant, un canvi de percepció de l'organització d'una colònia obrera, la qual s'ha anat transformant molt freqüentment. Més endavant, els fonaments de l'obrer van ser la ideologia franquista, que és la família, Déu i el treball. Llavors, el més lògic era que l'hospital fos justament al centre de producció. Finalment, quan es mecanitza tot, els treballadors ja no són necessaris i acaben marxant de la hidroelèctrica.

Per acabar, l'última entrevista va ser a l'Eva Perisé, que és la directora del Museu Hidroelèctric de Capdella, i va explicar com van ser les condicions de vida dels treballadors i les millores comportades. Diu que la Central es va començar a construir a finals de 1911 i principis de 1912, però que, la gent autòctona no va participar en la construcció, degut que eren ramaders. Malgrat això, a partir del 1914, quan es va posar en marxa la Central, la gent del territori sí que hi va anar a treballar. Tot i això, en aquell moment les condicions havien canviat, abans eren de tretze hores diàries, però gràcies a la vaga general de 1913 van baixar a un treball a torns de nou hores diàries, el qual permetia simultaniejar la feina de la Central amb la feina al camp, que després van donar exclusivitat a la Central. La demografia va canviar al llarg dels anys, degut que l'any 1910 va passar d'una població d'uns 1400 habitants, a 4000. Per tant, es pot apreciar un pic demogràfic molt elevat. No obstant això, hi ha una davallada molt forta, als anys quaranta i cinquanta, a causa de la mecanització del camp i es començar a buidar tota la Vall. Llavors, com que costa molt que la maquinària entri al camp, hi ha una primera immigració. Per contra, en el període de guerres és quan hi ha una màxima estabilitat. Més endavant, en el període de la industrialització de Catalunya es necessita mà d'obra, la qual prové del camp; "El camp es buida, les ciutats s'omplen".

D'altra banda, també hi va haver moltes millores; l'electricitat va irrompre com a energia barata, l'ús del transport públic, una nova vida domèstica o un oci que arribava a més gent. Actualment, des del punt de vista econòmic la Central ja no suposa pràcticament res, degut que es prioritzen les energies renovables. Tot i això, des de l'àmbit social o tecnològic sí que ha portat moltes millores al territori, com la carretera o l'accés a l'educació i a l'ensenyament. Finalment, Perisé considera la Central Hidroelèctrica de Capdella com una obra faraònica d'infraestructura, la qual va contribuir directament a la segona industrialització de Catalunya.

Subjectives

En l'entrevista de la senyora Aurora Boneta el primer que ens diu és que el mitjà de subsistència era el sector primari; l'agricultura i la ramaderia. És a dir; sabent que va néixer el 1924, em puc imaginar a la senyora Aurora anant a ajudar al camp amb deu anys; per tant, és en el 1934 en plena Segona República, on es volia fer una sèrie de reformes; entre elles l'agrícola, basada en un repartiment dels conreus. Malgrat això, si avancem dos anys, ens trobarem a l'Aurora, la qual tindrà dotze anys, i estarà intentant entendre perquè havia esclatat una Guerra Civil. Puc imaginar-me el petit poble d'Aguiro intentant superar les dificultats del dia a dia en un entorn bèl·lic, mitjançant el treball al camp. Acabada la Guerra, les cartilles de racionament i l'estraperlo van ser dues de les formes econòmiques imperants d'aquell moment. Per això, la visió negativa davant de la pregunta de l'entorn general en què ella es movia mentre es construïa la Central. Altrament, quan diu que vivien com podien, es refereix a una economia de subsistència.

D'altra banda, quan ens parla de què molta gent autòctona (veïns d'Aguiro o provinents d'altres pobles de la Vall) hi van participar; si hi afegeixo les dades aconseguides mitjançant les recerques a la web sé que va venir molta gent del sud d'Espanya. Aquestes dues informacions complementades ens poden donar la imatge d'una arribada massiva de treballadors tant del Pallars com d'altres indrets de l'Estat espanyol per la Construcció de la Central.

Penso que és molt interessant la resposta de la pregunta quatre, ja que la senyora Boneta ens explica explícitament què va suposar la construcció de la carretera de la Pobla, una infraestructura de comunicació indispensable per la construcció de la Central, la qual va desembocar a un augment desbocat de la població que va portar a unes ínfimes construccions d'habitatge (barracos), a una reutilització d'espais agrícoles o ramaders (bordes⁹), a la instal·lació d'un hospital per cobrir els accidents laborals i espais de lleure per una població eminentment masculina.

---

⁹ Segons el diccionari de l'Enciclopèdia Catalana, la definició de borda és cabana, barraca, per a guardar palla, fems, eines de conreu, etc., o per a tancar-hi el bestiar les nits.

Des que era petita, la carretera que va des de Pobla a Senterada l'he fet moltes vegades, sobretot a l'estiu. És una carretera relativament moderna, allunyada de l'original que la senyora Aurora ens explica. Fent recerca vaig trobar que el túnel d'Erinyà és una construcció relativament recent, de 1999. Aquesta obra pública facilita la comunicació entre les dues poblacions i evita la sinuosa via de comunicació que s'endinsava en el Congost d'Erinyà. Amb aquesta dada, la meva suposició seria que l'empresa constructora va prioritzar una construcció ràpida en el temps (noranta dies), i va aprofitar l'espai natural del Congost rebutjant la construcció del túnel, a causa de la inversió econòmica i les dificultats tècniques que suposaria.

(Fig. 11). **Carretera Pobla de Segur – Capdella.**
Font: L'electricitat al Pallars Jussà, 1911-1949. Martí Boneta i Xavier Tarraubella

Lligat també en la construcció de la carretera, la senyora Aurora remarca un fet que crec que és molt important en l'àmbit de la població. Ella indica de què va haver-hi una arribada de treballadors molt gran per la construcció, però un cop finalitzada, pràcticament el gruix de treballadors va marxar. Aquest és un exemple d'eficiència econòmica: la necessitat de la construcció de la Central, provoca un efecte crida de treballadors, i la finalització d'aquesta, suposa la seva marxa. Tal com diu Greenwood¹⁰, els models d'equilibri econòmic surten de la idea que les famílies i les empreses intenten maximitzar unes, la utilitat (en el cas que ens ocupa, la força de treball en la construcció de la carretera) i, altres (el benefici amb la construcció d'una central elèctrica per la industrialització de la zona metropolitana de Barcelona), es trobaran pròximes a l'equilibri en un moment dels temps (la industrialització de Catalunya).

¹⁰ Michael Greenwood, professor d'economia a la universitat de Colorado. 1987: A Conditional Logit Approach to U.S. State-to-State Migration. Treball econòmic fet amb Graves.

L'habitatge serà el gran problema a resoldre davant de l'arribada de treballadors. Aquest fet em dona una idea de la nefasta resolució per part de l'empresa constructora envers els seus treballadors. Als anys vint una borda era un habitatge agrícola i amb unes petites reformes es va convertir, juntament amb els barracons en una solució nefasta per solucionar el problema de la falta d'habitatges. A la falta d'habitatges, l'entrevistada afegeix unes dures condicions laborals, que es veuen alleujades amb la progressiva incorporació de la mecanització. Sobre aquest apartat, he de dir que la senyora Aurora va conèixer tot el procés de construcció de la central mitjançant la informació oral que li devia facilitar la seva família o el seu entorn més proper. Quan ella va néixer, la Central estava acabada.

Quan ella parla de la mecanització de la central, segurament fa una comparació amb el treball al camp que als anys quaranta i cinquanta, encara es feia al Pirineu en tracció animal. Segons les explicacions de l'Eva Perisé, directora del Museu Hidroelèctric, el sistema de producció d'electricitat és molt bàsic; per tant, l'entrevistada considerava que el treball a la Central no tenia res a veure amb les tasques feixugues del camp. Per corroborar aquesta idea, la mecanització general al camp en el Pirineu, va arribar tard respecte a la Plana, a causa de l'aïllament i al tipus de conreus autòctons; sent la seva temporalització a finals dels anys seixanta o a principis dels setanta.

Quan l'entrevistada parla de què l'electricitat anava cap a Barcelona, la importància segurament va créixer amb el pas del temps, després de la Guerra Civil. Un cop acabat, l'esdeveniment bèl·lic les circumstàncies econòmiques d'Espanya eren desastroses. La Guerra s'havia emportat la majoria de les indústries, ja que van ser objectius militars. A causa d'aquest fet, les dècades dels quaranta i cinquanta, van ser anys de reconstrucció industrial. La gran font d'energia que es podia utilitzar en aquells temps era la hidroelèctrica, per culpa de l'aïllament al qual va estar sotmès el país per les sancions econòmiques dels principals països del món.

Era l'època de l'autarquia. A partir de la dècada dels cinquanta, a poc a poc, aquest aïllament es va anar trencant i amb els pactes de Madrid de 1953 amb els Estats Units i l'inici del liberalisme econòmic com a forma d'organització econòmica substituïda de l'autarquia, Espanya ja va poder accedir a les importacions de petroli; fet que va transformar el model energètic amb la progressió i substitució de l'energia hidroelèctrica per la del petroli. Aquesta situació va durar fins al 1973, any en el qual es va produir la crisi del petroli per un augment del preu de compra exorbitant i que va produir una greu crisi econòmica en el país, que va fer que es potenciessin altres formes d'energia; com la hidroelèctrica, i molt més endavant la solar i l'eòlica. Per tant, l'expressió de l'entrevistada quan diu: "Van posar la llum d'aquí cap Barcelona", el que crec que es refereix és a la importància que va tenir l'electricitat en l'economia de la capital catalana.

D'altra banda, és difícil entendre tots els beneficis que l'entrevistada va percebre en la construcció de la Central. Tot just, podem apreciar avui en dia, les millores que va suposar per la Torre de Capdella la construcció de la Central; alguna millora en les infraestructures, que ni de lluny poden ser comparades amb una participació amb els beneficis produïts per la Central, cap a una empresa tan potent com és Fecsa.

La segona entrevista està feta a l'historiador Martí Boneta. Vaig elegir-lo com a entrevistat, degut que va escriure un llibre, en el qual m'he basat per fer la part teòrica, "*La Vall Fosca: Els llacs de la llum*".

La primera pregunta que li vaig formular era d'on va sorgir el seu interès per la Central Hidroelèctrica de Capdella. A banda d'haver nascut al territori, la seva relació amb un professor d'història, el Cisco Farràs, el va impulsar a fer aquesta recerca, que finalment es va materialitzar en el llibre anteriorment citat. He de recordar que el Cisco Farràs, va dissenyar a Salàs, rèpliques dels diversos comerços, que existien en aquest poble durant les dècades dels anys cinquanta.

La segona pregunta va estar basada en la repercussió que va tenir aquesta Central a la Vall Fosca. Aquest moviment migratori va tenir dues èpoques; la primera, amb l'arribada massiva d'uns 4000 treballadors, a l'*Annex B* es poden trobar diversos mapes (1-4) que clarifiquen la procedència d'aquests. A la segona època, un cop acabat el gruix de les obres, aquesta immigració minva molt, perquè cada central solament necessita uns trenta o quaranta treballadors. L'entrevistat també ens parla de la tipologia d'aquesta migració; en la primera onada la majoria eren homes solters. Un cop s'anaven consolidant les obres públiques, el tipus de migrants va canviar, venien amb la seva família. Això, també va afectar amb la construcció d'habitatges. En la primera tongada es van construir molts barracons, però en la segona, gràcies al fet que venien famílies completes els habitatges van tenir una millor qualitat. A més a més, aquestes últimes comptaven amb serveis complementaris; com l'hort o els corrals per l'aviram.

En la tercera pregunta, ens parla de les precàries condicions de vida dels treballadors, degut que l'empresa no satisfieia les seves necessitats bàsiques, aquests van ser obligats a organitzar vagues. La primera dels quals, va ser convocada a l'any tretze. L'entrevistat em va transmetre que la gent autòctona que treballava en el sector primari, no es podia plantejar convocar una vaga. Llavors, van ser els migrants obrers que van arribar de les diverses parts de l'Estat, els que tenien consciència de classe.

En aquells temps, durant el regnat, d'Alfons XIII, hi havia una classe obrera principal, la qual lluitava per defensar els seus drets; anarquistes. Per donar suport a aquesta suposició personal, m'he basat en el fet que l'any 1911 es va convocar una vaga general sobretot instigada pels anarquistes. Com a càstig, el govern de l'època va suspendre de manera temporal, fins al 1915, el sindicat anarquista era la CNT (Confederació Nacional del Treball). Per tant, m'imagino el 1913, als anarquistes parlant amb comunistes i socialistes per convocar una vaga, que al final va tenir èxit. Una altra informació que em va cridar l'atenció va ser el fet que aquestes vagues induïdes pels anarquistes van ser revolucionàries.

Segons l'enciclopèdia catalana, es defineix l'anarquisme, com a; "Doctrina politicosocial que preconitza la llibertat total de la persona humana i la desaparició de l'estat i de la propietat privada, que són considerats opressors i explotadors del poble."

En el moment en el qual analitzo els diversos conceptes que sorgeixen en aquesta definició, puc transmetre la relació que va tenir l'anarquisme amb la construcció de la Central, mitjançant els obrers.

El primer concepte és que l'anarquisme és una doctrina, és a dir, un conjunt d'idees. A continuació, diu que aquestes idees són politicosocials, el qual ens indica que els anarquistes tenien una sensibilitat humanista envers els drets bàsics de les persones.

El segon concepte ens parla de la llibertat total, el qual no s'origina directament de la Revolució Francesa, amb el seu famós lema; "Liberté, Égalité et Fraternité", ja que aquesta estava impulsada per la burgesia.

Per tant, la llibertat total, no té res a veure amb la llibertat individual, que és una teoria del liberalisme clàssic. Llavors, aquesta que és burgesa, ens porta a la seva contraposició, que és la igualtat social, que sí deriva de la llibertat total.

Per mi, les dues millores més importants que es van aconseguir mitjançant la Vaga de 1913, van ser:

-Les hores de treball diàries eren deu.

-En contractar un operari es pactarà el preu que aquest ha de guanyar per hora o per setmana.

Però, encara hi havia normes injustes, les quals portaran a altres vagues posteriors; com, "La Companyia podrà prescindir en l'acte del servei de qualsevol operari pagant-li solament set dies de treball".

Ara passem a l'any 1914. La Central ja és plenament operativa al gener i el seu subministrament es dirigeix a les fàbriques de Barcelona i de la seva zona metropolitana. El juliol d'aquell mateix any esclata la Primera Guerra Mundial, un fet econòmic que trasbalsa les fàbriques del país; un augment exponencial de les exportacions de mercaderies cap a França, que té les seves indústries

dirigides cap al camp militar. M'imagino que la producció seria al cent per cent, ja que amb el pas dels dies es van establir noves fàbriques davant de la gran demanda de mercaderies de primera necessitat; sobretot, alimentàries, tèxtils i complements. Davant d'aquesta nova situació, la demanda d'energia elèctrica va augmentar. Com a suport, d'aquesta teoria he fet una petita recerca i he trobat aquest paràgraf que pot complementar l'anteriorment explicat:

Las potentes centrales hidroeléctricas de Seròs (del grupo Barcelona Traction) y de Cabdella (perteneciente a Energía Eléctrica de Cataluña) entraron en servicio en 1914. Por entonces, considerando la potencia instalada, la Barcelona Traction, conocida popularmente como "La Canadiense", era la séptima empresa de producción eléctrica del mundo, y la mayor de Europa. Energía Eléctrica de Cataluña figuraba entre las veinte primeras empresas a escala mundial. En vísperas de la I Guerra Mundial ambas compañías habían conseguido hacer operativos sistemas regionales de producción y transmisión de fluido que combinaban la generación térmica con la hidroeléctrica. Sus redes de transporte de alta tensión, y por tanto su área de mercado, comenzaban a extenderse ya por toda Cataluña. (Urteaga, L., 2003).

No serà fins al febrer de 1919, quan hi hagi la vaga de La Canadencia. En aquells temps, la Central ja estava construïda; per tant, la seva influència en l'àmbit intern va ser molt més baixa, ja que molts obrers ja havien marxat a la cerca d'altres treballs.

Si sindicalment la influència va ser mínima, el fet d'aquesta vaga sí que va afectar el subministrament elèctric a la capital catalana: L'energia produïda a la central de Capdella es transportava a més de 170 km de distància fins a la ciutat de Barcelona. La ciutat es va paralitzar, perquè els tramvies es van aturar i les fàbriques van haver de tancar. Barcelona es va quedar a les fosques. Davant d'aquestes dades podem dir que Capdella va contribuir a l'èxit de la Vaga, encara que els resultats finals no fossin els esperats.

El 17 de març es va signar l'acord que posava fi a la vaga en aconseguir una fita històrica en la reivindicació dels drets laborals: la

jornada de 8 hores. Tanmateix, l'incompliment de l'acord va suposar l'inici d'una vaga general el 24 de març. El conflicte es va donar per acabat el 12 d'abril sense haver-se'n aconseguit els objectius. (Perisé, E. i altres, 2012).

El Martí em remarca l'origen local (Múrcia i València) i econòmic (sector primari) dels obrers que van arribar a Capdella. Segons ell, aquest traspàs de treballadors és degut a uns salaris més dignes en el sector secundari (la construcció). Jo puc afegir, un segon motiu, el qual és la primera mecanització del camp, que té com a conseqüència un excedent de mà d'obra.

[...] Les primeres màquines agrícoles utilitzaven la força dels animals (de sang) i no és fins a finals del segle XIX, que pren importància la mecanització. L'entrada en escena del tractor i de tots els seus complements ha revolucionat les feines agrícoles bàsiques. (Estrada, R. 2015).

Un factor epidemiològic, que va afectar d'una manera indirecta a la Central, ja que aquesta ja estava en funcionament, va ser l'anomenada grip espanyola. Crec que l'explicació que fa el Martí d'aquesta, és suficientment completa.

La pregunta cinc, està centrada en dos aspectes:

-En la tecnologia emprada.

-En la construcció de la Central.

Pel que fa a la tecnologia emprada, aquesta era molt moderna per l'època. A banda, d'uns enginyers molt especialitzats i amb molta experiència; dos elements tecnològics destaquen: les canonades que uneixen els diferents estanys (segons l'entrevistat el mètode hauria de ser el mateix actualment), i les turbines, (a la central de Capdella es van muntar 5 grups elèctrics amb turbines de tipus Pelton) amb un salt d'aigua de 800 metres de desnivell.

D'altra banda, en els impactes que ocasiona la producció d'energia elèctrica a principis de S.XX i focalitzant-nos en la Central de Capdella, aquests es poden classificar en impactes externs i interns.

L'impacte extern més important és l'electrificació de Barcelona, dins de la Segona Revolució Industrial. L'entrevistat ens parla d'una industrialització de Barcelona basada en l'energia del carbó (centrals tèrmiques), producte energètic del qual Catalunya és deficitària. És arran, de la introducció de les línies de tensió que podem transportar l'electricitat a grans distàncies, que hi ha la transició energètica del carbó (deficitària) a l'electricitat (excedent). Aquest fet té una gran importància econòmica, que l'entrevistat destaca en el contingut de la seva resposta¹¹.

L'impacte intern té dues branques, molt concretes, que són:

-La construcció de la carretera de la Pobla de Segur a Capdella, que supera l'aïllament del territori.

-L'arribada de la llum als petits nuclis que componen la Vall Fosca.

Sobre els habitatges, que es van construir arran de la immigració del gran nombre d'obriers, l'entrevistat ens parla de dos grans tipus segons el material de construcció: la majoria dels habitatges estaven fets de fusta (pels treballadors), i una minoria de ciment i maons (pels caps).

(Fig. 12). **Plànol general de la central de Capdella.**

Font: Universitat de Barcelona

---

¹¹ "Gràcies amb aquestes construccions que comencen Energia Elèctrica a la Vall Fosca i que 'después' continuarà "La Canadiense" des de Sossís fins a Serós, junt amb la Companyia la productora 'Fuerzas Motrices' que serà una companyia que també crearà l'Emili Riu, el que crea, el que porta els francesos aquí per crear Energia Elèctrica que serà la Central que construiran a la Pobla i una altra a la Vall d'Aran, doncs gràcies a totes aquestes centrals des de Cabdella fins a Serós; seran, farà que l'augment de producció elèctrica a Catalunya augmenti moltíssim i sobretot això se'n beneficiarà Barcelona."

Un aspecte que m'ha sobtat sobre els habitatges obrers és les comoditats que suposaven tenir; aigua corrent o electricitat. Sobre les cases dels enginyers, avui en dia podem visitar algunes d'elles, que han estat rehabilitades i que ens poden donar una visió de la Capdella de començaments del S.XX, com pot ser la casa Matter. També parla dels infants, i explica la doble vida que portaven; al matí a l'escola, i a la tarda feien treballs agrícoles.

A banda d'aquests habitatges, també el Martí ens parla d'edificis de tipus administratiu que sorgeixen arran també de l'augment demogràfic: l'escola pública, l'ajuntament,...

Totes aquestes construccions segueixen un plànol urbanístic nou de carrers amples i rectilinis, molt diferent dels pobles agrícoles que es basaven en carrers estrets i irregulars. Podríem dir que és una contraposició entre uns plànols basats en la ciutat, envers uns de rurals. Per tant, estem davant d'un canvi de traçat basat en habitatges amb una composició de nous materials; com la fusta i el cartró prefabricat (hospital de cartró) o el ciment i els maons. Una distribució nova basada en la regularitat de l'entramat dels carrers allunyada de la irregularitat i el desordre urbanístic dels pobles del voltant. En una paraula, una revolució urbanística.

En la següent pregunta, el Martí explica la història de les dues companyies elèctriques que van tenir incidència en l'electrificació de Barcelona.

La primera, seria "Energia Elèctrica de Catalunya", d'origen francès i que comença la seva activitat a Barcelona el 1911. Aquesta va ser l'encarregada de la construcció de la Central de Capdella i que en el 1913 va tenir un suport econòmic per part d'una altra companyia, "Riegos y Fuerzas del Ebro", que adquireix el 49% de la companyia de Barcelona, i és el 1923 quan s'apodera del seu control. La història d'Energia Elèctrica de Catalunya finalitza amb la integració el 1925 en la companyia de La Canadenca.

Aquestes empreses tenen com a objectiu una concentració de recursos en forma d'una companyia unitària que gestionés aquesta forma d'energia. A banda, del famós enginyer Pearson, aquesta història de catorze anys té també un altre nom clau, relacionat amb Energia Elèctrica de Catalunya: l'Emili Riu i Periquet. Com l'objectiu era ser els primers a electrificar la ciutat de

Barcelona i l'àrea metropolitana. Aquest fet va ser aconseguit, per aquest enginyer.

L'entrevistat ens parla del canvi social i econòmic que gaudeix Barcelona, a partir de l'arribada de l'electricitat. Cita els avantatges econòmiques d'impuls de la Segona Revolució Industrial. Però, també, dels canvis que es produeixen en la societat barcelonina pel fet que els carrers estiguin enllumenats i també cita, els locals del Paral·lel, com a motor d'un oci nocturn.

En l'última pregunta, l'entrevistat torna a explicar els avantatges de la construcció de la Central Hidroelèctrica de Capdella pel territori. La majoria, ja estan explicades anteriorment. Pel que respecta a Barcelona és l'impuls de la modernització i la industrialització d'aquesta, que de retruc serà la de Catalunya. Per la Vall, torna a dir que els avantatges se centren en l'electrificació, en la via de comunicació a Pobla (carretera) i en els habitatges i obres públiques que es van fer; i afegeix, una nova avantatge, que és la recaptació d'impostos, degut a l'electrificació que ell projecta en la construcció de l'obra pública per territori.

A continuació, hi ha una mena de reflexions de l'entrevistat sobre el futur de la Central de Capdella. Aquest futur està lligat a les noves formes d'energia renovables, sobretot pel que fa a l'energia solar.

Fa més d'un segle Barcelona va canviar el model energètic del carbó a l'electricitat. Avui, iniciant la Quarta Revolució Industrial aquest model ha de tenir en compte les noves formes energètiques.

Finalment, engega un debat sobre la titularitat de les concessions de les centrals, un cop s'han de renovar en l'arribar als cent anys de la seva signatura. Ell pensa que han de continuar sent públiques, però planteja que l'òrgan administratiu ha de ser per damunt d'un ajuntament com el Consell Comarcal, la Generalitat o inclús l'Estat. A l'hora de tipificar la concessió ens parla de diversos factors que s'han de tenir en compte; com l'escassa inversió de manteniment que es necessita acompanyat d'una mecanització quasi del 100% que redueix el personal a la mínima expressió i com a punt final, el recurs natural de l'aigua, la gestió de la qual és de l'Estat.

La tercera entrevista la va iniciar, l'entrevistat, amb una introducció que em va aportar les dades de les diferents companyies que van estar al càrrec de la Central de Capdella. Aquestes va ser:

-Energia Elèctrica de Catalunya, que va ser la que va construir la Central (1911).

-Riegos y fuerzas del Ebro, filial de la Barcelona Traction and Light (coneguda popularment per "La Canadenca", que va adquirir el 49% de l'Energia Elèctrica de Catalunya, 1913).

-Fecsa (Forces Elèctriques de Catalunya SA): que el 1952 va absorbir la Barcelona Traction and Light.

Quan el senyor Gallardet explica que Fecsa va passar a estar amb els italians, al que ell es refereix és que Fecsa va ser absorbida per Endesa el 1998, i aquesta "Empresa Nacional de Electricidad Sociedad Anónima" va ser absorbida en el seu 70% per l'elèctrica italiana Enel "Ente nazionale per l'energia elettrica" el 2001, mitjançant una OPA, oferta pública d'adquisició: oferta que fa una empresa o una persona física als accionistes de l'empresa que té intenció d'adquirir, (Banda, J. 2011).

El Fernando Gallardet, primerament parla del fet que tots els homes de la seva família treballassin a la Central, d'una manera o altra. Aquest és un fet molt remarcable, el qual em transporta a què normalment els membres d'una mateixa família treballaven en la mateixa activitat laboral. Segurament amb això s'intentava fidelitzar les diferents famílies del poble amb la Central per poder realitzar el canvi generacional de treballadors. Per exemple; l'entrevistat diu que va estar treballant des dels setze anys, fins a la seva jubilació (45 anys de serveis a l'empresa).

Amb les dades aportades pel senyor Gallardet he fet una hipòtesis històrica sobre una possible trajectòria migratòria des del seus avis paterns. Aquests segurament van marxar a França entre l'any 1898 i 1900, degut a la greu crisi econòmica d'Espanya, pel cost que va suposar la Guerra contra els Estats Units, i la pèrdua de les colònies; de Cuba, Puerto Rico i Filipines. Per aquesta raó, el naixement del pare de l'entrevistat a França, que devia

passar entre 1900 i 1905. Seguint les dades de l'entrevistat, que diu que el seu germà i ell van néixer a Capdella he pensat que tornen a Espanya per l'obra pública del Túnel de Canfranc, que va durar entre 1908 i 1915. Llavors, una vegada es va acabar el túnel van anar cap a Capdella, ja que allí hi ha feina a la Central. Per aquesta raó, el seu germà i ell van néixer al poble. Jo calculo que el seu germà devia néixer abans de 1930 (durant la Dictadura de Primo de Rivera), ja que és el germà gran; i l'entrevistat, va néixer el 1932 (durant la Segona República). Aquest fet, enllaça en què els dos van treballar a la Central fins que es van jubilar.

Com hem comentat en altres entrevistes, l'edat legal en la qual començaven a treballar en la fàbrica era els setze anys, ja que dels catorze als setze tenien la consideració d'aprenents.

Com que l'entrevistat ens diu que comença a treballar el 1948, he buscat la legislació laboral sota la qual estaria regit. Aquesta seria el "Decreto del 26 de enero de 1944, por la que se aprueba el texto refundido del Libro I de la Ley del Contrato de Trabajo".

Aquest decret, signat pel cap de govern espanyol, en aquells temps, Francisco Franco, i del ministre de treball José Antonio Girón de Velasco, és la tercera normativa laboral aplicada pel Règim Franquista, després del Fuero del Trabajo de 1938 (en plena Guerra Civil Espanyola) i la Ley de 16 de octubre de 1942, sobre Reglamentaciones de Trabajo.

Agafant el Boletín Oficial del Estado (BOE) on hi ha el contingut del decret (font primària) els aspectes més importants estan subratllats en el document i es podran trobar a l'Annex C d'aquest TDR.

D'altra banda, parla d'un fet important, ja que ens indica que sí que es van complir les seves expectatives econòmiques en treballar a la Central. La majoria dels treballadors d'aquesta, que van venir de diferents punts d'Espanya o fins i tot, d'Itàlia, van acudir a la Vall, amb un objectiu comú, cobrir les seves expectatives econòmiques i molts d'aquests, sortir d'una situació de pobresa o inestabilitat econòmica que albergaven per diversos motius. És per aquest motiu, que l'entrevistat ens corrobora que la situació per la qual

van venir tantes famílies, va ser per satisfer les seves respectives expectatives econòmiques.

En la quarta qüestió fa referència al fet de com era la seva activitat quotidiana; que bàsicament es basava en una jornada laboral de nou hores. Es pot pensar que nou hores, eren massa hores i que els treballadors no n'estaven satisfets; però, realment no va ser així, ja que aquests treballadors de la central van lluitar moltíssim per millorar les seves condicions laborals, degut que en un principi eren moltes més hores, però, gràcies a la vaga de 1913, aconseguiren múltiples millores en la seva vida laboral.

En l'entrevista el senyor Gallardet diu que va començar a treballar de mecànic i va acabar sent encarregat d'aquesta branca laboral. He cercat les tasques que podien fer els mecànics en una central hidroelèctrica, hem de tenir en compte que l'entrevistat entra a l'empresa quan la Central ja estava totalment construïda i només necessitava tasques de manteniment.

Tal com ens diu *MTI (Montajes Industriales, 2017)*, aquestes són:

- Manteniment mecànic general de la Central.
- Rehabilitació de les comportes.
- Substitució de les canonades.
- Drenatges.
- Rehabilitació de la turbina.
- Feines de seguretat.

Un aspecte de l'entrevistat que em va cridar l'atenció va ser el fet, que em va assegurar, que la Central Hidroelèctrica de Capdella va ser la primera que va donar electricitat a Barcelona i a la seva zona metropolitana. Aquesta afirmació, ja la sabia perquè anteriorment havia estat parlant amb l'entrevistador Martí Boneta.

Quan parla l'entrevistat de la cessió per part de l'empresa d'un habitatge; aquest fet està recollit en el capítol V del Decret del 25 de gener de 1944, en el

seu article 37 i es considera com a un dels components del salari que pot percebre el treballador (*Annex C* del citat decret).

L'entrevistat, a través del seu pare, es va beneficiar de la casa cedida per l'empresa, i més endavant, la va comprar en propietat.

Una altra qüestió va ser sobre si l'entrevistat va anar a l'escola de la Central. La seva resposta és afirmativa i com a aportació personal, tal com he pogut comprovar en (Hidalgo, A.M., 2015) he de dir que als anys quaranta i cinquanta el franquisme va fer una política educativa per lluitar contra l'analfabetisme, sobretot en les zones rurals. Aquesta política tenia tres branques:

- L'Estat mitjançant l'escola rural.
- L'Església mitjançant els sacerdots rurals.
- La Falange.

D'altra banda, ens afirma que la Primera Guerra Mundial no va tenir una influència directa en la construcció de la Central, ja que la posada en funcionament es va fer el 1914, justament l'any, en el qual va començar la construcció; per tant, ja estava construïda en el moment que esclata la Guerra. Però, després de fer una petita investigació i com vaig explicar a les conclusions de l'historiador Martí Boneta, el professor universitari de l'UB, Luis Urteaga afirma en el document "*El proceso de electrificación en Cataluña (1881-2000)*" que en vigílies de la I Guerra Mundial les dos companyies ja havien aconseguit fer operatius els sistemes regionals de producció i transmissió de fluids que combinaven la generació tèrmica amb l'hidroelèctrica. Llavors, les seves xarxes de transport d'alta tensió, i per tant la seva àrea de mercat, es començava a estendre per tota Catalunya.

Gràcies a aquest document, es pot saber que les conseqüències que va patir la Central de la I Guerra Mundial, van ser totalment insignificants, degut que l'energia hidroelèctrica ja es trobava dispersa per tot l'àmbit català. Altrament, després d'una petita recerca he recuperat un article del diari telemàtic *Viure als Pirineus*, el qual parla que durant la Primera Guerra Mundial, la indústria catalana va créixer de manera molt notable i, en conseqüència, es

va elevar la demanda energètica. Llavors, fins a aquell moment l'electricitat s'havia vist com un luxe, però la Canadenca va oferir contractes a preus baixos als consumidors; els quals van permetre la unificació de la xarxa d'electricitat i va augmentar la capacitat de producció per a poder il·luminar els carrers i les llars o la substitució del vapor i la tracció animal. És a dir, gràcies a la Primera Guerra Mundial la indústria creix d'una manera progressiva, ja que les Centrals Hidroelèctriques ja estaven construïdes, i aquesta electricitat va ser molt necessària, principalment en les zona metropolitana i Barcelona.

Si ens basem en les millores de la Central, Gallardet ens afirma que se'n van dur a terme moltíssimes millores, coincidint pràcticament amb el punt de vista de l'historiador Martí Boneta. He fet una recerca del cinema de Capdella, però l'únic que he trobat ha estat l'existència d'un cinema a Pobla, el cinema Núria, que va ser construït el 1929.

Aquest seria el cinema de referència que segurament utilitzarien els empleats i les seves famílies en les seves hores de lleure. Altrament, ens remarca l'existència d'un bar de la companyia, el qual també representava una font d'esbarjo per aquests treballadors.

D'altra banda, Gallardet ens remarca la continua lluita entre les dues empreses; "Energia Elèctrica de Catalunya" i "Riegos y Fuerzas del Ebro", amb l'únic objectiu d'il·luminar Barcelona en el menor temps possible. Malgrat això, els principals inconvenients eren la inversió econòmica per part de l'empresa i la gran quantitat de mà d'obra necessària. Després d'una petita recerca, he pogut trobar que el pressupost total, és a dir, els diners que va necessitar, l'empresa constructora "Energia Elèctrica de Catalunya" per la construcció, era de 8.115.000 pessetes; per tant 48.772,13€.

A més a més, també he pogut trobar en la popular revista *Eix* el següent: "L'empresa de Riu va acabar, el 1923, fagocitada pel colós de Pearson, la Barcelona Traction, a través de Riegos y Fuerza del Ebro (La Canadenca), que li feia la competència des del 1912 amb el canal i la central de Seròs, i amb l'embassament de Sant Antoni i la central de Talarn." Per tant, tal com em va dir Gallardet, hi havia una competència destacada entre

les dues empreses, amb l'únic fi de que la seva empresa arribés la primera. També ens remarca que els caps no van tenir cap mena d'inconvenient en acceptar que el seu objectiu principal era que la llum arribés a Barcelona el més aviat possible, i que després ja es preocuparien perquè la llum pogués il·luminar els diversos pobles de la Vall Fosca. Aquest fet, el podem relacionar amb què Martí Boneta, em digué que la llum no va arribar als poblets de la Vall Fosca fins el 1920; tal com diu Gallardet.

D'altra banda, fa referència a la construcció de la carretera, la qual ja ens havien nombrat els anteriors entrevistats. Després d'una petita recerca, he pogut trobar en el document "La Primera del Flamissell" que la construcció de la carretera va ser molt satisfactòria, ja que es van construir 30 kilòmetres en tan sols 90 dies, el qual és moment crucial si ens fixem amb els pocs medis tècnics que disposaven i la duresa del terreny. Malgrat tot, fa referència a què la diligència és inqüestionable, ja que si es compara amb els 12 kilòmetres que separen Tremp de La Pobla de Segur, els quals es van construir un any abans, van tardar més de 2900 dies. Per tant, es pot afirmar que van construir-la amb la màxima agilitat possible.

Un fet remarcable fou l'epidèmia de grip de 1918, la qual l'entrevistat no aconsegueix recordar, degut que encara no havia nascut. Tot i això, diu que va ser un fet molt destacat, ja que n'ha sentit a parlar diverses vegades al llarg de la seva vida. Després d'una recerca he trobat en el diari *Segre* (Sàez, A., 2018): "La grip no va ser especialment letal a la demarcació de Lleida, encara que va causar la mort de 84,4 persones per cada 10.000 habitants". Si ho comparem amb l'epidèmia actual de la COVID, a dia d'avui, en tota la província de Lleida hi ha 316 morts. Si en tota la província hi ha uns 430.000 habitants, al dia d'avui, estem amb una mortalitat del 7,34 morts per cada 10.000 habitants. Per tant, crec que l'epidèmia de grip va tenir molta incidència en la demarcació de Lleida.

Com en altres entrevistes, el senyor Gallardet em recalca que tot el que va rodejar la Central va ser positiu.

Quan li vaig preguntar pel canvi que va patir en la seva vida a partir de la construcció, tan sols se centra en l'àmbit econòmic, ja que només recalca la jubilació que n'ha extret. Personalment, pensava que em parlaria dels sentiments que havia extret d'aquesta experiència o del canvi de la seva vida a causa d'aquesta. Però, tal com em transmet a la pregunta dos, si s'havien complert les seves expectatives econòmiques en viure a la Central, la seva resposta és afirmativa.

L'entrevistat es mostra molt content amb la seva jubilació, i com he trobat en un article del diari *El Confidencial* (Cruz, J. 2019) aquell mateix any, els jubilats d'Endesa van perdre l'exempció del pagament del consum de la llum a la seva llar particular. Llavors, em vaig preguntar si com és que estava tan content amb la seva jubilació si li havien tret la llum de la jubilació, i després de continuar cercant he trobat que en el diari del *Periódico* (Comas, A. 2020) que aquest mateix any, Endesa ha estat obligada a mantenir el descompte de la llum als seus jubilats. Per tant, és d'aquí d'on surt l'acontentament de l'entrevistat envers la seva jubilació.

Després de revisar diverses webs que parlen sobre les jubilacions d'ENDESA. He arribat a la conclusió que l'entrevistat estava content per la seva jubilació, per tres raons, a banda de no pagar el subministrament de la llum;

- El pla de pensions impulsat per l'empresa.
- El pagament d'una part de la matrícula escolar dels fills.
- La possibilitat de prejubilacions.

D'altra banda, els terminis de cobrament (cada quinze dies) i la forma (pagament en metàl·lic amb la custòdia de la guàrdia civil), coincideixen amb altres empreses que ho feien de la mateixa manera en aquella època.

Finalment, sobre el seu problema auditiu quan estava treballant a la Central de Sallente, he pogut trobar que una possible hipòtesi sobre aquesta problemàtica, podien ser les turbines, les quals van detectar una excessiva vibració, que podia ser la causa del soroll al qual es refereix. (ICR (Ingeniería para el Control del Ruido), 2020).

D'altra banda, la quarta entrevista va estar dirigida a Sigrí Remacha, la qual va descobrir l'hospital de cartró, una de les construccions més emblemàtiques del món.

Primerament, ens parla del seu interès per l'hospital de cartró, que el va descobrir ella, ja que fins fa uns deu anys no es sabia de la seva existència. Ens recalca la importància de Bauhaus, com una escola que va agafar aquest model de construcció i el va desenvolupar. He fet una petita investigació i he pogut trobar que Bauhaus és la primera escola de disseny del segle XX, que va ser un moviment artístic que es va convertir en un referent internacional de l'arquitectura, l'art i el disseny. Per tant, es pot afirmar que aquesta empresa és sinònim de modernitat, i va ser la impulsora dels models prefabricats; és a dir, que gràcies a Bauhaus hi ha aquest hospital tan emblemàtic de cartró.

He pogut investigar sobre la tipologia de construcció, ja que Sigrí Remacha ens diu que és un model alemany i fet de cartró. He cercat diverses fonts d'informació, i en una entrevista a la senyora Remacha, en la revista especialitzada *Eix*, diu que l'edifici correspon al Doecker-normal-barracken i és un model econòmic, fàcil i de molta durabilitat. És per aquest motiu, que podem deduir que encara està en peu.

Després d'una petita recerca, puc afirmar, que tal com diu l'entrevistada, l'hospital de cartró de la Vall Fosca podria ser l'únic del món. A més a més, ens ho ratifica en el diari del *Món* (Sallés, Q. 2020), el qual explica que després d'una recerca a Europa, en la qual hi van participar universitats alemanyes i franceses, van constatar que és l'únic edifici d'aquestes característiques que es conserva a tot el món. Actualment, també està en procés una investigació d'universitats canadenques i argentines, amb l'objectiu de constatar si queda algun edifici similar a Amèrica. Altrament, tal com diu la Sigrí, aquest hospital ha despertat un interès arreu del món, com el dels prestigiosos arquitectes com Carlos Bunga o Primož Bizjak, que han fet una exposició "Hospital de cartró" a dins de la Madrid Gallery Weekend¹².

---

¹² La Madrid Gallery Weekend és un gran event que inagura la temporada expositiva de les galeries d'art de Madrid.

A banda d'això, em va remarcar que l'objectiu principal per la qual es va construir l'hospital va ser per donar solucions a les diverses qüestions mèdiques que anessin sorgint, però només per la gent de la central. Això indica que aquest hospital tan sols podia ser utilitzat pels treballadors de la Central. Fet que posa en evidència que, tal com diu el Fernando Gallardet, que les millores es van establir només pels treballadors de la Central i les seves respectives famílies, però no pels autòctons de la Vall. Per tant, tant la Sígrid com el Fernando afirmen que aquestes millores van quedar reduïdes als campaments hidroelèctrics; tal com poden ser l'hospital o el cinema.

A continuació, Sígrid indica que durant la crisi espanyola de 1918, l'hospital va passar a ser un hospital de campanya, pel fet que l'hospital més pròxim estava a la Pobla de Segur, i el transport era escàs. El diccionari Oxford Language defineix hospital de campanya com: "a temporary hospital set up near a battlefield to provide emergency care for the wounded".

Per tant, ens ho determina com un hospital temporal, el qual està a prop del camp de batalla per proporcionar ajuda d'emergència als ferits. Tot i això, durant la pandèmia de grip de 1918, l'hospital de campanya no va estar associat al camp de batalla, sinó que estava proporcionalment lligat a l'augment de la mortalitat a causa de la grip. A més a més, com he dit en les conclusions subjectives de l'entrevista del Fernando Gallardet, les morts a la província de Lleida, per causa de la grip de 1918, van ser molt elevades (mort de 84,4 persones per cada 10.000 habitants), el qual ens reflecteix la greu situació que es va viure; motiu de pes per habilitar aquest hospital, com un hospital de campanya.

Altrament, la Sígrid ens transmet que l'hospital va començar a estar operatiu a 1911 o principis de 1912. Per tant, podem associar l'inici de les obres amb l'obertura de l'hospital. He fet una petita recerca sobre el sistema mèdic en aquells moments, i he arribat a la conclusió que l'únic hospital que hi havia al Pallars Jussà era el de Tremp, el qual va ser creat l'any 1521, gràcies a una donació, i que el 1836 es va traslladar i es va convertir en el "Sant Hospital de Tremp – Fundació Fiella". A més a més, també he trobat a la pàgina web de la

Universitat de Lleida, que hi va haver un hospital a la Pobla de Segur, però no va ser fins a la Guerra Civil (1936-1939). Per tant, aquest darrer hospital fou posterior a la construcció de la Central; així com, també fou posterior a la prèviament anomenada grip de 1918. Doncs, l'únic hospital que estava en funcionament va ser el de la ciutat de Tremp, el qual estava ciutat a 35 quilòmetres de les obres.

Aquest hospital es va construir en dues fases, ja que la primera és la sala de cures, pels treballadors de les construccions que necessitaven ajuda mèdica; i l'altra és la sala de cirurgies, en adonar-se que la gent no es moria i havien de fer petites intervencions.

Així mateix, em transmet que actualment l'hospital no està en bones condicions, perquè és un edifici totalment orgànic. Llavors, he fet una petita recerca sobre els edificis orgànics, i segons Frank Lloyd¹³, l'arquitectura orgànica no només profunditza en relació amb un edifici i els seus voltants, sinó que també són analitzats com un organisme simbòlic; la construcció o els materials. Per consegüent, aquest és un edifici orgànic, perquè a més a més, de la relació de l'edifici i els seus voltants, el material utilitzat és el cartró que, tal com diu Sígrid, aquest es dilueix més ràpidament i té una vida útil més petita, envers el formigó o la fusta, la qual es podria podrir abans. Una contrapartida del seu precari estat és que ens dona pistes de com es construïen les construccions prefabricades, que segons la Sígrid Remacha podem associar-les a les construccions actuals d'Ikea, ja que en mobles o objectes domèstics d'aquesta empresa, també tens un plànol, el qual has de muntar, tot seguint les instruccions pertinents donades per l'empresa.

(Fig. 13). **Les precàries condicions de l'hospital.**
Font pròpia

¹³ Frank Lloyd (1869 – 1959) va ser un arquitecte estatunidenc, el qual és considerat com un dels principals mestres de l'Arquitectura Moderna. A més a més, Lloyd és considerat el màxim exponent de la corrent de l'arquitectura orgànica o organicisme, encara que fos Bruno Zevi qui la va formular teòricament.

Per tant, actualment es continua utilitzant el mètode dels prefabricats; tant en cases o infraestructures, com amb mobles o objectes domèstics. És a dir, n'és un clar exemple la multinacional "Ikea", la qual es descriu com; "Ikea furniture and home accessories are practical, well designed and affordable".

Per tant, et descriu a uns mobles pràctics, gràcies al fet que es poden muntar molt fàcilment, encara que aquesta també es pot escollir que uns tècnics, te'ls muntin a casa. En conclusió, això ens aporta una comparació entre el sistema de muntatge del segle passat i el muntatge actual, que com podem apreciar ha canviat relativament poc si ens basem en les construccions prefabricades, ja que ja es van utilitzar per posar en funcionament aquest hospital el segle passat, i actualment es continuen utilitzant.

A més a més, segons la Sígrid, Capdella és el primer lloc en què es construeixen elements prefabricats a Catalunya, a causa de la construcció de l'hospital de cartró. No obstant això, he fet una petita recerca, i *Inarquia*, una empresa d'edificis sostenibles, exposa que els principals productors d'elements prefabricats han estat els Estats Units, Canadà i Europa, encara que els pioners en desenvolupar el concepte d'element prefabricat van ser Austràlia o Nova Zelanda. Així és que, podem apreciar que encara que Europa no fos pionera en el concepte d'elements prefabricats, sí que ho va ser en productors d'aquests elements; i n'és un exemple l'hospital de cartró de Capdella.

Però, escollir aquest model constructiu, no va ser casualitat, ja que ho va ser a causa de la contínua rivalitat entre les empreses "Energia Elèctrica de Catalunya" i "La Canadenca", les quals competien per arribar primeres a Barcelona. És per aquest motiu, que es va optar pels elements prefabricats, els quals t'oferien una construcció ràpida. A més a més, tal com diu la Sígrid Remacha l'hospital fou una solució de màxima urgència, ja que s'havia de donar solució mèdica a tots els problemes sanitaris que anessin sorgint arran de la construcció.

Tot seguit, vam parlar sobre les causes que van interferir en la seva construcció. La més remarcada és l'augment demogràfic puntual, que tal com es pot veure en la gràfica 1 "Evolució demogràfica a la Vall Fosca", d'aquest

treball; després de donar finalitzades les obres la demografia varia tal com ho fa l'hospital, el qual passa d'hospital a caserna de la guàrdia civil o també va estar operatiu durant les construccions de Sallente, i actualment és un magatzem; o sigui, només va estar operatiu com a hospital fins als anys vint. De manera que, una possible hipòtesi de la seva perdurabilitat al llarg dels anys poden ser els continus usos que se li han anat atorgant durant pas dels anys.

També cal remarcar el possible ús al museu, el qual serà escollit per la gent de la Vall. Després d'una petita recerca, en el diari del *Món* (Sallés, Q. 2020) he descobert que, la idea és restaurar-lo amb cartró. Tanmateix, l'ús ha de ser decidit pels veïns, pel fet que és un patrimoni de la Vall. En efecte, el 25 de juliol de 2020 va tenir lloc la primera sessió informativa del procés participatiu, i la segona va tenir lloc el 15 d'agost del mateix any. Amb la finalitat de realçar les particularitats constructives de l'hospital, així com documentar tot el procés participatiu. Posteriorment, es realitzaran enquestes virtuals i presencials als veïns de la Vall Fosca, als quals es preguntarà sobre els possibles usos de l'equipament. Així doncs, es realitzarà el buidatge de les enquestes i es donaran a conèixer els resultats durant l'abril del 2021.

Durant l'entrevista, el següent punt a considerar van ser les tipologies constructives, ja que l'entrevistada va afirmar que és molt captivant analitzar aquesta colònia des d'un punt de vista urbanístic i antropològic, ja que ens afirma que és una colònia obrera molt diferent d'altres colònies de Catalunya, com les tèxtils al Llobregat. Segons Sígrid, aquestes diferències de les tipologies constructives, es poden apreciar tant en l'orografia, que tal com diu el diccionari de l'Enciclopèdia Catalana, l'orografia és la part de la geografia física que tracta de la descripció dels relleus, més o menys regular, en una regió determinada. Per tant, un factor en què es basa és el terreny en el qual està situat. No obstant aquesta, una altra diferència s'aprecia en la provenença del capital, ja que en el cas de les colònies tèxtils el capital provenia de burgesos o empresaris catalans, a diferència d'aquesta colònia obrera, de la qual el capital era estranger; és a dir, això desembocava en una percepció totalment diferent del que era una colònia.

Finalment, l'última qüestió anava dirigida a l'augment demogràfic, el qual d'una banda està relacionat amb les centrals hidroelèctriques, ja que la construcció d'aquestes desemboca en la construcció de les vies de comunicació, que seria la globalització mundial, degut que les vies de comunicació, comporten millores de tota mena, com en les condicions sanitàries, laborals o facilitats de moviment, ja que la Vall Fosca deixa de ser un lloc aïllat. Per aquest motiu, les centrals hidroelèctriques són considerades una manera d'alliberació, per totes aquestes millores que comporta en les condicions de vida; tal com s'ha explicat en el punt sis d'aquest treball.

Per contra, aquest augment demogràfic, segons la Sigrí, també a comportar un exili. Llavors, he fet una petita recerca sobre aquest, i he pogut trobar que l'exili al qual es refereix l'entrevistada és el que va tenir lloc el 1939, en acabar la Guerra Civil, pel fet que molts espanyols van haver de fugir a causa de la persecució o condemna que es feia a la gent per les seves idees polítiques o socials. En aquell moment, tal com s'explica a la revista *Sàpiens*, la immigració procedent de fora de Catalunya va continuar i des de la postguerra es van reprendre les migracions anteriors a 1936. Per tant, tal com diu Sigrí, les àrees urbanes de Catalunya van rebre immigrants, en canvi, les àrees rurals en van expulsar. Algunes de les causes més evidents d'aquest fet van ser les males condicions de vida o la misèria econòmica.

	1940	1950	Increment	Creixement natural	Immigració
Barcelona	1.931.875	2.232.119	15,54%	58.338	241.906
Tarragona	339.299	356.811	5,16%	13.655	3.857
Girona	322.360	327.321	1,53%	1.259	3.702
Lleida	297.440	324.062	8,95%	17.370	9.252
CATALUNYA	2.890.974	3.240.313	12,08%	90.622	258.717

Gràfica 3. **La immigració, la clau de la demografia catalana.**

Font: RIQUER, Borja de i CULLA, Joan B. *El franquisme i la transició democràtica (1939-1988)*.

Edicions 62. Barcelona, 1989.

Tanmateix, l'entrevistada em torna a remarcar la diferència que hi havia entre els treballadors de les centrals i les seves respectives famílies envers els habitants del poble, els quals no tenien relació entre ells. És cert, que aquest fet també el veig reflectit en l'entrevista del Fernando Gallardet. Així doncs, les millores socials tan sols van diriges cap a un petit

estrall de la població. Aquest fet em transporta a una de les subhipòtesis d'aquest treball de recerca, degut que aquesta era que la vivència de la gent autòctona de la vall i dels treballadors va ser molt diferent, per tant, aquest n'és un exemple, perquè aquestes millores socials, com pot ser l'escola, tan sols va anar enfocada cap als nens de la mateixa colònia.

Una vegada més, la Sígrid realça la desigualtat social, degut que, tot i que l'empresa intentava facilitar la vida als treballadors, el seu únic interès era produir i mirava pels seus propis guanys. L'entrevistada també ens distingeix que el vessant social, com a obra social, no existia dècades passades, però personalment, crec que aquesta sempre ha existit, encara que fos entesa d'una manera diferent de l'actual. Algunes desigualtats que posa en èmfasi la Remacha poden ser l'ús de les pistes de tennis o del cinema, degut que tal com ens afirmen altres entrevistats com el Martí Boneta o el Fernando Gallardet, aquestes tan sols van anar dirigides als treballadors de la Central i a les seves respectives famílies. És per aquest motiu, que la Sígrid ens afirma que la transformació social que va patir la Vall Fosca va anar per fases, ja que va ser una innovació tecnològica que va quedar reduïda als campaments hidroelèctrics.

Respecte a la demografia, també la influeix certament el sistema polític d'aquell moment. En els anys quaranta hi ha un canvi de règim cap a una dictadura, ja que té lloc el franquisme (1939 – 1975); que va ser un sistema polític, el qual es va oposar totalment a la llibertat política o social; per tant, s'oposa a la democràcia, a la separació de poders o a què la sobirania nacional resideixi al poble. La situació política d'aquell moment, també provoca un canvi de percepció de l'organització d'una colònia obrera. Si ens centrem en la ideologia franquista, els principals fonaments d'aquesta van ser: la família, Déu i la feina. He fet una petita recerca, en la qual he pogut corroborar que el catolicisme va ser el principal corrent ideològic, en la qual Franco va fonamentar el seu poder. Aquesta defensa de la religió catòlica es va unir al nacionalisme, i hi va haver una barreja entre el patriotisme i el catolicisme que és el que coneixem com el nacionalcatolicisme. És per això, per l'enorme pes que tenia l'església, que la Sígrid em va parlar de la transformació de la colònia durant curs períodes de

temps, fent referència al moviment de la capella del ritual evangèlic que es canvia d'ubicació, amb l'objectiu que estigui més a prop del centre de producció.

Altrament, el canvi d'ubicació de la capella, va fer que l'hospital també es desplaçés cap al centre de producció on hi havia els treballadors. Conseqüentment, l'hospital es desplaça des de la perifèria fins al lloc on estaven treballant.

Tanmateix, hi va haver altres fórmules que van ajudar al fet que la demografia no decaigués, com poden ser la introducció de noves tècniques o de noves solucions mèdiques, gràcies al fet que idea rere dia, sorgeixen nous avanços mèdics, els quals ens permeten una millor qualitat de vida.

Simultàniament, l'entrada del capitalisme¹⁴ també ajuda considerablement a aquesta demografia incipient. Malgrat que, els petits pobles de la Vall no hi ha aquesta entrada tan potent del sector terciari, el qual genera una entrada molt més notable del capitalisme; sinó que, aquests petits pobles es podria denominar que estan més endarrerits i que continuen estant aïllats de les vies de comunicació.

Convé ressaltar, tal com diu la Sígrid, el fet de la construcció d'un poble per primera vegada al pla, degut que després d'investigar una mica, he pogut apreciar que tots els pobles de la Vall Fosca estan construïts en pendent sobre roques. El poble inicial és la Torre de Capdella, el qual sí que està més en pendent, però a partir que es comencen a portar totes les noves millores esmentades al llarg d'aquest treball de recerca, ja es comença a construir al pla, a causa que no es necessita tant conreu i ja es té una certa disposició econòmica en metàl·lic, el qual desemboca en una economia capitalista, però sobretot es deixa de banda una economia de subsistència, per passar a l'economia de mercat, ja que els pagesos ja tindran uns excedents, els quals podran utilitzar per dur a terme millores en els conreus.

---

¹⁴ Segons el Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana, la definició de capitalisme és sistema econòmic caracteritzat per la propietat privada dels mitjans de producció, concentrats en mans d'una minoria, la prevalença del mercat i la cerca del benefici.

Per concloure, l'entrevistada remarca que amb la mecanització ja no es necessiten tants treballadors, el qual produeix un cert descens demogràfic, ja que el volum de treballadors que hi havia a la Central ja no és necessari; per tant, una gran part d'aquests tornen al seu lloc d'origen, que evoca amb un despoblament de la colònia, tal com s'ha explicat en l'apartat 7, d'aquest mateix treball. A partir d'aquell instant, l'inici de l'automatització, fa que el procés de construcció existent fins a aquell instant, desaparegués. Per aquest motiu, un gran percentatge de famílies es van desplaçar cap a l'àrea metropolitana, degut que en aquesta, sí que es necessita treballadors, en l'àmbit de la indústria.

L'última entrevista va anar dirigida cap a l'Eva Perisé. Vaig optar per fer-li una entrevista, ja que és la directora del museu hidroelèctric de Capdella.

Per començar, vam parlar del seu interès per la Central i de la creació del museu. L'entrevista explica que la raó principal de la creació d'aquest fou la destrucció del patrimoni industrial durant el 1998. Per tant, en aquest moment va sorgir la idea del museu. Després de fer una petita cerca, he pogut corroborar que tal com diu l'Eva, aquest patrimoni industrial és molt ampli, com que hi ha diferents espais per visitar; com la forja o l'espai de la transformació de l'electricitat. Altrament, tal com diu la pàgina oficial del museu hidroelèctric, aquest permet fer un recorregut des que va sorgir la idea de la central hidroelèctrica (idea d'Emili Riu), fins que aquesta es va posar en funcionament (1914). No obstant això, també es mostren els diversos canvis econòmics, socials i d'infraestructura que va suposar.

D'altra banda, malgrat que el principal objectiu d'aquest museu sigui que la gent conegui com va arribar la llum a Barcelona o les millores que va comportar la posada en funcionament d'una central de tals envergadures, també és sense cap mena de dubte, la millor manera de retre homenatge a les 4.000 persones que hi van treballar. Aquests d'una manera totalment anònima van contribuir al

benestar dels ciutadans de la resta de Catalunya, degut que, tal com diu el Martí Boneta va ser gràcies a l'arribada de l'electricitat procedent d'aquesta central que hi va haver els feliços anys vint del Paral·lel; és a dir, va ser possible l'obertura dels teatres i de l'oci nocturn.

D'altra banda, un fet remarcable que explica l'entrevistada és que es va aconseguir que vinguessin diferents tipus de persones amb l'únic objectiu de construir la Central. Aquesta es va construir a finals de 1911 i principis de 1912 i hi va haver un gran contingent de tècnics estrangers. És per aquest motiu, que es diu que va venir gent d'arreu del món, degut que els tècnics o els càrrecs directius van ser procedents de Suïssa o d'Itàlia, però principalment de França. És a dir, aquests van ocupar els càrrecs superiors, però tal com diu l'historiador Boneta, cal diferenciar entre els treballadors més qualificats, que en aquest cas serien els tècnics, envers els obrers menys qualificats, que procedien d'Andalusia, Múrcia, Aragó o autòctons.

En la tercera qüestió em centro en el punt de vista de la gent autòctona. L'entrevistada em parla dels ingressos de la gent del territori, els quals provenien del sector primari i en un principi no els interessava treballar a la central. Malgrat això, en el llibre "*La Vall Fosca: els llacs de la llum*" de Martí Boneta, l'autor ens transmet que els joves van trobar en les obres un lloc de treball molt més ben pagat que en l'agricultura o la ramaderia, i per aquest motiu van canviar el treball al camp, per passar al sector terciari. Posteriorment, l'Eva em transmet que a partir del 1914, ja hi havia unes condicions molt més favorables pels treballadors. Aquestes condicions més beneficioses són a causa que la central ja es va posar en marxa, i algunes millores van ser; el treball a torns o uns torns de nou hores diàries. En un principi, aquests termes van permetre simultaniejar la feina al camp amb la feina a la central, però posteriorment això ja no va ser possible, i aquest es van dedicar exclusivament a treballar a la Central. Després d'una petita recerca, he pogut trobar que la dedicació exclusiva al camp va ser a causa de l'estabilitat que t'oferia aquesta feina, ja que aquesta era una feina fixa i segura, envers la del camp que estava subordinada als factors climatològics i ambientals, com les èpoques de sequera o de fortes pluges.

Respecte a l'augment demogràfic (gràfica 1), hi ha un pic demogràfic molt elevat el 1920 que s'arriba a les 4.000 persones, encara que no es pugui afirmar amb total rotunditat, ja que la majoria de la gent no s'inscrivien a cap cens. Aquest fet el puc afirmar amb rotunditat, ja que quan vaig realitzar una gràfica de la demografia del 1910 – 1981, en aquest mateix treball, en cap moment es veuen registrats els 4.000 treballadors que van participar en la construcció de la central, ja que tal com diu l'Eva Perisé, les úniques persones que s'inscrivien als censos era la gent que feia feines més estables.

El primer motiu pel qual l'entrevistada ens remarca l'existència d'una davallada considerable sobretot a partir dels anys quaranta és la mecanització del camp.

La mecanització del camp, és a dir, la generalització del tractor de grans dimensions (i sovint infrautilitzat per l'excés de potència) i la introducció d'eines (sitges, *uniffeds*...) i altres màquines especialitzades (recol·lectores, empaquetadores,...) van suposar un canvi radical en l'organització de les tasques. L'ús indiscriminat d'*inputs* agraris i, en general, de productes fitosanitaris, tractaments veterinaris, adobs químics..., tot i que va representar un increment dels costos de producció, va col·laborar a augmentar la productivitat, a millorar els rendiments i en definitiva, a enllaminir el pagès. (Saguer, E. i altres, 2000).

Per tant, en aquest fragment s'aprecia que la mecanització al camp va ser molt destacada, ja que en introduir noves màquines especialitzades, ja no es va necessitar tanta mà d'obra, perquè aquestes màquines van suplantir a gran part dels treballadors. És per aquest fet, que molts d'aquests treballadors de les centrals es van dirigir cap a la ciutat, a la recerca de noves oportunitats de feina, el qual podem denominar com l'èxode rural, dit en unes altres paraules, significa l'emigració del camp a la ciutat. Globalment, tal com diu l'Eva Perisé: "El camp es buida, les ciutats s'omplen".

Tot i això, l'entrevistada ens diu que per orografia, va ser més difícil la introducció de la maquinària al camp a la Vall Fosca que en altres zones, ja que els camps i les propietats són més petites, raó per la qual no pot accedir la maquinària al camp, però quan hi arriba, es produeix la primera immigració

forta. No obstant això, també remarca que durant el període de guerres hi ha una màxima estabilitat al territori, en canvi en altres territoris, com pot ser a la comarca veïna, al Pallars Sobirà sí que hi ha més desequilibri i fluctuació, és a dir, més moviment durant la Guerra Civil Espanyola (1936 - 1939).

En tercer lloc, l'últim motiu pel qual hi ha un descens demogràfic és per la industrialització de Catalunya, ja que aquesta requereix molta mà d'obra que procedeix del camp. Després de realitzar una petita recerca, vaig trobar el següent:

La dècada dels anys seixanta, moment en què es consolida la societat industrialitzada. Des de llavors, Espanya deixa de ser un país agrari per passar a ser un país industrial.

[...] Amb la consolidació de l'economia capitalista, assistim a una profunda transformació socioeconòmica: el sector agrari es mecanitza i el camp es va buidant, paral·lelament a l'augment constant de les activitats secundàries i terciàries, ubicades sobretot a ciutat, que s'omplen i creixen, no sempre ordenadament i sovint amb molts problemes. Catalunya, el País Basc i Madrid lideraran aquest procés.

La nova societat resultant d'aquestes transformacions econòmiques, la societat industrial del segle XX, presenta encara molts desequilibris i desigualtats i forts contrastos entre el món rural i l'urbà. (Buxadera, J., 1998).

En aquests paràgrafs, podem veure clarament reflectit el que l'entrevistada ens explica, ja que quan es consolida la societat industrialitzada Espanya ja passa a ser un país industrial, a causa de la mecanització, de la qual s'ha parlat anteriorment. Llavors, en el mateix moment en què el sector agrari; és a dir, els camps es buiden, la gent es trasllada cap a les ciutats. Tot i això, continuen presents certs desequilibris o desigualtats entre ambdós mons, el món rural i l'urbà. És per aquesta raó, que l'entrevistada diu que el benestar social s'associa amb la vida a la ciutat, però no amb la vida al camp.

Respecte a les condicions de vida dels treballadors, l'Eva Perisé diu que eren pràcticament iguals les de la indústria de Barcelona envers les de la construcció de la central de Capdella. Aquestes eren de tretze hores diàries o a torns, però amb la vaga general de 1913 van aconseguir fer certes millores, tal com ha explicat prèviament el Martí Boneta. Per tant, podem afirmar que la vaga de 1913 va portar moltíssimes millores, que van facilitar veritablement la vida de tots els treballadors de la hidroelèctrica; millores salarials, higièniques o sanitàries, ja que anteriorment les podríem denominar com precàries.

N'és un exemple, la demanda per part dels treballadors, de la ventilació de les barraques, ja que el llit era ocupat per diferents treballadors i això feia propagar moltes epidèmies; com el tifus i les veroles.

Pel que fa a les millores, la principal va ser quan l'electricitat va irrompre amb molta força com a energia barata. Com a conseqüència, el transport públic i la vida domèstica va canviar. Aquest fet el relaciono amb l'entrevista del Martí Boneta, ja que em corrobora que una de les principals conseqüències va ser en l'oci nocturn. És a dir, quan arriba molta més electricitat, va abaratir el cost de producció i de manera proporcional el cost de la compra. Va ser gràcies a aquest fet que es van il·luminar els carrers de Barcelona, que desemboca en què la gent comenci a sortir a les nits i gaudeixi d'un novell oci nocturn; és a dir, sorgeixen els feliços anys vint del Paral·lel.

Quant al funcionament tecnològic la Perisé diu que és una central de salt. Llavors he fet una petita cerca sobre que és una central d'aquest tipus, i he trobat que és la diferència de cotes entre el nivell de l'aigua en la presa (estanys) i en la descàrrega. Llavors, l'entrevistada parla del recorregut que fa l'aigua fins que es transforma, i finalment, arriba a casa nostra. Per tant, aquest és un procés força llarg, però que és exactament el mateix en altres centrals d'aquest tipus.

Sobre el que suposa de manera econòmica actualment la Central, la resposta per part de l'entrevistada va ser molt contundent, ja que pràcticament no suposa res, a causa que la hidroelectricitat té molt poc pes, dins de les

produccions elèctriques. A partir d'aquesta afirmació de l'Eva Perisé, he fet una recerca sobre els percentatges de cada tipus energia elèctrica l'any 2019:

-Energies renovables: 40,5 %

-Energies no renovables: 59,5 %

-Hidràulica: 9,7 %

-Turbinació bombeig: 0,6 %

-Eòlica: 20,9 %

-Nuclear: 22,0 %

-Solar fotovoltaica: 3,5 %

-Carbó: 4,2 %

-Solar tèrmica: 2,0 %

-Cicle combinat: 20,1 %

- Altres renovables: 1,4 %

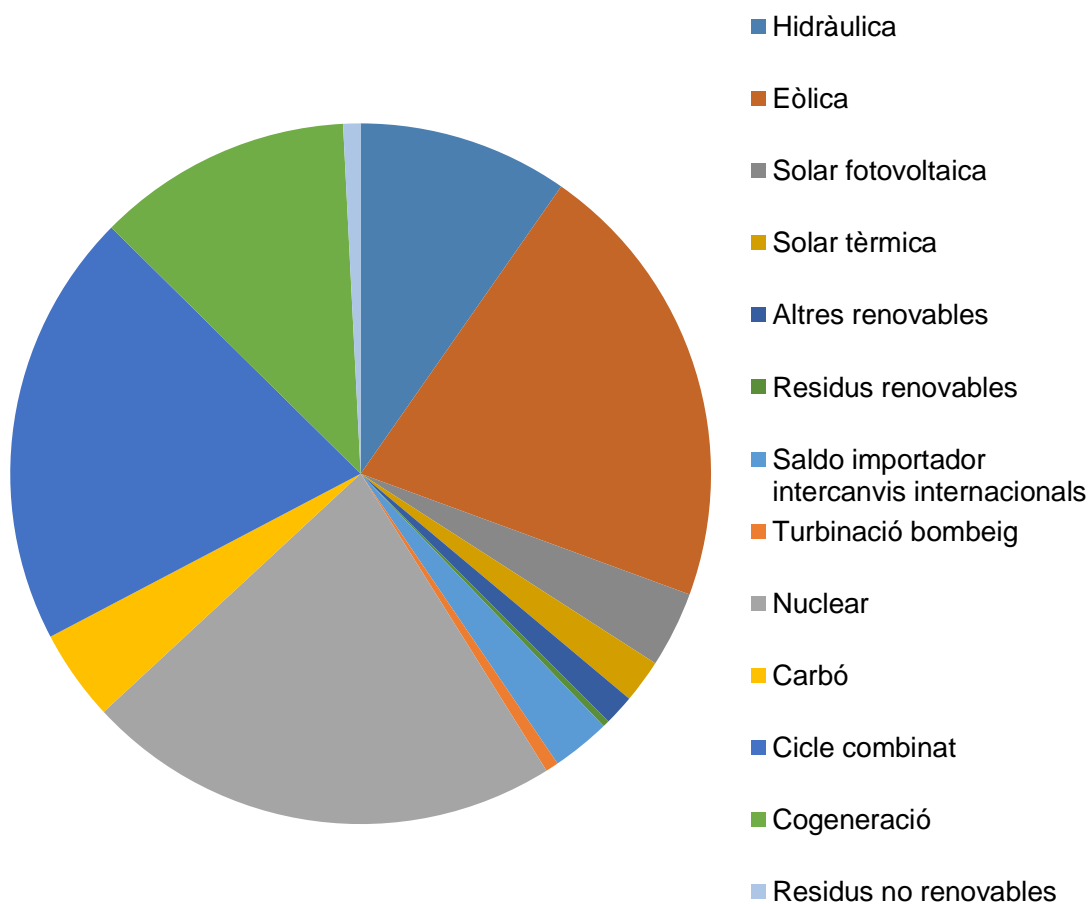
-Cogeneració: 11,8 %

-Residus renovables: 0,3 %

-Residus no renovables: 0,8 %

-Saldo importador d'intercanvis
internacionals: 2,7 %

L'ANÀLISI DE L'ENERGIA DE L'ANY 2019

Gràfica 4. L'anàlisi de l'energia de l'any 2019.
Font pròpia

Després d'apreciar aquestes dades, veiem que és cert que l'energia nuclear és la que continua tenint més pes, encara que no té gaire avantatge envers l'eòlica. No obstant això, any rere any s'intenta potenciar més les energies renovables, raó per la qual és molt probable que durant els anys vinents la balança es comenci a inclinar més cap a les energies renovables. Pel que fa a la hidroelèctrica, l'Eva Perisé ens remarca que la hidràulica no és considerada com una energia renovable. Malgrat això, després d'una petita recerca, he trobat que l'energia hidràulica sí que és una energia renovable; és més, aquesta és la més utilitzada en tot el món, encara que el desenvolupament de l'energia solar i de l'energia eòlica, l'han eclipsat i s'estan convertint en fonts d'energia renovables d'una importància destacada.

Però, pel que fa al punt de vista social, la Central va portar diverses millores, les quals encara avui en dia continuen molt presents a la Vall Fosca. D'aquestes, n'he parlat durant tot el transcurs d'aquest treball; com ara la carretera o l'accés a l'educació.

Per concloure, l'Eva Perisé afirmar de manera contundent que la construcció d'aquesta central va ser una obra faraònica, en construir-la amb només vint-i-tres mesos, degut que anaven a contra rellotge, amb l'únic objectiu d'il·luminar Barcelona i la zona metropolitana, un fet que al final van aconseguir. A més a més, des del punt de vista tecnològic també va aportar grans millores, ja que una de les conseqüències d'electrificació va estar marcada pel següent: "Introducció de forma força precoç i pionera a Espanya d'innovacions fonamentals de la segona revolució tecnològica" (Sudrià, 2011). Finalment, convé ressaltar que Capdella va fer una contribució totalment directa a la segona industrialització catalana, que va comportar noves fonts d'energia, una nova organització de treball o un capitalisme financer.

Producte final

A partir de les conclusions extreïdes de les cinc entrevistes i de les diverses percepcions o fets més significats que m'ha arribat a transmetre cada entrevistat, he editat un petit vídeo.

En aquest es poden apreciar d'una manera més clara, resumida, i visual, les diverses millores que es van oferir als més de 4.000 treballadors que van participar a la construcció d'aquesta emblemàtica central hidroelèctrica. Millores que encara perduren avui en dia i/o d'altres que se ja són passat.

URL DEL VÍDEO:

<https://drive.google.com/file/d/1HT0uvw4mZuYaDq0YpnwEq9xSdl2oJJMm/view?usp=sharing>

Limitacions

Aquest projecte ve, en part, determinat des d'un punt subjectiu dels entrevistats ja que les entrevistes van ser en tot moment obertes i les persones participants van donar les seves opinions lliurement. Si aquestes entrevistes haguessin set realitzades a altres persones podria ser que el projecte d'aquest treball hagués tingut unes conclusions i punts de vista diferents.

A més a més, també ve limitat per la poca varietat d'estudis fets sobre el tema, fet que ha reduït la diversitat d'informació i opinions.

Conclusions finals

Un cop exposats i interpretats els resultats del treball de camp, cal comprovar si la hipòtesi principal i les subhipòtesis que en deriven d'aquesta, són certes o són errònies. Inicialment, faré una petita conclusió i, posteriorment, comprovaré la hipòtesi i les subhipòtesis. Finalment, faré una petita valoració personal.

Fins fa uns anys, la central de Capdella era molt reconeguda i destacada en l'àmbit espanyol. Tot i això, aquesta perilla de quedar-se en l'oblit. Concretament, ja no queda absolutament cap treballador, dels que van venir a construir la central; i, a més a més, el benefici econòmic que suposa actualment és pràcticament inexistent. Malgrat això, estic convençuda que mai s'oblidarà per complet, ja que sempre serà recordada pels enginyers o historiadors com la primera central hidroelèctrica de gran producció de Catalunya. Altrament, sempre, absolutament sempre, serà recordada per tots els autòctons de la Vall o per totes aquelles famílies dels quals els seus avantpassats hi van treballar. Per tant, si en parlem o la recordem mai s'oblidarà per complet.

D'altra banda, podem denominar la central com un somni de l'Emili Riu fet realitat. Un admirador de la muntanya qui en veure la Vall Fosca es quedà completament fascinat pels seus significatius llacs i no va dubtar, en adonar-se'n de les idònies possibilitats de la construcció de la central en un lloc tan increïblement màgic. Un somni que al principi semblava una utopia però que ha acabat convertint-se en una realitat.

Si ens basem en les entrevistes, ens relaten cinc històries, cinc vivències o cinc percepcions diferents d'un mateix esdeveniment a través del temps. Diverses vivències que realcen la individualitat de l'ésser humà, i diferents perspectives que ens ajuden a entendre un succés concret. Veiem a l'Aurora Boneta, la meva padrina, que representa la part més emocional i que ens permet conèixer la central d'una manera més emotiva. El Martí Boneta ens fa un relat historiogràfic, ple d'esdeveniments i diferents circumstàncies que m'han permès fer una idea clara i concisa de la realitat d'aquell moment. El Fernando Gallardet representa la classe social, els obrers, i ens comparteix la seva vida a partir d'esdeveniments i anècdotes.

La Sígrid Remacha ens narra la rehabilitació de l'hospital, una infraestructura que ella mateixa va descobrir i que és coneguda arreu del món. Per acabar, l'Eva Perisé ens transporta al present d'aquesta Central explicant-nos els fets des d'un punt de vista museístic; com és i que suposa la central actualment.

Si ens centrem en la Vall abans de la construcció de la central, aquesta es basava en el sector primari, concretament en l'agricultura i la ramaderia. Aquest fet provocava un endarreriment econòmic, que estava descoratjat per l'aïllament i sustentat per la necessitat d'unes vies de comunicació.

No obstant això, tot va canviar al començament del S.XX, amb la construcció de la central de Capdella, que va consistir en una connexió entre tots els estanys, els quals deriven a Estany Gento, l'estany principal. La construcció d'aquesta infraestructura va comportar l'arribada de milers de treballadors, que van haver d'adaptar-se a una nova vida; nous costums o noves creences, en arribar en una petita vall dels Pirineus Catalans. Més de 4.000 treballadors provinents de diversos indrets tant del territori nacional com internacional es van acomodar a la Vall Fosca, amb l'únic objectiu de construir la central en el menor temps possible. A més a més, també va venir un gran nombre d'enginyers i tècnics estrangers, per adquirir la tecnologia més avançada, i aconseguir unir el treball manual amb la mecanització, en construir la carretera o la mateixa central. Una vida compartida entre la població immigrant i la gent autòctona, la qual també s'involucrà en la construcció, combinant el sector primari amb un incipient sector secundari.

És per aquesta arribada massiva, que múltiples habitatges es van haver d'oferir als nous habitants de la Vall; uns habitatges que feien palpable la desigualtat social, entre els caps i els directius envers els treballadors.

Tanmateix, la central va contribuir explícitament en la construcció d'infraestructures; com la carretera. Una carretera que va permetre la connexió entre el pla i la muntanya, una entrada al món exterior, i a més a més, que va desembocar en una obertura econòmica i social.

En l'àmbit econòmic, una esperada electrificació per part dels catalans, va tenir lloc l'any 1914 a Barcelona i a la seva zona metropolitana, la qual va permetre la industrialització de Catalunya. Mentre que en aquell mateix moment

començaven a aflorar els feliços anys vint, amb l'obertura de cinemes o teatres, gràcies a la llum procedent de Capdella. De fet, en l'àmbit comarcal també va comportar grans millores en l'àmbit econòmic durant el procés de construcció de la central. Encara que una vegada finalitzades les obres, tan sols puguem apreciar l'arribada de la llum als municipis, i una única indústria, la central.

Els treballadors que participaren en la construcció, és a dir, el proletariat, va suscitar a una evolució i una modernització a la Vall Fosca. Va aconseguir instaurar drets o condicions que són indispensables avui en dia, com el dret a la vaga o la creació dels sindicats. N'és un exemple la vaga de 1913, en la qual van aconseguir múltiples millores socials; uns habitatges més dignes, una jornada laboral d'onze hores envers les catorze anteriors, el diumenge com a dia festiu o les hores extres. No obstant això, la immigració o l'alternança de la feina del camp amb el sector secundari, van ser els trets més significatius que el proletariat ens va deixar plasmat a la vall.

Aquests van incitar a una nova vida, una vida molt diferent de l'anterior. Per aquest motiu es varen crear noves construccions com escoles amb metodologies diferents a les que hi havia, un cinema o un hospital prefabricat de cartró. Actualment i amb la finalitat de conservar infraestructures d'aquells anys s'està duent a terme un projecte per intentar rehabilitar-lo, donant-li un altre ús amb l'objectiu d'evitar la seva total desaparició. És per aquest motiu, que múltiples universitats d'arreu del món intenten cercar si és l'única infraestructura mundial amb aquestes característiques, i cerquen un ús social d'aquest, a partir de la rehabilitació. N'és un clar exemple, un model alternatiu que he realitzat donant-li la funció d'alberg. De manera que per dur a terme aquest model personal, he elaborat uns possibles plànols del que podria ser aquesta rehabilitació. (*Annex D*)

En un principi hi ha un considerable augment demogràfic, causat per la massiva arribada d'obriers per la construcció de la central. Tot i això, quan el procés de construcció es finalitza, es produeix un despoblament que també és agreujat per l'aturada de la industrialització durant la Guerra Civil, o per la mecanització del camp i una demanda de mà d'obra per

part de les indústries de Barcelona i l'àrea metropolitana durant els anys seixanta.

Per consegüent, una feina concreta en un moment determinat, que va comportar una escassa permanència familiar a llarg termini, una continuïtat tan sols basada en els vincles afectius, ja que en acabar la construcció, múltiples treballadors es van desplaçar cap a altres obres hidràuliques com la de Trepç o la de Serós, en cerca de noves oportunitats laborals.

Actualment, cent anys després de la seva posada en funcionament, la Central encara produeix electricitat, i amb la mateixa tecnologia. Ara bé, si comparem el pes de la producció d'electricitat total als anys vint i trenta del segle passat envers l'actual, la diferència és notable. Actualment és molt menor. Tanmateix, la possibilitat d'altres usos turístics està present. Principalment amb un ús pedagògic del Museu i de la memòria històrica d'uns fets que van passar ja fa cent anys. A més a més, i derivat d'aquesta construcció es treballa per un ús turístic focalitzat principalment en l'hospital de cartró.

A partir de les conclusions extretes podem afirmar que la primera subhipòtesi es compleix, és a dir, la construcció de la Central va suposar un gran avenç per la Vall Fosca des del punt de vista social. Hi ha uns canvis d'hàbits en la gent autòctona de la vall, un canvi de la Vall propiciat per l'arribada de famílies que provenen de les ciutats; n'és un exemple, les dones d'aquests que ja portaven pantalons, jugaven a tennis o anaven soles pel carrer, un fet novell i destacable en la societat d'aquell moment. Amb aquests fets, no es pot negar que la població immigrant va impulsar un canvi de mentalitat i unes millores socials que juntament amb els avenços de la comunicació van impulsar el desenvolupament social de la zona. Uns avenços que sense aquesta població no haguessin arribat tan aviat.

En segon lloc, rebutgem la segona hipòtesi referent a l'aspecte econòmic al no poder verificar que actualment es compleixi. La construcció de la Central va comportar importants avenços econòmics durant els anys de la seva construcció i els primers anys posteriors a aquesta no perdurant al llarg dels anys, impulsant el sector secundari i el sector terciari. En una zona on fins llavors predominava el sector primari aquests avenços van ser una alenada

d'aire fresc. Però, un cop finalitzades les obres i amb la posterior mecanització aquests sectors que van entrar amb tanta força a la Vall van perdre pes envers el sector primari.

Finalment, podem acceptar l'hipòtesi principal d'aquest treball afirmant que la construcció de la Central Hidroelèctrica de Capdella va suposar un gran canvi per la Vall Fosca, tot i que ho va fer amb més força des del punt de vista social que econòmic.

Personalment, m'ha encantat dur a terme aquest treball i conèixer amb més profunditat una construcció tan emblemàtica com va ser la construcció de La Central Hidroelèctrica de Capdella, i de la que tantes vegades n'havia sentit a parlar. Un treball que va començar com un petit homenatge a la meva padrina i que ha acabat captivant-me per complet. Perquè per ella significava moltíssim que fes un treball enfocat a la construcció d'aquesta central que ella admira profundament ja que encara que no va viure el procés de la seva construcció sí que recorda les millors comportades per aquesta.

A més a més, li feia molta il·lusió que em centrés en la seva Vall. La Vall on va néixer i on va conviure la major part de la seva vida. Perquè tots tenim predilecció pel lloc on hem nascut, on hem passat la nostra infància o on hem viscut. Allà on la nostra ment és plena de records. Records de llocs. D'emocions. De persones. De records com el de la meva padrina que fan de nosaltres ser qui som.

Aquest és un treball localista, d'una vall que admiro i aprecio considerablement, un treball que deixo al Pallars enfront de noves experiències futures. Un petit homenatge als meus avantpassats i a tots aquests treballadors que van construir la central, ja que sense ells res hagués estat possible. Com tampoc ho hagués estat sense Emili Riu, que es va enamorar de les idònies possibilitats de la Vall Fosca per a la construcció de la Central. Un fet que semblava un somni o una utopia i que s'ha convertit en un projecte tan emblemàtic, com és, La Central Hidroelèctrica de Capdella. Un succés que ens serveix per adonar-nos que els somnis estan per complir-se i que per aconseguir-los tan sols cal imaginar-los.

Bibliografia

Llibres i monografies

Boneta, Martí i Tarraubella, Xavier. (2013) *L'electricitat al Pallars Jussà, 1911-1940*. Garsineu Edicions. Tremp. ISBN 978-84-96779-98-3.

Boneta, Martí. (2017) *Llums a la Vall Fosca. Memòries d'Artur Martorell de les colònies escolars a Capdella (1917 i 1918)*. Garsineu Edicions. Tremp. ISBN 978-87-946328-2-2.

Boneta, Martí. (2003). *La Vall Fosca: els llacs de la llum. Desenvolupament socioeconòmic a començaments del segle XX*. Garsineu Edicions. Tremp. ISBN 84-95194-54-6.

Espinàs, Josep M. (1983) *Viatge al Pirineu de Lleida*. Editorial Selecta, S.A. Barcelona. ISBN 84-298-0447-1.

Moret, Xavier. (2004) *Dr. Perarson: l'home que va portar la llum a Catalunya*. Editorial Columna. Barcelona. ISBN 84-664-0426-0.

Tarraubella, Xavier. (2011) *La Canadenca al Pallars*. Garsineu Edicions. Tremp. ISBN 978-84-96779-63-1.

Webgrafia

¿Qué es una central hidroelèctrica? Foro nuclear. Foro de la Industria Nuclear Española [en línia]. [Recuperat 3 gener 2020 de <https://www.foronuclear.org/es/100957-faqas-sobre-energia/capitulo-8/115751-105-ique-es-una-central-hidroelectrica>].

“100 anys de la central hidroelèctrica de Camarasa”, *Viure als Pirineus*, 2018. [Recuperat 5 de novembre 2020 de <https://www.viurealspirineus.cat/articulo/comarques/100-anys-central-hidroelectrica-camarasa/20180607081201011481.html>].

“Canvis socioeconòmics de l'Espanya franquista: creixement demogràfic i migracions interiors i exteriors”. *Sàpiens*, 2012. [en línia]. [Recuperat 10

novembre 2020 de <http://blogs.sapiens.cat/socialsenxarxa/etiqueta/migracions-a-lespanya-contemporania/>].

“Lagos de Cabdella, la belleza del Pirineo”. *La Vanguardia*, 2017. [en línia]. [Recuperat 17 març 2020 de <https://www.lavanguardia.com/local/pirineos/20170707/423927435333/lagos-de-cabdella-belleza-pirineo-brl.html>]].

Banda, J. (2011). *¿Qué es una OPA?* Economía Simple. [en línia]. [Recuperat 28 octubre 2020 de <https://www.economiasimple.net/que-es-una-opa.html>]].

Barcelonauta, M. (2014). *Banca Arnús. Primer edifici. Plaça Catalunya 22.* Barcelofília - Inventari de la Barcelona desapareguda. [en línia]. [Recuperat 16 març 2020 de <http://barcelofilia.blogspot.com/2014/11/banca-arnus-primer-edifici-placa.html>]].

Bernal, M. Dolors; Corbalan, Joan (2008). *Eines per a treballs de memòria oral.* Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació. Direcció General de la Memòria Democràtica; Diputació de Barcelona. [en línia]. [Recuperat 15 maig 2020 de <http://www.ccepc.org/documents/eines2.pdf>]].

Bizjak, P. (2019). *Hospital de cartón, Capdella-Valle de Fosca, España, 2019.* Madrid Gallery Weekend. [en línia]. [Recuperat 4 novembre de 2020 de <https://www.artsy.net/artwork/primoz-bizjak-hospital-de-carton-capdella-valle-de-fosca-espana-2019>]].

Boneta, M. (2012). *Las construcciones hidroeléctricas de la Vall Fosca, de Energía Eléctrica de Cataluña (1911-1940).* Universidad de Barcelona, Facultad de Geografía e Historia. [en línia]. [Recuperat 10 març 2020 de http://www.ub.edu/geocrit/Simposio/cBoneta_Lasconstrucciones.pdf]].

Boneta, M. (2017). *Memòries d'Artur Martorell de les Colònies escolars a Capdella.* Senderi educació i valors. [en línia]. [Recuperat 24 abril 2020 de <http://www.senderi.org/cat/articles/46/memories-dartur-martorell-de-les-colonies-escolars-a-capdella->]].

Boneta, M. i Tarraubella, X. (2013). *Imágenes de un tiempo y de un espacio. La fotografía como testimonio del proceso de electrificación en Cataluña.* [en línia].

[Recuperat 15 novembre 2020 de <http://www.ub.edu/geocrit/II Simp-Eletr-SaoPaulo/MartiBoneta.pdf>].

Boullosa, N. (2012). *Arquitectura orgánica, local e intemporal: autores clave*. [en línia]. [Recuperat 8 novembre 2020 de <https://faircompanies.com/articles/arquitectura-organica-local-e-intemporal-autores-clave/>].

Buxadera, J. (1998). *Economia i societat en el Segle X*. [en línia]. [Recuperat 11 novembre 2020 de <http://www.buxaweb.com/historia/temes/escat/economiaXX.htm>].

Calvet, J. (2020). *Equipaments; hospital a la Poble de Segur*. Universitat de Lleida. Servei d'Història, Documentació i Patrimoni. Departament d'Història. [en línia]. [Recuperat 7 novembre 2020 de <http://www.espaisdememoria.udl.cat/?q=node/400>].

Carulla, Antoni. (2013): *Desenvolupament d'una metodologia per al treball de síntesi a partir de l'aigua com a font energètica i recurs comú en processos tecnològics dels segles XIX i XX al Pirineu i Prepirineu de Lleida*. [en línia]. Treball fi de màster. [Recuperat 5 juny 2020 de https://upcommons.upc.edu/bitstream/handle/2099.1/21356/88057_Annex.pdf].

Central Hidroelèctrica de Capdella – Museu Hidroelèctric de Capdella. (2014). Espais recobrats: els nous usos del patrimoni industrial [en línia]. [Recuperat 4 gener 2020 de <https://www.espaisrecobrats.cat/central-hidroelectrica-de-capdella-museu-hidroelectric-de-capdella/>].

Comas, Andrea. “Endesa obligada a mantenir el descompte de la llum a sus jubilados”. *El Periódico*, 2020. [en línia]. [Recuperat 6 novembre 2020 de <https://www.elperiodico.com/es/economia/20200122/endesa-obligada-mantenir-descompte-llum-jubilados-7817263>].

Cruz, Juan. “Endesa avisa a sus 27.000 jubilados de que ya no pagará más sus facturas de la llum”. *El Confidencial*, 2018. [en línia]. [Recuperat 6 novembre 2020 de https://www.elconfidencial.com/empresas/2018-12-27/endesa-avisa-a-sus-27-000-jubilados-de-que-ya-no-pagara-mas-sus-facturas-de-electricidad_1730590/].

Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana – dic [en línia]. [Recuperat 28 octubre 2020 de <http://www.diccionari.cat/lexicx.jsp?GECART=0020241>].

Esport, Jaime. (2017). *La Primera del Flamisell*. [en línia]. [Recuperat 6 novembre 2020 de http://www.xaviflorez.org/empresas/F_LaPrimeraDeFlamisell.pdf].

Estrada, R. (2015). *La mecanització de l'agricultura i les terres urbanístiques*. [en línia] [Recuperat 14 octubre 2020 de <http://agriculturadecatalunya.blogspot.com/2015/05/la-mecanitzacio-de-lagricultura-i-les.html>].

Generalitat de Catalunya. (2020). *Historia de los hospitales*. [en línia]. [Recuperat 7 novembre 2020 de http://www.gss.cat/es/organizacion#2.Historia_Hospital_Comarcal_del_Pallars].

Generalitat de Catalunya. I.E.S Torredembarra. Departament de tecnologia. (2020). *Tecnologia Industrial I – Centrals hidroelèctriques* [en línia]. [Recuperat 3 gener 2020 <http://www.xtec.cat/iestorredembarra/tecnologia/tectec1/tectec1Tema3-2.htm>].

Gran diccionari de la llengua catalana – dic [en línia]. [Recuperat 20 març 2020 de <http://www.diccionari.cat/lexicx.jsp?GECART=0044956>].

Hidalgo, A. (2015). *La educación rural en España en la década de 1950: la UNESCO y los principios educativos del régimen franquista*. Univesidade do Centro-Oeste (UNICENTRO). p.130 - 131. [en línia] [Recuperat 28 octubre 2020 de <https://www.scielo.br/pdf/edur/v31n3/1982-6621-edur-31-03-00119.pdf>].

ICR (Ingenería para el Control del Ruido). (2020). *Proyecto 2: Control de las vibraciones de la Central hidroeléctrica reversible de Sallente. (90'S)* [en línia]. [Recuperat 6 novembre 2020 de <http://icrsl.com/portfolio-archive/proyecto-2-control-de-las-vibraciones-de-la-central-hidroelectrica-reversible-de-sallente-90s/>].

IKEA [en línia]. [Recuperat 9 novembre 2020 de <https://www.ikea.es/>].

Inarquia. (2019). *Ventajas e inconvenientes de las casas modulares y prefabricadas* [en línia]. [Recuperat 9 novembre 2020 de <https://inarquia.es/ventajas-e-inconvenientes-de-las-casas-modulares-y-prefabricadas>].

La Paeria. Ajuntament de Lleida. Museu hidroelèctric de Cabdella. (2020). *La central reversible de Sallente Estanygento*. Patrimoni hidroelèctric. [en línia]. [Recuperat 7 gener 2020 de <https://patrimonihiidroelectric.paeria.cat/ca/calaix-historic/museu-hidroelectric-de-cabdella/la-central-reversible-de-sallente-estanygento>].

MTI (Montajes Industriales). (2017). *Proyectos. Energía: Hidráulica*. [en línia]. [Recuperat 28 octubre 2020 de <https://www.mtisa.es/energia/>].

Museu hidroelèctric de Capdella. (2020): *Coneix el Museu. Visita guiada (Dossier professorat)* [en línia]. [Recuperat 3 gener 2020 de http://www.vallfosca.net/wp-content/files_mf/1394712247Dossier_professorat_Visita_guiada.pdf].

Oró, À.. “Un hospital fet de cartró continua dret a la Vall Fosca després de 106 anys” *Notícies 324*, 2019. [en línia]. [Recuperat 30 maig 2020 de <https://www.ccma.cat/324/un-hospital-fet-de-cartro-continua-dempeus-a-la-vall-fosca-despres-de-106-anys/noticia/2909274/>].

Oxford Learner's Dictionaries [en línia]. [Recuperat 7 novembre 2020 de <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/field-hospital>].

Perarnau, J. “La llum que ens va canviar la vida: L'impacte social revolucionari de l'electrificació.” *Eix, cultura industrial, tècnica i científica*, 2016, nº4, p.32. [en línia]. [Recuperat 6 novembre 2020 de https://mnactec.cat/assets/uploads/publications/eix-4_museu-compressed.pdf].

Perisé, E. i altres. (2012). *El Pallars il·lumina Catalunya*. [en línia]. [Recuperat 14 octubre 2020 de <http://www.tremp.cat/public/286/docs/b140a2c28dd602ffbf781599fd8cc593.pdf>].

Red eléctrica de España. (2019). *Avance del Informe del sistema eléctrico español*. [en línia]. [Recuperat 11 novembre 2020 de

https://www.ree.es/sites/default/files/11_PUBLICACIONES/Documentos/InformesSistemaElectrico/2020/Avance_ISE_2019.pdf].

ROPERO, S. (2020). *¿La energía hidráulica es renovable?* [en línia]. [Recuperat 11 novembre 2020 de <https://www.ecologiaverde.com/la-energia-hidraulica-es-renovable-2620.html>].

Ruiza, M., Fernández, T. i Tamaro, E. (2004). Biografia de Frank Lloyd Wright. *Biografías y Vidas. La enciclopedia biográfica*. [en línia]. [Recuperat 8 novembre 2020 de <https://www.biografiasyvidas.com/biografia/w/wright.htm>].

Saguer, E. i altres. “De la tradició a l’especialització i la mecanització”. *Revista de Girona*, 2000, n°73, p. 78. [en línia]. [Recuperat 11 novembre 2020 de https://dugi-doc.udg.edu/bitstream/handle/10256/4171/de_tradicio_especialitzacio.pdf?sequence=1&isAllowed=y].

Sallés, Quico. “El dret a decidir per a l’Hospital de Cartró de la Vall Fosca”. *El Món*, 2020. [en línia]. [Recuperat 9 novembre 2020 de https://www.elmon.cat/societat/dret-decidir-hospital-cartro-vall-fosca_2133182102.html].

Sarvonat, Lionel. (2010) *Le Bauhaus, c’est quoi? Culture et sens: Valorises le capital humain*. [en línia] [Recuperat 5 novembre 2020 de <https://www.culture-sens.fr/pour-se-faire-une-idee/1505/le-bauhaus-cest-quoi>].

Stream, D. (2015). *La creación del estado franquista – fundamentos ideológicos y apoyos sociales*. [en línia]. [Recuperat 10 novembre 2020 de <https://www.davidstreams.com/mis-apuntes/la-creacion-del-estado-franquista-fundamentos-ideologicos-y-apoyos-sociales/>].

Sudrià, C. (2011). *L’impacte de l’electrificació en l’economia catalana*. Universitat de Barcelona. [en línia]. [Recuperat 11 novembre 2020 de <http://www.tremp.cat/public/153/file/Carles%20Sudri%C3%A0.pdf>].

Universitat de Lleida. (2018). *Quan Lleida va il·luminar Barcelona: les centrals hidroelèctriques: Les centrals hidroelèctriques* [en línia]. [Recuperat 2 gener 2020 de <https://biblioguies.udl.cat/c.php?g=460755&p=3152582>].

Urteaga, L. *El proceso de electrificación en Cataluña (1881-2000)*, Universitat de Barcelona. Publicado en Salvador Tarragó (ed): *Obras Públicas en Cataluña. Presente, pasado y futuro*. Barcelona, Real Academia de Ingeniería, 2003, págs. 355-376. 2003. [en línia]. [Recuperat 14 octubre 2020 de <http://www.ub.edu/geocrit/sv-91.htm>].

Vall Fosca. L'energia dels Pirineus. (2020). *Coses per fer i veure. Museu hidroelèctric de Capdella*. [en línia]. [Recuperat 11 novembre 2020 de <https://www.vallfosca.net/ca/coses-per-fer-i-veure/museu-hidroelectric-de-capdella/>].

Vall fosca: L'energia dels pirineus. (2014). *100 anys que la Vall Fosca il·lumina Catalunya*. [en línia]. [Recuperat 3 gener 2020 de <http://www.vallfosca.net/ca/100-anys-que-la-vall-fosca-ilumina-catalunya/>].

Ventura Ediciones. (2011). *El reinado de Alfonso XIII (1886-1931)* [en línia]. [Recuperat 6 octubre 2020 de <https://vaventura.com/tema/restauracion/reinado-alfonso-xiii-1886-1931/>].

Vídeos

Oró, A. (2019, 11 març). *Un hospital fet de cartró continua dret a la Vall Fosca després de 106 anys* [Vídeo]. 324 [Recuperat 31 maig 2020 de <https://www.ccma.cat/324/un-hospital-fet-de-cartro-continua-dempeus-a-la-vall-fosca-despres-de-106-anys/noticia/2909274/?fbclid=IwAR03wNBiUBoumceTEJATVUa4CDx4gtGskqEg9c089TPcadpmYtYKYP5RAVc>].

Calpena, E. (Presentador). (9 de novembre, 2012). La Central Hidroelèctrica de Cabdella [Sèrie de televisió]. Razquín, P. (Productor). Odissees. Televisió de Catalunya: L'enfant terrible S.L. [Recuperat 15 abril 2020 de <https://www.ccma.cat/tv3/alcarta/odissees/la-central-hidroelectrica-de-cabdella/video/4325870/>].

Figures

(Figura 1)

Cambra d'aigües de C.H. Capdella | Mapio.net. [Figura]. [Recuperat 14 març 2020 de <https://mapio.net/pic/p-5660482/>].

(Figura 2)

Razquín, P. (2012). *Odissees: I temporada*. [Figura]. [Recuperat 15 abril 2020 de <https://www.ccma.cat/tv3/alcanta/odissees/la-central-hidroelectrica-de-cabdella/video/4325870/>].

(Figura 3)

Fitxer: CH Capdella, canonades forçades.jpg. En: Viquipèdia, l'enciclopèdia lliure [Figura]. [Recuperat 15 abril de https://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:CH_Capdella,_canonades_for%C3%A7ades.jpg].

(Figura 4)

3. S.G.M Pobra de Segur. El chicot. Carretera a Capdella. (Ed. Thomas. Odrog) | Todo coleccion [Figura]. [Recuperat 15 maig 2020 de <https://www.todocoleccion.net/postales-cataluna/3-s-g-m-pobra-segur-chicot-carretera-capdella-ed-thomas-odrog~x54765715>].

(Figura 5)

Los pioneros de las renovables (II) | Energía hidroeléctrica – Sostenibilidad y gestión [Figura]. [Recuperat 16 maig 2020 de <https://enersystems.es/tag/energia-hidroelectrica/>].

(Figura 6)

Fa cent anys les comarques de Lleida van començar a il·luminar Barcelona | Ajuntament de Barcelona [Figura]. [Recuperat 18 maig 2020 de <https://www.barcelona.cat/barcelonablog/insolit/fa-cent-anys-les-comarques-de-lleida-van-comencar-a-il%C2%B7luminar-barcelona>].

(Figura 7)

El Campamento - Museo hidroeléctrico de Capdella | Patrimoni Hidroelèctric. Ajuntament de Lleida [Figura]. [Recuperat 25 maig 2020 de <https://patrimonihidroelectric.paeria.cat/es/cajon-historico/museo-hidroelectrico-de-capdella/el-campamento>].

(Figura 8)

Oró, A. (2019). *Un hospital fet de cartró continua dret a la Vall Fosca després de 106 anys.* [Figura]. [Recuperat 28 maig 2020 de <https://www.ccma.cat/324/un-hospital-fet-de-cartro-continua-dempeus-a-la-vall-fosca-despres-de-106-anys/noticia/2909274/>].

(Figura 9)

Colònies centenàries a la central hidroelèctrica de Capdella | La forma dels núvols. [Figura]. [Recuperat 30 maig 2020 de <http://robertsendra.com/colonies-centenaries-central-hidroelectrica-de-capdella/>].

(Figura 10)

La colònia obrera – Museu Hidroelèctric de Capdella | Patrimoni Hidroelèctric. Ajuntament de Lleida. [Figura]. [Recuperat 31 maig 2020 de <https://patrimonihidroelectric.paeria.cat/ca/calaix-historic/museu-hidroelectric-de-capdella/la-colonia-obrera>].

(Figura 11)

Boneta, Martí i Tarraubella, Xavier. (2013) *L'electricitat al Pallars Jussà, 1911-1940.* [Figura]. Garsineu Edicions. Tremp. ISBN 978-84-96779-98-3.

(Figura 12)

Boneta, M. i altres. (2013). *Imágenes de un tiempo y de un espacio. La fotografía como testimonio del proceso de electrificación en Cataluña.* [Figura]. [Recuperat 15 novembre 2020 de <http://www.ub.edu/geocrit/ISimp-Eletr-SaoPaulo/MartiBoneta.pdf>].

**ANNEX - CATALUNYA
IL·LUMINADA GRÀCIES A
LA VALL FOSCA**

Blanca

Treball de Recerca 2n de Batxillerat

Curs 2020 - 2021

Índex

Annex A. Transcripcions de les entrevistes.....	3
Annex B. Plànols	44
Annex C. Boletín oficial del Estado	48
Annex D. Plànols de la possible rehabilitació de l'hospital	56

Annex A. Transcripcions de les entrevistes

[EXTRACTE DE L'ENTREVISTA FETA A UNA AUTÒCTONA DE LA VALL]

NOM DE L'ENTREVISTAT: Aurora Boneta Jordana

DATA: 8-7-2020

HORA: 11:15 h

DURADA: 30 min

LLOC: Aguiró, Vall Fosca, Pallars Jussà

Entrevista dirigida, amb qüestionari o guió

Preguntes d'opinió

TRANSCRIPCIÓ:

Em trobo amb l'Aurora Boneta, nascuda a Aguiró, un petit poblet de la Vall Fosca, el dia dotze de gener de 1924. Durant la major part de la seva vida ha viscut a Aguiró, malgrat això els últims quinze anys ha estat vivint a la Poble de Segur. Ella ens explicarà com es va viure la construcció de la Central hidroelèctrica de Capdella, des del punt de vista de la gent autòctona de la Vall.

1.Com era la vida a la vall abans de la construcció de la Central Hidroelèctrica de Capdella?

Era una vida pobra, més aviat de pena, treballar al camp; com 'podeven'.

2.La gent autòctona de la vall va participar en la construcció de la Central?

'Bueno' algú sí [...], però, sí, gent dels pobles de tots els pobles hi van anar, perquè hi havia molta gent a les cases.

3. Algun membre de la vostra família o algú del poble va participar en el procés de construcció?

Del poble sí, de la meva família no ho sé.

4. Els treballadors, van desplaçar-se de cop i volta a la Vall Fosca i la densitat de població va augmentar molt considerablement. Com es va viure aquest augment tan significatiu de la població?

Es va viure molt diferent, molta més gent. Van fer molts barracons, per estar-hi la gent; també estaven en bordes, anaven a viure a les bordes, els hi deixava anar la gent, però pagant. Va venir molta gent per fer la carretera de la Pobla a la Central i la van fer amb noranta dies tres mil homes que es tocaven l'un amb l'altre, de la gent que hi havia i a vegades es feien mal i van construir com un hospital. També van posar cantines per anar a beure els treballadors.

5. Com es va aconseguir donar un habitatge a tots els treballadors?

Es va aconseguir donar un habitatge a tots els treballadors, ja que estaven en els barracons, però també a les bordes.

6. Sabria explicar-me com era la vida dels treballadors de la Central?

[...] van començar a muntar màquines i a fer vindre gent que sabien muntar les màquines i això ja va ser una altra cosa. La vida 'después' quan ja van estar les centrals fetes que ja hi havia les màquines i tot tenien molt bona vida i tothom hi volia treballar. Però, durant el procés de construcció tenien unes condicions molt difícils.

7. Una de les millores més destacades va ser la construcció de la carretera. Recorda com es va dur a terme la seva construcció?

La construcció de la carretera es va fer amb noranta dies i tres mil homes, perquè hi havia molta feina tot a pic i pala.

8.A més a més, de la construcció de la carretera, quines van ser les millores més significatives, tant en l'àmbit de Catalunya com en l'àmbit comarcal?

Hi va haver moltes millores; pujar la carretera ja va valer molt, 'después' posar la llum, això ja va ser 'bueno' un altre món. Però, també hi va haver millores econòmiques. Van posar la llum d'aquí cap Barcelona i diu que encara hi ha llum a Barcelona de les centrals d'aquí, com de la Central de Sallente, que fa llum a Barcelona. Va millorar molt tot, tot, tot; perquè ja va quedar molta gent 'd'aquestos' pobles empleada allí. Per tant, va millorar l'economia.

9.Vostè pensa que totes les conseqüències que va comportar la Construcció de la Central van ser positives? O n'hi ha alguna que consideri negativa?

Tot va ser positiu, i encara ara paguen una contribució la Fecsa a l'ajuntament, i l'ajuntament encara té molts diners. Aquest ajuntament és ric per la Fecsa, per les centrals, perquè aquestes centrals encara paguen contribucions.

10.Quines relacions creu que es van establir entre els treballadors que van construir la Central, després de passar tants dies junts?

'Bueno' i devia haver de tot, també devien discutir, de tot, igual.

11.Els treballadors es van adaptar fàcilment a la zona pirinenca i van començar a fer una vida totalment quotidiana o l'adaptació va ser costosa?

Oh, va costar! És clar que els devia costar. I quan es va acabar la carretera va marxar, ja va marxar, molta gent; només hi van ser per la carretera tants i tants homes.

12. La majoria de les persones que van participar en la construcció de la central, s'hi van quedar a viure?

Tres mil persones no, però n'hi va haver que sí que s'hi van quedar. La majoria s'hi van 'enchufar' els dels pobles.

13. Algú de la vostra família o del poble va treballar a la Central?

Sí, jo me'n recordo de dos homes; l'un estava a la Central i l'altre a les línies.

14. Vostè recorda en quin any es va posar la llum a Aguiró?

Havia sentit dir que el 1916, el meu pare deia al 1916.

15. Quin impacte va suposar pels veïns de la Vall la construcció i la posada en funcionament de la Central?

Tot va ser bo, bé; molt bé.

16. Quines conclusions o fets més significants n'extreu d'aquesta etapa de transició de la Vall?

Va ser molt positiu, encara ara hi ha gent empleats [...], va ser molt bé.

Moltes gràcies per tot. Desitja afegir alguna cosa més?

'Pues' que quan van posar la llum per les cases, només van posar sis 'bombilles' a cada casa, i 'después' la gent ja en van anar posant més, però primer només sis. [...]. El primer que es va posar elèctric, potser van ser les planxes, 'después' ja més tard les cuines i les neveres, ja va ser, amb aquest poble el 1961. Però tot, molt bé tant el cuinar com el rentar, ja amb les màquines [...]. Per tant, és que va ser tot molt positiu tant pels pobles, com per la comarca, com per Catalunya, perquè també hi va portar la llum. Tot va ser molt positiu.

[EXTRACTE DE L'ENTREVISTA FETA A UN HISTÒRIADOR]

NOM DE L'ENTREVISTAT: Martí Boneta Carrera

DATA: 31-7-2020

HORA: 17:00 h

DURADA: 2 hores

LLOC: Aguiró, Vall Fosca, Pallars Jussà

Entrevista dirigida, amb qüestionari o guió

Preguntes directes

TRANSCRIPCIÓ:

Em trobo amb en Martí Boneta Carrera, nascut a Aguiró, un petit poble de la Vall Fosca, l'any 1963. Historiador o autor de diversos llibres com; L'electricitat al Pallars Jussà, 1911-1940, o Llums a la Vall Fosca.

1.D'on sorgeix el vostre interès per la Central Hidroelèctrica de Capdella?

Perquè és un tema que sempre des que érem xics aquí n'havíem sentit a parlar, sempre els nostres padrins, els pares sempre parlaven de Capdella perquè va tindre un gran impacte per la Vall i després vaig fer magisteri i història i quan vaig acabar història, un ex professor que havia tingut aquí a la Pobla, el Cisco Farràs, me'l vaig trobar ocasionalment aquell estiu, i em va dir per què no fas la recerca sobre Capdella, sobre l'impacte que va tindre per la Vall Fosca aquesta Central i em va interessar el tema i vaig fer aquest treball de recerca.

2.Em pots parlar de la repercussió que va tenir per la Vall Fosca el moment, en el qual van arribar treballadors d'arreu del món, amb l'únic objectiu de construir la Central Hidroelèctrica en el menor temps possible.

Podríem dir que hi hauria dos tipus d'impactes; un impacte immediat que és l'arribada de 3.000, aproximadament, treballadors aquí a la Vall Fosca quan era una Vall que vivíem aproximadament o vivien uns 1.000, escacs persones.

Per tant, tot això és un impacte molt immediat de moltíssima gent, el que passa que diríem la repercussió d'aquesta gent va ser només a la zona de la Central de Capdella i als voltants; al poble d'Espui que molts doncs van haver d'improvisar 'vivendes' per a tants treballadors, molts d'aquests, doncs gent llogaven habitacions, pallers; però, sobretot a Espui, Aiguabella i Capdella, lo altre doncs la mateixa companyia o la mateixa empresa, Energia Elèctrica, va construir barracons per tota aquesta gent. Per tant, aquí és un primer impacte important aquesta vinguda. Cal diferenciar i distingir entre els treballadors i obrers menys qualificats, que eren de diferents comarques de Catalunya, fins i tot alguns homes d'aquí, de la Vall Fosca, de la mateixa Vall o del Pallars i, però, sobretot un gran volum de Murcians, Aragonesos, Valencians,... Diríem que aquest n'és un, i l'altre menys volum que són els directius i els enginyers; noms com Keller, que era el cap d'obra, com Matter que va ser el primer director de la Central que era de gens suís, francès o alemany, que l'empresa va portar aquí, que van ser molts més, però són aquests noms que han quedat al record, com et deia abans, els nostres avantpassats, els padrins i els pares, doncs el nom de Keller, Matter, Monetti,... van existir molts anys després, que ells fins i tot haguessin mort i van quedar a la memòria. Eren persones, la gran majoria enginyers, les seves formes de vestir, les seves formes de menjar,... doncs van tindre un gran impacte per la gent que els va poder arribar a conèixer perquè molta gent ni els va arribar a conèixer. Per tant, aquest és un primer impacte immediat; això dura molt poc, perquè la Central es posa en funcionament l'any 1914, les obres han de continuar, perquè després també s'ha de fer Molinos i la Plana, però ja amb menys volum de treballadors i l'altre seran els primers treballadors que treballaran a la Central; ara, si els primers venien sols, sense la família, els segons, seran treballadors que ja vindran amb la família, que l'empresa construeix aquell campament al voltant de la Central on els donen una caseta, un pis, amb diferents habitacions per poder viure-hi, els fa també un tros per poder fer una mica d'hort, posar gallines, conills; i aquests ja venien amb la seva família; amb la dona o si ja tenien fills i per tant, aquests sí que són més ja d'aquí de Catalunya, algun de fora o algun fins i tot algun ex obrer que havia treballat a la construcció, molt pocs, però alguns també s'hi van quedar. Per tant, diríem que aquests ja es queden més permanentment aquí i tindran un altre impacte, però

seran menys, evidentment, perquè les centrals es posen en funcionament al voltant de trenta o quaranta treballadors.

3.Quines van ser les condicions laborals, socials o econòmiques dels treballadors? A més a més, a l'any 1918 va tenir lloc una epidèmia de grip, com els va afectar?

Ara no me'n recordo ben bé, però al llibre hi trobaràs els sous que cobraven, per saber les seves condicions laborals només cal saber que si aquí les obres comencen a l'any dotze, ja a l'any següent, l'any tretze ja hi ha la primera vaga de treballadors, que això també té un gran impacte a la Vall; fins aquell moment els sindicats i vagues no n'hi havia hagut mai, perquè aquí no hi havia classe obrera fins que no arriben ells; sí que hi havia molta gent que treballava al camp llogat, però no hi havia uns sindicats que els representes i ells tampoc no s'organitzaven per demanar millores salarials. Aquests venen, aquesta gran massa d'obrers i aquí sí que vénen ja acompanyats amb els líders sindicals, creen els seus propis sindicats i sí que sabem que a l'any tretze demanen, hi ha una primera vaga i aleshores, la primera vaga sabem que el que van aconseguir doncs per exemple, fer festa el diumenge que durant el primer any ni això feien, van aconseguir doncs que l'empresa que els deixava per dormir, doncs els hi canviessin la palla per dormir, perquè el matalàs era palla, molt més sovint, que les condicions on vivien fossin més dignes i un augment de sou.

Per tant, al principi eren molt més dures, 'después' van ser menys, però evidentment ho hem de posar amb el context d'aquell moment. Eren condicions de treball de moltes hores, però per molts d'aquests obrers era tindre diners fixos, perquè cada setmana els pagaven, i això per molts d'ells podien enviar diners a casa seva sigues a Murcia, sigues a València; i per això, era un gran benefici per ells, malgrat que, les condicions de treball; i pensem també que les obres no paren en cap moment, a l'hivern doncs amb temperatures sota zero o amb metres de neu; treballant a Estany Gento. Per tant, allí les condicions de treball devien ser molt dures. També si repassem les fotos que hi ha publicades, podem veure com anaven vestits, i

cap bota, els qui tenien espadenyes i el que era d'aquí anava amb espadenyes, i eren unes condicions bastant difícils i bastant dures, però 'bueno' també s'ha d'entendre que és el context aquell, que ells també venien, tots aquests obrers, generalment, molts d'ells venien de treballar al camp, a les seves zones d'origen o aquí a la comarca; i a les seves zones d'origen i aquí a la comarca, els sous eren molt més baixos que els que donava la companyia, i la feina al camp en aquell moment també era dura. Per tant, era una feina dura, però molt més ben pagada que la del camp i sí que, evidentment, amb unes condicions d'habitatge i de vestuari molt deficitari.

L'epidèmia de grip, de fet aquí a la Vall, la porten, estan construït en aquell moment la Central de Molinos i de fet, la porten treballadors, com qualsevol epidèmia, les persones. Ho van portant treballadors de la companyia "La Vall", aleshores l'epidèmia, l'empresa decideix, com s'ha fet ara, doncs tancar durant uns mesos les obres, perquè hi havia malalts molts d'aquests treballadors, fins i tot, un dels enginyers en cap es va morir de l'epidèmia de la grip, però jo vull dir, que si no hi haguessin estat ells, l'epidèmia hagués arribat igual a la Vall, perquè de fet, l'epidèmia va ser una epidèmia mundial, o com a mínim europea i americana; li diuen epidèmia espanyola, però és grip espanyola, però és una grip que té l'origen als Estats Units, però el que passa és que, en aquell moment quan comença la grip, hi ha la Primera Guerra Mundial, i els països europeus ningú diu les xifres de morts que hi ha, per no delatar l'enemic i aleshores, sí que Espanya, com que no estava a la Guerra comença a donar xifres i aleshores a nivell popular se li diu "grip espanyola". Per tant, té un efecte negatiu, les obres s'han de paralitzar per perill de contagi i 'demés' morts, i alguns d'aquests treballadors els fan marxar i evidentment a la Vall, com a tot arreu, va tindre un impacte en aquell moment negatiu, de moltes morts als pobles i sobretot de molta més gent jove, en comparació amb la grip actual.

4.Quina era la tecnologia que es va utilitzar durant la construcció de la Central?

Podríem dir, el que aquí hem de diferenciar és el disseny de les obres; un disseny molt, molt modern, els enginyers que van vindre d'Energia Elèctrica era gent molt especialitzada en el tema, de fet podem dir, que les obres d'unir tots els llacs de la zona d'Estany Gento, tecnològicament era molt complicat, i ells ho van solucionar, jo no sóc enginyer, però pel que m'han explicat enginyers, és una enginyeria molt moderna, podem dir que fins i tot, encara avui, el tipus de treballs que es feien era el mateix que l'actual, que es faria, si s'hagués de tornar a fer, i per tant, podríem dir que a nivell tecnològic va ser molt molt avançat; tot el tema, de sistema de turbines, de 'tuberries'.... vull dir, és molt avançat, aquí es fan obres de gran impacte internacional; per exemple, el salt d'aigua que hi ha a Capdella, que alimenta la Central de Capdella, de la Cambra d'Aigües de Capdella, durant molt temps, va ser el salt d'aigua més alt d'Europa i entre els més alts del món, aleshores tenia desnivell perquè salvava 800 metres de desnivell, i per tant, amb un gran impacte a nivell tecnològic. Per tant, tenim avui plànols de l'època i els enginyers ho poden mirar i ho poden valorar.

L'altra part, evidentment, tècnicament eren molt rudimentàries, és a dir, els túnels que es van haver de fer, que se'n van haver de fer molts, doncs es feien amb dinamita i pic i pala, perquè no es coneixia res més; el que passa és que si poses molts treballadors, com van fer ells, doncs les obres van avançar molt. Per tant, diríem és unes obres molt modernes, unes obres que podríem dir, que aquí no s'haguessin pogut fer sense aquests enginyers, però sí que al nivell de tecnologia era una tecnologia del moment, una tecnologia encara, molt diferent de l'actual.

5.Quines millores va comportar la construcció de la Central en l'àmbit comarcal, però també en l'àmbit de Catalunya?

Sí, hem de dir, que també com dèiem amb població també tema de conseqüències immediates i a llarg termini.

Primer, hem de situar a nivell de Catalunya el context històric internacional, per què es fan aquestes obres aquí, aquestes obres no es fan per il·luminar la Vall Fosca, aquestes obres el context internacional és la Segona Revolució Industrial que té lloc entre finals del S.XIX i principis del S.XX, podríem dir fins a la meitat del S.XX avançat. L'eix característic d'aquesta, si a la primera va ser el carbó, d'aquesta va ser l'ús de l'electricitat, l'electricitat per fer moure les màquines, l'ús de l'electricitat pel transport de la ciutat, el tramvia, per la il·luminació dels carrers, per la il·luminació dels habitatges i 'vivendes' particulars, espais públics, de teatre, cinemes... Per tant, aquest context internacional fa que hi hagi aquesta Segona Revolució Internacional. Què passava al principi? Que l'electricitat tècnicament a on es produïa s'havia de consumir al costat, perquè només es podia transportar màxim deu o quinze quilòmetres. Aleshores Barcelona, que és la gran ciutat de Catalunya, la ciutat industrial on hi vivia més persones, aquesta primera fase de la Segona Revolució Industrial, com ho solucionen? Doncs, com que a Barcelona no hi ha grans rius, la manera de fer-ho va ser amb carbó, amb centrals tèrmiques; aleshores es construeixen varies centrals tèrmiques, però el que passa és que a Catalunya som molt deficitaris amb carbó, no tenim mines de carbó i el carbó s'havia de portar o d'Astúries o de Cantàbria o d'Anglaterra; això, el transport l'encaria molt. Per tant, la producció d'electricitat no podia ser molt gran. Quan s'hi pot solucionar aquest tema? I si haguéssim continuat així diríem que la Segona Revolució Industrial i la modernització de Catalunya, sobretot entenem Catalunya; Barcelona i la seva àrea, s'havia parat perquè no es podia fer; quan es descobreix les línies d'alta tensió. És a dir, poder transportar l'electricitat sense perdre'n molt poc, se'n perd una mica, un deu o vint per cent, això cada enginyer hi ha versions, des de dos-cents o tres-cents quilòmetres, del lloc del consum. Aquí, doncs, entra en joc la Vall Fosca, sobretot tot el Pallars i sobretot tota la conca de l'Ebre de Catalunya, que és on hi ha els grans rius i hi ha aigua. Per tant, gràcies amb aquestes construccions que comencen Energia Elèctrica a la Vall Fosca i que 'después' continuarà "La Canadiense" des de Sossís fins a Serós, junt amb la Companyia la productora 'Fuerzas Motrices' que serà una companyia que també crearà l'Emili Riu, el que crea, el que porta els francesos aquí per crear Energia Elèctrica que serà la

central que construiran a la Pobla i una altra a la Vall d'Aran, doncs gràcies a totes aquestes centrals des de Capdella fins a Serós; seran, farà que l'augment de producció elèctrica a Catalunya augmenti moltíssim i sobretot això se'n beneficiarà Barcelona. Tenim dades dels anys trenta on consta, dades del consum d'electricitat de Barcelona i la seva àrea, i el setanta per cent del consum d'aquesta electricitat venia d'aquesta zona. Per tant, podem dir que la Segona Revolució Industrial a Catalunya es pot fer gràcies a les aigües del Pirineu i de la Conca de l'Ebre de Catalunya; sense aquestes aigües no s'hagués pogut fer. Per tant, l'impacte és molt gran, per això les tropes franquistes intenten, no intenten, bombardegen unes parts de les Centrals, perquè saben que si Barcelona no li arribava electricitat d'aquesta zona, es quedaria a les fosques i seria molt més fàcil poder entrar; tenim fotos i documentació escrita on es parla d'això. Per tant, té un gran impacte per Catalunya. A nivell local, a nivell local també té impacte; la Vall Fosca serem un dels llocs que tindrem electricitat més aviat; una zona rural i llunyana de la gran 'urbe' de tot Catalunya i podríem dir de l'Estat espanyol, gràcies a què aquesta electricitat se n'anava tota cap a Barcelona, amb aquell moment l'alcalde de la zona va negociar amb l'empresa i va poder accedir que l'empresa construïria línies per arribar a tots els pobles del seu municipi; en aquell moment hi havia tres municipis a la Vall Fosca, que són la Pobleta, que aquest no li toca res, perquè no hi tocava res de cap de les seves aigües, Montrós i el de Torre de Capdella, els dos municipis que hi ha les centrals elèctriques, l'alcalde negocia i aconsegueix això, primer que faci arribar la llum a tots els pobles del seu districte i dels dos districtes també al de Montrós, amb un preu molt assequible per la gent de l'època i també llum gratis per il·luminar els carrers, il·luminar a les esglésies i els llocs públics de la zona. Per tant, aquí és on tindrem unes conseqüències molt immediates i molt importants; sí que sabem, que la gent d'aquell moment, per testimonis també de l'època, això no ho van veure amb bon grat, perquè deien si no hem tingut mai llum per què volem llum? Però, sí que hem vist que després de molts anys la llum en vam tindre sort, de tenir-la i de poder ser una de les zones que en tinguéssim. Per tant, doncs, sí que aquest va ser un avantatge. L'altre avantatge que vam tindre és lo de la construcció de la carretera de la

Pobla fins a Capdella, que la va fer l'empresa amb només amb tres mesos i va transformar, s'hauria fet molt més tard, però sí que podem dir que hi ha alguna d'aquestes conseqüències positives, un gran impacte, però per una altra part, també podem dir que aquí tenim pobles de la Vall Fosca que, malgrat que, durant molts anys vam estar enviant, o estem enviant encara, moltíssims quilovats a Barcelona, però hi havia pobles d'aquí que no eren d'aquests dos municipis; com Castell i Antist que fins als anys vuitanta, és a dir, seixanta anys després, l'única llum que tenien era d'una petita mola de la Plana que només tenien llum unes hores a la nit, i això fins als anys vuitanta; vull dir, per tant, entra en contradicció o la carretera que té un gran impacte, perquè evidentment la gent si havien d'anar a la Pobla de Segur, que hi anaven poc, però si hi havien d'anar, ja hi havia transport; pujava un cotxe de línia, la primera del Flamisell, però els pobles que no estàvem a la Vall no vam tindre carretera fins als anys cinquanta, vull dir, de vegades hi ha impactes immediats molt ràpids, però altres doncs va haver de passar molt més temps.

6. Quins edificis es van construir al voltant de la Central hidroelèctrica?

Els primers, les mateixes centrals que jo crec que són edificis molt interessants per estudiar, i això un arquitecte ens ho podria explicar molt millor. A més a més, també és molt diferent la construcció que fan els francesos i suïssos aquí, les centrals com de la Plana, de Capdella i de Molinos; per exemple, amb les centrals que construeixen els americans a partir de Talarn, és a dir són molt molt diferents les unes amb les altres. Per tant, primer és l'edifici i segon, lo que també és molt interessant són els edificis públics per l'ús privat que construeixen al voltant de la Central. Com he dit abans, els treballadors tenien dret, els treballadors que treballaven a la Central tenien dret a un habitatge; cases de dues, tres habitacions o fins i tot quatre, cases que tenien una sèrie de serveis molt moderns; com per exemple, aigua corrent cosa que aquí, als altres pobles, no ho vam tindre fins als anys cinquanta i seixanta, això vol dir que tenien lavabo,... Per tant, llum a totes les cases evidentment, s'escalfaven amb electricitat, per tot això, doncs eren molt moderns.

Eren cases algunes prefabricades de fusta, també és un sistema molt molt modern de l'època, pràcticament no se'n feia, però sí que encara avui tenim a Capdella, a la Central, cases d'aquestes, construïdes amb fusta, perquè així es feien molt més ràpid, pensa que tot volien anar ràpid, per tant, amb poques setmanes tenien la casa del treballador fet i per tant, ara és interessant. L'altra és, també cal diferenciar els tipus de cases, les dels treballadors, també hi ha molta jerarquia, són més petites, la gran majoria de fusta, però que han aguantat fins ara, vull dir que la qualitat hi era; i les cases dels treballadors mitjos, els directius mitjos; el cap d'obra, els quadros mitjos de la Central, que ja eren pisos molt més grans, fets també amb, fets ja no amb fusta, sinó que amb ciment, maons i tal, i ja eren molt més grans, molt interessant, tenim plànols que es posen veure, alguns encara hi són; i l'altra, la gran casa va ser la del director de la Central, que era la casa més gran, la famosa casa Matter, amb nom del director; aquestes són d'usos privats, i 'després' també construeixen diferents edificis públics, com pot ser des de l'escola, és a dir, l'empresa també al treballador, als fills dels treballadors tenen dret a l'escola, l'empresa contracta a mestre i a mestra per donar classe amb aquests nanos. Per tant, li dona un servei que no tenien a altres llocs i això també és interessant, als altres pobles els nens i nenes havien de combinar el treball al camp amb el treball de l'escola, tot i que anaven molt poc a l'escola, allí com que els nens i nenes no els calia treballar doncs podien fer un horari normal d'escola com actualment, cinc sis hores, a més tenien els horaris i feien francès i feien gimnàstica... vull dir, metodologies molt més modernes que es podien fer als pobles; i també, l'altre que hem descobert fa molt poc temps, doncs és l'hospital de cartró, un hospital fet d'origen alemany, que era també el mateix, la velocitat de construir, en lloc de construir, hi havia les plaques de cartró, les posaven, i també construïen l'hospital. Per tant, també hi ha tot un tema d'urbanització, podem dir també que és un urbanisme molt diferent del dels pobles, perquè les necessitats són diferents; als pobles del voltant, doncs era, la casa i també on vivien els animals i era tot conjunt, eren carrers estrets, amb molts túnels... Aquí, en canvi, tot canvia radicalment, i també fet espontàniament i al llarg dels anys i dels segles; per tant, un estructura de vegades als pobles és complicat, cosa que allí no, allí l'estructura de l'urbanisme, l'urbanisme de Capdella és fet sobre un plànol, amb carrers molt

amples, perquè a part, havien de passar camions o cotxes, on evidentment molt diferenciat el lloc del treball que de la central i els seus tallers, i les 'vivendes' al voltant. No com aquí, que eren cases de pagès i tot estava barrejat. Per tant, neix un nou urbanisme, molt diferent de l'urbanisme que hi havia aquí, tant pel material de construcció, com dèiem la fusta, o les condicions de les cases, que hi ha lavabo o hi ha electricitat... Però, també, el model de construcció urbanístic, doncs molt diferent de l'un a l'altre. Però, per necessitat, perquè l'urbanisme sempre respon a unes necessitats econòmiques, socials o per especulació segons com. L'altre, també que s'ha d'anomenar, doncs que, aquell conveni que fa l'ajuntament amb l'empresa amb aquell moment, a part de portar la llum als pobles també obliga a l'empresa a construir edificis públics; l'ajuntament de la Torre de Capdella que encara és un edifici que hi és, ara només és ajuntament, però amb aquell moment era dues sales a baix; una per l'escola pública del poble i l'altre per la sala de l'ajuntament, i a dalt dos habitatges; un per la mestra i l'altre pel secretari. Una construcció molt diferent, si tu la mires, no té res a veure amb les cases de muntanya, evidentment és un estil francès, segurament l'arquitecte era francès, i té un gran impacte, encara es veu l'impacte; o per exemple, també aconseguen a l'escola de Mont-ros, també aconseguen que sigui l'empresa que la pagui. Aquí, sí que el model de construcció no serà com el de la Torre, però també aconseguen aquestes construccions.

7. Entre quins períodes es va produir l'arribada de la llum a Barcelona? I als petits pobles de la Vall Fosca?

El conveni d'arrel diríem, quan la Central de Molinos i que després es construirà el de la Plana, pensa que quan és tot això es fan molts projectes, parlaven de fer un petit embassament a la Plana on es fa la vall més estreta fer un embassament, però això ja no es va arribar a fer. Aleshores, és un sistema que va aprofitant l'aigua dels llacs, que la recullen i una part fa funcionar les turbines, una part va al riu i una altra part l'aprofiten per fer funcionar la Central de Molinos.

Passa el mateix, a la Central de Molinos, quan arriba a allí fa funcionar les turbines, una part van al riu pel tema del cabal, ara li diem cabal ecològic, però amb aquell moment no, però això sí que l'aigua, com és ara el propietari ara és la 'Conferencia Eléctrica de l'Ebro'; per tant, obliga a complir una sèrie de condicions, i també una part va per la central més petiteta que és la de la Plana. Aleshores, quan la companyia, l'empresa, va haver de demanar permisos per construir aquestes dos centrals més petites; la de Molinos i la de la Plana, la de Molinos diríem que una part de terme municipal és de la Torre de Capdella i una altra part és de Mont-ros, i la de la Plana és cent per cent de Mont-ros. Per tant, aquí negocia l'alcalde i diu: "Us donarem la concessió cosa que no s'havia demanat abans, però a canvi, la concessió serà la construcció de les dues escoles i de l'ajuntament de la Torre de Capdella" [...]. Llavors, és en aquell moment, als anys dinou o vint, que gràcies a aquesta demanda de concessió, la companyia accedeix a l'electrificació, aleshores podem parlar que es farà bastant ràpid i als anys vint ja aquí teníem electricitat; els contractes que es fan són del vint o vint-i-dos. Però, va arribar molt abans a Barcelona, ja que hi va arribar l'any catorze. Pensa que l'objectiu d'aquestes centrals era portar l'electricitat a Barcelona, el seu objectiu i el seu gran negoci, però, també pensa que amb aquell moment hi ha dues empreses que estan competint per qui primer arribarà a Barcelona i s'emportarà més clientela. Aleshores, les dues grans empreses són; aquesta, la francesa, "Energia Elèctrica de Catalunya" i l'americana "La Canadiense" "Barcelona Traction, Light and Power" que és molt més potent i molt més gran, que construeix tot aquest seguit al costat del Noguera Pallaresa fins al Segre. Per tant, per això tenien tanta pressa i per això, la carretera es construeix en tres mesos, per això posen tres mil obrers; perquè era molt important qui arribava primer a Barcelona s'emportaria els primers clients. Per tant, el primer que arriba és Energia Elèctrica, que és al gener de l'any catorze i estem parlant que sis o set anys abans que aquí tinguéssim llum, aquí ja portàvem set anys enviant electricitat a Barcelona. Pensa que a Barcelona no solament tindrà impacte pel tema de la modernització, quan entenem modernització no és solament per la indústria o el transport, sinó també pel lleure; gràcies al fet que hi ha llum pel carrer i bona, la gent a la nit pot sortir. Pensa que abans a les ciutats quan s'hi feia fosc, la gent no sortia, perquè la

llum de la ciutat que il·luminava els carrers era molt dolenta i per tant, la gent tenia por a sortir; al moment, en què arriba tantíssima electricitat i molt més bé de preu, perquè hi ha molta més oferta d'electricitat, doncs baixa el preu i aleshores l'ajuntament de Barcelona pot il·luminar molt bé els carrers, i aleshores la gent surt a la nit, per això els anys vint és famós, doncs els feliços anys vint del Paral·lel, de teatres i tal; podríem dir que els teatres i tot això, és possible gràcies a l'electricitat que ve d'aquí dalt, sense aquesta electricitat això no hagués passat, perquè la gent no hagués sortit a la nit, perquè li feia por. Per tant, evidentment primer arriba a Barcelona, perquè és l'objectiu i l'empresa mai pensa a portar l'electricitat a aquests pobles. Fins i tot, podríem dir que si l'alcalde aquell, Jaume de la Torre, no hagués negociat, aquí ens hauríem quedat sense llum i la llum hauria marxat cap allà baix. Vull dir que evidentment el seu objectiu estava clar, això és un model, podríem dir, colonial com quan anaven les potències europees a Àfrica; construïen la línia ferrocarril des del port fins a la mina, però no per la gent del voltant sinó per poder treure els metalls i emportar-se'ls cap a Europa. Aquí el mateix, construeixen aquesta carretera no perquè la gent hi puguem anar de la zona, que malgrat que, després l'utilitzarem evidentment, sinó que l'objectiu era poder fer aquesta carretera, sense aquesta carretera no haguessin pogut pujar els camions, 'bueno' més que els camions, amb aquell moment el que s'anomenava els trens Renard ¹ amb la maquinària molt pesada que no podia anar amb transport de mules o de cavalls, sinó que havia de ser amb transport molt més potent; perquè turbines, 'tuberia',... Per tant, l'objectiu sempre s'ha de tenir clar, que l'objectiu és Barcelona, que és el gran client que comprarà aquesta electricitat. Per això, les dues empreses hi ha una competència molt forta, el que sí que és veritat és que Energia Elèctrica és més petita, el fet que Energia Elèctrica és una empresa que es crea per construir Capdella, al cap de poc temps necessita més capital perquè evidentment, els primers anys, fins que no construeixen electricitat, necessiten més diners per construir; perquè aquí les obres duraran fins als anys quaranta, la central de la Plana l'inauguren l'any 40; per tant, es necessita diners per anar fent obres, aleshores, van

---

¹ El tren Renard va ser un tipus de vagó de tres eixos ideat pel militar francès Charles Renard el 1903 que creava un vehicle articulad. Permetia que totes les unitats que l'integraven tinguessin moviment de balanceig, d'inclinació i de viratge mentre les seves rodes tinguessin tracció i viratge amb l'objectiu de transportar càrregues molt pesants per camins i carreteres.

invertint capital i qui ho va comprant ja és l'empresa "La Canadiense"; fins que arribarà l'any 24, em sembla, concretament, que "La Canadiense" absorbeix al cent per cent Energia Elèctrica, i creen l'empresa 'Unión Eléctrica de Cataluña' amb aquest nou nom, però ja amb capital. Per això, l'Emili Riu, veient que "La Canadiense" l'absorbirien, el que fa ell és com que tenia els drets de l'aigua de la Pobla i del Flamisell, perquè ell agafa l'aigua del Flamisell, per fer la central de la Pobla, i de la Vall d'Aran; construeix, aquelles dos centrals amb "Fuerzas productoras del Ebro", que és una central; aquí sí que el capital serà del País Basc, perquè els empresaris catalans mai van creure amb aquestes obres; ni abans, perquè tant l'Emili Riu com el Carles Montañès, que va ser el que va portar els americans, primerament van a visitar els bancs de Barcelona, ells no creuen amb aquestes obres, creuen que són unes obres massa grans, i fins i tot, després el mateix; Emili Riu, sabent que els catalans no hi invertirien, el que fa és anar al País Basc, que els bascos sí que ja invertien amb electricitat, els hi porta el projecte i l'accepten. Cal dir, que sí que aquí hi ha "Catalana de Gas", que feia gas a través de carbó i amb aquest carbó també il·luminava els carrers de Barcelona... Però, veu que amb aquesta electricitat és molt més competitiva, aleshores veient que Catalunya no tindria lloc, perquè sí que hem d'entendre que tant els americans com els francesos, però sobretot els americans, el model, que és el model Pearson, era comprar tota la competència. Per tant, ells veuen que aquí no podrien fer res i aleshores sí que construeixen una central aquí a l'Aragó, que l'electricitat també la porten cap a Barcelona, i també hi ha la línia de tensió que passa per Tremp, a la Vall de Benasque també construeixen una central Catalana de Gas, que són els únics empresaris catalans que sí que creuen amb l'electricitat, imaginat tu de la Vall de Benasque hi ha una línia de tensió que va fins a Barcelona per portar electricitat, però, l'altre capital català no li va creure i per tant, per això va haver d'anar a buscar capital forani per fer aquestes grans empreses.

8.Com valoraria la construcció de la Central?

Jo crec que els fenòmens històrics s'han de valorar amb el context històric. Jo crec que el primer que hem de valorar, és que gràcies amb aquestes centrals, com he dit abans, hi ha la modernització de Catalunya, però sobretot

de Barcelona, però això té un gran impacte per tota Catalunya, és a dir, si Barcelona no s'hagués industrialitzat, doncs Catalunya hauria portat molt retard; i gràcies a la industrialització, la nova industrialització de Barcelona, en aquell moment. Per tant, podem dir que hi ha un gran impacte positiu per Catalunya; per la Vall també podem dir que tindrem electricitat, tindrem la carretera que no l'haurem tingut fins a anys posteriors, que això és l'exemple del que passa a altres valls del Pirineu, doncs per exemple, això també és un altre impacte; l'altre, doncs que també encara avui, els ajuntaments que tenim centrals elèctriques o els municipis que tenim centrals elèctriques, ens beneficiem de l'impost que paguen d'electricitat, que és un impost molt gran i, per tant, gràcies amb això són ajuntaments que poden fer molta obra pública i d'això ens en beneficiem tots. L'altre, que jo crec que és aquest context que s'ha de valorar com molt positiu, o la modernització, com deia abans, això ja més a nivell tecnològic, efectes com la construcció de les cases, doncs va ser un impacte. El que podem dir, és que la gent de la Vall no l'impressiona, és a dir, algú d'ara podria dir si a la Central de Capdella o a Molinos, que després fan el campament, que les cases tenien aigua corrent, com és que la gent, perquè la gent ho sabia, no va demanar que els hi fiquessin aigua corrent, que no la vam tindre fins als anys seixanta, però 'bueno' el mateix que dèiem de l'electricitat, la gent no havia tingut mai electricitat i quan els posen a la casa gairebé no la volen, perquè no l'han necessitat, doncs l'aigua corrent el mateix; ells estaven acostumats a anar a agafar l'aigua i anar a rentar fora de casa, que ells no veien aquesta necessitat i per tant, hem d'entendre el seu context històric, i que podríem dir, que doncs això, conviuen durant molts anys, uns petits nuclis com pot ser Molinos i el de Capdella, molt moderns, és com si visquessin a Barcelona, amb els mateixos serveis que qualsevol casa, amb els altres pobles que aquests serveis no els teníem, i no els vam tindre fins a, l'aigua corrent, ja et dic fins als anys seixanta, cinquanta anys posteriors, que són molts anys. Doncs, entremig hi ha una guerra, i suposo que això també ho va paralitzar, però si no hi hagués hagut la guerra i la postguerra, potser aquestes obres públiques s'haurien fet quinze o vint anys abans, però, la realitat és aquesta. Per tant, doncs és això. L'altre tema és veure quin és el futur, jo crec que aquí també no és solament un tema nostre, lo mateix que la Central es construeix per la modernització de Catalunya, per aquesta Segona

Revolució Industrial. També l'altre tema, que avui és de gran actualitat és veure de si aquest model que ha funcionat durant molt de temps ha de continuar; el model de què a un lloc es produeix electricitat i els grans 'urbes' la consumeixen; veiem que això és a nivell mundial, aquest és un model que jo crec que s'ha caducat, que continuarem, que no vol dir que ara s'han de destruir les centrals, no, això ha de continuar, però jo crec que una gran part del consum ha de vindre del seu propi territori, i ara en aquests moments, amb les noves tecnologies, l'energia solar, eòlica i aquestes energies alternatives, doncs s'ha de veure com Barcelona no ha de dependre com està depenent encara, dels rius del Pirineu, de la Conca de l'Ebre o de les Centrals nuclears de Fling Vandellòs; jo crec que Barcelona i la seva àrea, doncs una part important de la seva energia se l'han de produir ells; i ara a més ja s'hi està treballant, hi ha exemples com la Seat que ho estan fent; que han muntat a sobre de la fàbrica moltíssims panells solars, i una part del consum de la Seat de Martorell avui, se'l fan ells mateixos. Jo crec que aquest és el model que s'ha d'anar combinant, no és possible, doncs això, un lloc productor i l'altre lloc receptor. Jo crec que el receptor s'ha de produir una part de l'electricitat que continua sent bàsica per la modernització, perquè ara ja estem parlant de la Quarta Revolució Industrial, on el tema de les energies alternatives seran clau, els cotxes d'aquí a uns anys, ja no aniran amb gasolina, aniran amb electricitat; per tant, s'haurà de produir electricitat i evidentment no es podrà produir només amb centrals nuclears o amb l'energia hidroelèctrica, sinó que la solar i altres més modernes l'hauran de substituir. Per tant, això és el context d'ara. L'altre també és el gran debat que hi ha ara i que també és interessant, que és que aquestes centrals caduquen la concessió. Es diu, que les centrals eren per cent anys, la concessió, però s'ha dit que s'ha renovat l'ús de l'aigua, perquè al final si aquestes centrals haurien d'estar a mans públiques; el que s'ha d'entendre és que l'aigua no és de l'ajuntament és de l'Estat, perquè és un bé massa perquè es privatitzi i sigui de petits nuclis d'administracions petites. Aquí també és el gran debat, si han de passar a mans públiques, quan jo dic amb mans públiques no tan municipals, perquè també s'han de gestionar, i jo no sé si un municipi com la Torre de Capdella seria capaç de gestionar aquestes centrals, quan dic mans públiques Consell Comarcal, de la Generalitat o fins i tot, del mateix Estat.

Aquest també potser és un debat, perquè evidentment aquestes centrals és una passada; la central de Capdella es va inaugurar el gener de 1914, porta 106 anys produint electricitat i ara en aquests moments, les despeses, vull dir la tecnologia és la mateixa, la turbina és la mateixa, l'únic que han de fer és el manteniment, abans hi havia cinquanta treballadors i ara n'hi ha tres, quatre o cinc. Vull dir, la despesa que tenen les empreses amb aquestes centrals és molt poca, per la quantitat de benefici que en treuen. És a dir, una part del benefici ens retorna que és amb l'impost de l'IVI, que l'ajuntament cobra, que és una quantitat molt important, però sí que aquí jo crec que aquí s'ha de fer un gran debat, no solament nosaltres sinó que un debat més a nivell nacional, potser és el que toca, que una part d'aquestes empreses sigui pública i aquest benefici sigui molt més repartit, perquè estem parlant d'ara, en aquests moments de moltíssims quilovats, ara en la Vall Fosca tenim cinc centrals; la central petita de Capdella produeix molt poc, però 'bueno' tenim les altres que estan produint; i això que a part de la inversió inicial, després ja no cal fer res més, podríem dir que és l'única tecnologia que no cal molta renovació. Com funcionaven les fàbriques de fa cent anys, a com funcionen ara no tenen res a veure tecnològicament, però les empreses elèctriques funcionen exactament iguals; l'únic que abans, eren manuals, però ara ho fan per ordinadors, perquè això els estalvia molts treballadors. A la Central de Capdella hi havia sempre tres homes treballant, 24 hores 365 dies de l'any, això vol dir, amb torns i tal que havies de tindre només allí mínim, quinze o vint homes per portar la Central, ara això ho fan des de Lleida o Barcelona i per tant, la despesa de mà d'obra és baixíssima. Seria un debat interessant i no confondre l'opinió pública, si haguéssim fet cas a la gent de l'època, no tindríem electricitat o l'hauríem tingut més tard, perquè la gent deia; per què volem llum si no l'havíem tingut mai i doncs, potser també jo crec que ha de ser un debat d'opinió pública, perquè és un debat tècnic de com hauria de ser i mantenir el funcionament d'aquestes centrals. Però, 'bueno', jo crec que això ja s'anirà veient.

Moltes gràcies per tot. Desitja afegir alguna cosa més?

Res més; que tinguis molta sort i gràcies per fer treballs d'aquest tipus.

[EXTRACTE DE L'ENTREVISTA FETA A UN EXTREBALLADOR DE LA CENTRAL]

NOM DE L'ENTREVISTAT: Fernando Gallardet Dolcet

DATA: 5-8-2020

HORA: 11:00 h

DURADA: 1 hora

LLOC: La Pobla de Segur, Pallars Jussà

Entrevista dirigida, amb qüestionari o guió

Preguntes d'opinió

TRANSCRIPCIÓ:

Em trobo amb en Fernando Gallardet, nascut a la Central de Capdella el dia set de juny de 1932. Ell va ser empleat de la Central Hidroelèctrica de Capdella durant el transcurs de la seva vida laboral.

Sí, jo vaig estar empleat l'endemà de fer setze anys, ja vaig entrar a la companyia. Vaig estar treballant durant quaranta cinc anys, però vaig passar en varies companyies. Vaig estar a "Energia Elèctrica de Catalunya", a "Riegos y Fuerzas del Ebro", a "Fecsa" i ara estava amb els italians. Al noranta dos em vaig jubilar i ara fa vint i pico d'anys que estic jubilat.

1.Com estava composta la vostra família?

Bé, la nostra família estaven tots, diguéssim estàvem tots a la companyia; hi havia el meu pare, amb pau descansi, el meu germà, l'únic que no hi tinc cap fill. Però, jo hi vaig entrar l'any quaranta vuit. Llavors, jo treballava de mecànic, que el meu pare coneixia uns encarregats de mecànic, quan es va jubilar va entrar el meu germà, d'encarregat de mecànics, i quan es va jubilar el meu pare, al meu germà li van donar un trasllat i se'n va anar a Barcelona [...] i vaig passar jo d'encarregat de mecànic.

2. Es van complir les vostres expectatives econòmiques en treballar a la Central?

Sí, sí.

3. Com va arribar la vostra família a Capdella?

Els meus germans van néixer a la Central, però la meva mare i el meu pare van néixer a França.

4. Com era el vostre dia a dia?

Tot el dia anava a treballar; començava a les vuit del matí fins a les dotze del migdia. Llavors anàvem a dinar, tornàvem a la una i plegàvem a les sis de la tarda. Tot el dia el teníem dedicat al treball que 'fevom' [...].

5. La gent autòctona de la Vall, va participar en la construcció de la Central?

Sí, d'Espui, de la Plana; perquè, hi treballava molta gent aleshores allí. Això, va ser quan van començar a fer el muntatge, el meu pare va entrar a la companyia Energia Elèctrica de Catalunya, quan van començar els treballs a Molinos i de Molinos van pujar a Capdella, que va ser el primer que van posar en marxa, i Capdella inclús va ser al davant de Tremp. Llavors, es treballava aquí, al pantà de Tremp i als pantans de Capdella. Els primers que van arribar a donar corrent de la companyia a Barcelona, va ser l'energia de bona part de Capdella.

6. On vivíeu?

L'empresa ja els donava cases. Al principi, quan es va començar cadascú es tenia que espavilar per on vivia, a 'medida' que va anar passant el temps la companyia va fer cases petites i en donava una a cada empleat,

i llavors venien amb la família. Jo, com que hi havia el meu pare al davant, ja teníem una casa que eren com dues cases, una al costat de l'altra. [...]

Però, llavors van anar reformant i es van anar esbandint. Jo tenia la casa del meu pare, que la vaig arribar a comprar a Fecsa i avui en dia, encara la tenim, tenim com dos pisos. Com que els 'techos' eren molt alts, hi havia un golf a un costat i un altre a l'altre, i ara a les golfes hem pogut fer habitacions.

7. Vau anar a l'escola de la central?

Sí, la companyia al principi es va preocupar de posar un mestre pels empleats que tenien, un mestre i una mestra, però després es van anar arreplegant les coses, però és clar, després va venir la Guerra, però tot va anar bé. Quan va venir Franco nosaltres de mestres teníem un capella i va estar bastant temps, després van posar una mestra i un mestre, però això va durar molt temps, tota la Guerra i tot això. Llavors, me'n vaig anar a Cambrils, als frares, durant tres anys. Però, quan estava a la Central ens portaven a col·legi i seguíem un horari més o menys com ara.

8. La construcció de la central va causar moltes millores, tant en l'àmbit de Catalunya com en el comarcal. Quines van ser les més destacades?

I tant, van fer moltíssimes millores i la companyia cada any va anar a més, com si diguéssim. Ens donaven el corrent gratis, del pis ens feien pagar deu o dotze pessetes, però quan es jubilaven havien de marxar, i llavors nosaltres vam comprar el pis a Pobla [...], ens feien pagar poc, però era per dir que no era gratis. Però, sí que teníem despeses; la corrent gratis, però teníem inclús a la cuina per fer foc i perquè gastéssim corrent, llenya i carbó; això, ens ho donaven per fer foc durant els anys de la Guerra. Després, ja es va anar arreglant i cadascú es va tenir que posar els seus fogonets. Totes les millores van ser bones; van posar el cinema i el teatre. Potser et vaig a dir que primer el cine es va fer a Capdella que a Pobla, exactament jo ja no ho ser, però en aquell moment érem molt avançats.

El divendres a la nit ens pujaven les pel·lícules hi anàvem tots a mirar-les, érem, tots una societat, diguéssim, tots els empleats érem una societat i pagàvem un tant d'això. Amb allò, ja contractàvem les pel·lícules i això. Anàvem tots al cine, el qui volia; es feia una sessió de cine a les nou de la nit el dissabte, i el diumenge a les tres de la tarda, perquè hi poguessin anar la canalla i tot això. Els feien una pel·lícula el dissabte a la nit, perquè la poguessin veure la gent gran, els treballadors, i l'endemà es tornaven a passar aquelles pel·lícules però les passaven per tots, inclús per la gent de l'entorn que volguessin venir, també hi podien venir; i quan hi havia alguna cosa extraordinària si s'havia de pagar 'algo' més es pagava i sinó era tot gratis. Exactament, no et sabia dir el primer que van posar, però el cine era molt antic. També hi havia un bar de la companyia i el portava un senyor de la companyia.

9. Altrament, un fet molt característic, és que la llum procedent de la Central Hidroelèctrica de Capdella va il·luminar Barcelona molt més aviat que la Vall Fosca. Sap vostè si com va succeir aquest fet?

Sí, perquè com et deia, aquí hi havia una polèmica per qui arribava primer a Barcelona; i aquí, va ser la mare com si diguéssim. Així, van arribar primer a Barcelona "Energia Elèctrica de Catalunya", que no, "Riegos y Fuerzas del Ebro" que ja era a Tremp. Volien veure qui arribava primer, però el que passa és que llavors fer aquesta feina costava molts quartos i molta gent i molt això. Aquí, és on tenim això que t'he dit al principi, que tenia un oncle que després va ser encarregat de mecànic a Capdella, que al principi treballava a la Pressa de Tremp [...], d'allí ja van pujar tots a Capdella sobre els anys onze, dotze o tretze, [...]. Els interessava més d'arribar a Barcelona amb la corrent, que no pas aquí, aquí també n'hi va haver de seguida, però no massa més. Perquè llavors el temps no contava, el que volien era fer una feina i si no hi havia prou homes amb deus, en posaven vint, i sinó trenta.

10. Aquesta és una de les causes de la construcció de la carretera?

Sí, va venir molta gent i la carretera aquesta, d'aquí al Congost hi havia una pista que la va fer Energia i què després, aquesta pista la van 'tindre' que liquidar, perquè els hi sortia l'aigua per davant de l'això i abans no hi havia les comoditats que ara hi ha [...]. D'aquí a Capdella van fer la carretera amb tres mesos i van venir molts i molts homes, 3.000 homes, que la feien amb pic i pala a l'esquena. Llavors, van tenir que fer el tros d'aquí al Congost que el van anul·lar, i van fer la carretera per dalt, que això ha servit per agafar l'aigua del riu Flamissell i portar-la aquí, que hi ha això que era de la companyia, la central de Sossís, que encara hi és avui en dia [...]. Llavors la gent dels voltants tenia la llum de la companyia, que això significava que la tenien gratis. [...].

11. Sap vostè si com va afectar als treballadors l'epidèmia de grip de 1918?

Sí, va durar una temporada, ara tampoc les 'feches' no té les puc dir, però sé que d'això, que hi va haver una epidèmia i inclús hi ha gent al cementiri d'Espui enterrats i que va morir molta gent. N'he sentit a parlar moltes vegades d'això, però jo encara no havia nascut.

12. Creu que tot el què va rodejar l'àmbit de la Central va ser positiu?

Sí, sí, oi tant.

13. Com sent que va canviar la seva vida a partir d'aquesta experiència?

Tot plegat, el que n'hem tret és una bona jubilació. Lo demás res.

14. Em pot parlar una mica de la situació econòmica que teníeu.

El dia que jo vaig entrar a la companyia cobràvem cada quinze dies i no es cobrava gaire. [...] Pujava un pagador a Tremp amb la guàrdia civil i ens pagava.

15. Moltes gràcies per tot. Desitja afegir alguna cosa més?

Sí, a jo m'agraden aquestes coses; però, el que passa és que ja estic mig cascat i sord, [...]. Perquè, la Central de Sallente ens fa fer tornar sords i llavors no hi havia proteccions, només portàvem un casc. El meu cas, va ser la culpa que abans de jubilar-me em van traslladar de la Central de Capdella a Sallente i en aquesta central, tot el dia hi havia un soroll que era terrible, semblava que la muntanya baixava, perquè, cada màquina d'aquelles feia cent mil quilovats, en canvi ara ja han posat unes màquines noves [...]. Però, llavors, les condicions de vida estaven bé, mira si n'estàvem de bé, que no en podem dir el contrari, perquè quan entràvem en un 'puesto' així totes les millores i tot el que hi havia t'ho donaven [...]. A la Central hi treballaven tres mil homes en tres mesos, que van fer la carretera només amb un pic i una pala, ja que no tenien res més. [...]

[EXTRACTE DE L'ENTREVISTA FETA A LA NOIA QUE VA DESCOBRIR L'HOSPITAL DE CARTRÓ]

NOM DE L'ENTREVISTAT: Sígrid Remacha Acebrón

DATA: 7-8-2020

HORA: 19:47 h

DURADA: 1 hora

Entrevista telemàtica

Entrevista dirigida, amb qüestionari o guió

Preguntes directes

TRANSCRIPCIÓ:

Em trobo amb la Sígrid Remacha, la qual és arquitecta tècnica, i ens parlarà d'una de les construccions més emblemàtiques del món i que fa uns anys va revolucionar l'àmbit de l'habitatge; aquest és l'hospital de cartró de Capdella.

1.D'on sorgeix el vostre interès per l'hospital de cartró?

Diguéssim que el vaig redescobrir, perquè sempre havia estat allà, la gent de la colònia sabia que era un hospital, però no sabien el seu origen, igual que les cases prefabricades, que també li deien les cases canadenques. Resulta, que l'empresa constructora era catalana, li deien les canadenques perquè tenia una altra tipologia constructiva. 'Bueno' sí, el vaig redescobrir jo, justament amb un treball final de màster d'arquitectura. Sorgeix una mica, el nostre interès perquè aquesta empresa constructora d'aquest hospital de cartró va ser important al segle passat, era d'origen alemany, va ser la primera constructora que va fer tot un edifici dins d'una indústria i després Bauhaus [...] una escola molt important de disseny, d'arquitectura i de pintura, alemanya també; va agafar aquest model de construcció i ho va desenvolupar. Aleshores, es podria dir que els models prefabricats que tenim avui en dia, vénen derivats d'aquest model. Llavors, aquest tipus de construcció fet amb cartró és l'únic que es conserva al

món. Doncs, clar, la seva empresa és molt important perquè justament, també van estar després a la Segona Guerra Mundial van fer tots els camps de concentració... és important, però diguéssim que vist des d'un punt arquitectònic, antropològic i històric, aquesta fabricació va ser molt important, perquè és l'única que es conserva. És tot prefabricat, però n'hi havia molts més; ara, només es conserven alguns, perquè aquesta empresa feia diferents tipologies de construccions, i diguéssim, que a Alemanya, per exemple, se'n conserven encara de fusta, però cap de cartró; i el que ens sorprèn és com després de cent set anys de construir aquest edifici, perquè ja tenim fotografies i dades de 1912, com després de cent set anys, pot estar en peu, fet de cartró, és molt interessant i estem en contacte amb moltes universitats arreu del món [...] estem treballant junts i s'està portant tot això.

2.Quina va ser la raó, per la qual es va construir l'hospital?

A la colònia hidroelèctrica, o sigui, a la que s'estava construint, havia de donar solucions a tots aquells possibles, si et feies mal o el que fos. El problema és que nosaltres creiem, que els enginyers estaven, o sigui, pensaven que la gent moriria, no es faria mal; o sigui, o es faria poquet mal o realment moriria per qualsevol cosa. La nostra hipòtesi, que això és una hipòtesi, no té documentació, és que l'hospital està construït en dues fases. La que està més ben conservada és la primera que es va construir, se li diu la sala de cures, perquè allí precisament atenien a tots aquells treballadors de les construccions que necessitaven ajuda mèdica. Però, després, mesos després, van construir la que està més malmesa ara, que és la sala de cirurgies, perquè es van 'donar compte' que la gent no es moria, o sigui, 'tenien que' fer alguna petita cirurgia. A més, aquell hospital el van construir allà a la colònia, perquè pensa que, l'altre hospital que tenien més a prop era a Pobla, però clar, 'tenien que' baixar amb transport, que no és ara com ho tenim. Clar, el van construir per això, per una solució mèdica, però només a la gent que construïa la central, la gent dels altres pobles no. També és cert, que la crisi espanyola de 1918 també s'hi va atendre gent allà, però era més que res per això; l'altre hospital estava molt lluny, estava a la Pobla de Segur, en lo qual la carretera era de trenta-cinc kilòmetres de

distància, creien que no podrien baixar la gent que necessités cures i per això van construir aquest hospital de cartró, que és un hospital de campanya en realitat.

3.Com estava constituït l'hospital?

O sigui, primer és el que et dic, [...] doncs la sala que està més ben conservada era la sala de cures, on hi tenim algunes restes de llits i tot això, i posteriorment, mesos després, quan van veure que la gent no es moria, sinó que 'tenien que' fer petites intervencions, hi van afegir les estances humides, que són la cuina i les dutxes, i després en forma de 'L' la sala de cirurgies, que és allà on feien les petites cirurgies que s'havien de fer; creiem petites cirurgies, però tampoc tenim documentació, sí que tenim fotografies, però no d'operacions; i pel material que hem vist, que està a les fotografies són petites cirurgies que es feien, i ja està; després, al davant hi havia un jardinet i al centre de l'hospital sí que hi havia lo que li anomenen la casa de l'infermer, que és una prefabricada de fusta, perquè l'infermer vivia allà.

4. Quan va començar a estar operatiu, és a dir, quan va començar a rebre pacients?

Des del principi de la construcció, tenim fotografies de 1911, principis de 1912, perquè clar les obres de la construcció comencen a finals de 1911, el 1911 ja tenim fotografies de gent; de padrins i de gent jove, a l'hospital; o sigui *ipso facto*.

5. En quin estat es troba actualment?

No està en bones condicions, perquè clar, diguéssim que és considerat que és un edifici totalment orgànic; per què totalment orgànic? Perquè diguéssim que tots els seus materials que constitueixen aquest edifici, no són com el formigó, tenen una vida útil més petita, diguéssim que el cartró es dilueix més ràpid, la fusta es pot podrir abans...

No està en molt bones condicions, però es conserva tota la volumetria, l'únic que s'hauria de fer a *grosso modo* és canviar el fossat i reintegrar totes aquelles zones de cartró. Una contrapartida que tenim bona de què estigui tan malmès, és que ens està donant moltes pistes de com es podia construir aquestes construccions prefabricades [...]. Eren totes construccions tipus 'Ikea', perquè arribaven i tu tenies un plànol que deia "junta K con L" i s'anava muntant així, i si ens hi fixem, com que s'està perdent el cartró, si ens hi fixem, hi ha zones on hi ha una numeració o hi ha coses escrites a la fusta diguéssim, de l'interior de l'hospital; que ens aporta informació.

6. Quines causes van interferir en la seva construcció?

L'augment demogràfic puntual, perquè després quan ja es va acabar la construcció de la Central, l'hospital va passar a ser consultori, i el consultori és l'actual museu; diguéssim que ja va ser per donar una solució. És a dir, per què es construeixen elements prefabricats a Capdella? Creiem que és el primer lloc que es construeixen elements prefabricats a Catalunya. Doncs perquè com hi ha aquesta pugna amb La Canadencia, la ràpida construcció, sobretot d'aquesta colònia obrera, com més ràpida sigui millor i doncs, el que permet fer això són els elements prefabricats; si tu comences a construir, no aniràs tan de pressa com amb un element prefabricat; doncs, aquí, aquestes cases es podien construir amb cinc hores o un dia, i molt ràpid tenies la colònia construïda; era una mica tot això, posar-ho tot en barem. Llavors, l'hospital era una construcció d'emergència per donar solució mèdica a tots els possibles problemes sanitaris que anessin sorgint arran de la construcció. Quan s'acabarà aquesta construcció es trasllada el consultori, anys després es trasllada a on és el museu ara. Va estar actiu per caserna de la guàrdia civil, i després als anys vuitanta, no com a hospital, t'estic dient com a edifici, als anys vuitanta va estar operatiu per les construccions de Sallente. Però, diguéssim que com a hospital, només en aquella època, fins als anys vint aproximadament.

I després, se li ha donat varis usos; militar, constructiu i ara li diem magatzem de malendreços i sort en tenim, també de què la gent li hagi donat aquest ús, perquè la seva construcció ha estat gràcies a això també.

7.Actualment es convertirà en un museu?

Actualment, el que estem fent és a veure què pretén fer la gent de la Vall; que sigui conscient que és aquest patrimoni, de què representa per la història, què representa per la ciència i que la gent decideixi que vol fer-ne, dins d'un estudi perquè sempre el que es vol fer quan es fa un projecte cultural es decideix des d'una banda acadèmica o especialista, però el que nosaltres volem fer aquí és mig i mig; o sigui, els especialistes sí que tenim coses a dir [...], però que la gent digui la seva, que vol fer-ne amb aquest hospital. S'estava plantejant que es fessin enquestes, però s'ha replantejat i es farà més tranquil, perquè volem informar que és aquest hospital [...].

8.Com eren les tipologies constructives?

Hi havia varies tipologies constructives, o sigui, de jerarquització social, diguéssim. Aquesta colònia és molt interessant analitzar des d'un punt de vista urbanística i antropològica, perquè diguéssim que tot i ser una colònia obrera es fonamenta diferent de les altres colònies que podem veure a Catalunya en aquella època, com són els tèxtils al Llobregat. Primer, perquè el que mana aquí és la orografia, o sigui, el terreny mana; i segona, perquè diguéssim, que mentre les nostres colònies estan construïdes o constituïdes per burgesos catalans o empresaris catalans, aquestes el capital era estranger, per tant, tenien una altra percepció de tot i està totalment canviat.

9.Què causa l'augment demogràfic?

L'augment demogràfic també ve acompanyat de què amb aquestes grans centrals hidroelèctriques, diguéssim que entra el sector terciari al Pirineu, no hi eren.

Llavors, clar, en construir vies de comunicació, doncs, es pot, diguéssim que és com la globalització mundial, en tenir vies de comunicació tot això es pot anar millorant; millores de les condicions sanitàries, millores en les condicions laborals, millores en les condicions que la gent es pugui moure i “oxigenar-se” una mica; llavors, és una vessant d’alliberació de moltes coses, la guspira és la construcció d’aquestes grans hidroelèctriques. Però, després venen moltes altres coses. Perquè si t’hi fixes, al Pallars Sobirà amb les construccions de les centrals hidroelèctriques, anys posteriors, passa al Sobirà. Hi va haver un augment demogràfic, però això va comportar un exili, una immigració i molta gent de Salàs i del Jussà se’n va anar a Argentina [...]. Si et centres en les centrals hidroelèctriques, has de pensar una cosa, que el poble i els habitants de les centrals estaven totalment diferenciats, és més, jo he parlat amb gent que encara ha viscut aquella època i no es barrejaven amb els habitants de la Central. Per exemple, els nens que eren d’altres pobles no anaven a l’escola de la colònia, però pensa que els dels altres pobles no anaven a la mateixa escola, inclús la gent que vivia a la colònia tenia luxes que altres nens de la Vall no tenien. És a dir, hi ha unes millores socials per algun estrall de població, no per tots. Perquè, per exemple, hi ha alguns pobles que fins a l’any quaranta-dos no rep la llum, com pot ser que estiguin produint llum-electricitat al cantó i jo no tingui llum? Jo crec que això és interessant, aquesta desigualtat social, perquè podem veure que tot i que l’empresa va fer coses bones per la gent que treballava allà, era una empresa que l’interessava produir, o sigui, l’interessava produir guanys, diguéssim, i mirava pels seus. La vessant social que s’entén ara com l’obra social, no existia per aquelles èpoques i la gent dels pobles tampoc es volien barrejar tant amb la gent de la ciutat, perquè eren forans; els gallecs sobretot. Hi ha anècdotes sobretot de la trena que es fiquen per protegir-se de la neu o de l’aigua, doncs la gent que venia a treballar que era de fora, i no eren de baixes contigües ni de la vall, doncs sabien que era ‘forani’ justament per com tenia posat l’embenatge aquell. [...]. Per contra, la gent de la Vall tampoc podia tenir l’economat o coses així, luxes; el tenis o el cine; en contades ocasions [...]. Els fills dels de la Central podien anar a veure el tenis, perquè també hi havia pistes de tenis, o podien anar al cine. És molt interessant, perquè, diguéssim, la transformació, perquè amb antropologia mai podem parlar d’evolució; la

transformació social que va patir la Vall va anar per fases, diguéssim, que va ser una innovació tecnològica i tot això, però, que es va quedar reduïda amb els campaments hidroelèctrics. Als pobles tot passava com abans, els homes se n'anaven a fer la transhumància durant sis mesos, la dona es quedava a casa, i anar fent. És que aquí jo crec, que com als altres pobles, això va venir directament de les mans de les centrals hidroelèctriques, als altres pobles del Pirineu o de les valls del Pirineu va anar encara més indirectament. Sí que van anar-hi gràcies a les centrals hidroelèctriques, però més amb la implementació del sector terciari i de les vies de comunicació. Has de pensar, que si ens basem en la demografia, també hi ha un canvi de règim, pensa que als anys quaranta hi havia la dictadura; o sigui, hi ha un canvi de percepció, de com s'ha d'organitzar una colònia obrera, tot això, va canviar urbanísticament. Diguem que, aquesta colònia ha anat transformant-se cada molt poc temps; com per exemple, la capella del ritual evangèlic es canvia justament perquè estigui més al centre de producció, i així l'obrer només pot pensar en producció; que són els fonaments; família, Déu i treball, que són la ideologia franquista. Com es transforma, com es canvia de lloc aquesta capella per portar-la al centre de producció? Llavors, no tenia lògica que la sanitat estigues a la perifèria de l'hospital, la lògica és que fos justament al centre de producció, que era justament on estaven els treballadors; perquè ja no hi havia ninguna construcció de comunicació ni mitjans ni res d'això. Simplement, els treballadors estaven treballant al centre de producció, no estaven treballant a la perifèria. Per tant, l'hospital canvia de la perifèria i passa a ser un consultori mèdic justament on estaven treballant al centre. És tota aquesta transformació que has d'analitzar, ja que jo crec que és molt interessant. Clar, la introducció també de noves tècniques mèdiques o de noves solucions mèdiques també ajuda que la demografia sigui millor. L'entrada del capitalisme ajuda també [...] a què tu puguis 'tindre' diners per comprar certes coses. Perquè si t'hi fixes, no té aquesta entrada tan potent del sector terciari / capitalisme també van més atraçats, Antist o tots els pobles que estan més amunt de la Vall. També és molt interessant, si t'interessa una mica el valor social, com es constitueix totalment, perquè la gent tampoc hi va, ja que és un poble totalment diferent de tots els pobles de la Vall.

Per primera vegada es construeix un poble que està al pla, per fer pastures o per conrear o lo que fos, no es feia per construir; i tots els pobles estan construïts en pendent sobre roques. La Torre lo que és el poble inicial sí que està més en pendent, però clar quan es comencen a portar totes aquestes noves millores, es comença a construir al pla, perquè ja no necessitem tant conreu, perquè ja tenim disposició econòmica en metàl·lic, per anar a comprar aquests materials i llavors l'estem produint. [...]. Quan es mecanitza tot, que es mecanitza des de Lleida o des de Barcelona, clar, els treballadors ja no són tan necessaris, amb lo qual, com que estaven vivint amb cases que no eren seves, sinó que eren de la propietat de la hidroelèctrica, a mesura que es van jubilant van marxant, i els seus fills o altra gent nova no ve a viure a la colònia; vol dir que això repercuteix que la colònia de la Central de Capdella estigui, [...] l'activitat social i laboral que hi havia abans ha desaparegut tot. Sí que tenen treballadors d'Endesa, que si hi ha algun problema pugen amb la furgoneta i ja està, no necessiten que hi hagi gent cada dia allà, com hi havia abans. La demografia ha baixat. La demografia de la Central ha baixat per això, i també perquè els fills busquen oportunitats acadèmiques i laborals d'un altre caràcter que els seus pares no van poder viure; si tu acabes els teus estudis i vols dedicar-te al que has estudiat difícilment ho tindràs, llavors la gent ja no es queda al Pallars [...].

Moltes gràcies per tot. Desitja afegir alguna cosa més?

No sé si t'he pogut ajudar gaire. Si necessites alguna cosa ja saps que et puc ajudar.

[EXTRACTE DE L'ENTREVISTA FETA A LA DIRECTORA DEL MUSEU HIDROELÈCTRIC DE CAPDELLA]

NOM DE L'ENTREVISTAT: Eva Perisé Farrero

DATA: 18-8-2020

HORA: 10:00 h

DURADA: 20 min

LLOC: Ajuntament de La Torre de Capdella, Vall Fosca, Pallars Jussà

Entrevista dirigida, amb qüestionari o guió

Preguntes directes

TRANSCRIPCIÓ:

Em trobo amb l'Eva Perisé, directora del museu hidroelèctric de Capdella. Ella ens explicarà com va ser el procés de construcció i les condicions de vida dels treballadors, durant la construcció de la Central hidroelèctrica de Capdella.

1.D'on va sorgir el vostre interès per la Central hidroelèctrica de Capdella?

'Bueno' l'interès va començar a l'any noranta-vuit quan es va veure que s'estava destruint part del territori industrial. Llavors, amb aquell patrimoni industrial calia fer alguna cosa, i va ser aquí quan va sorgir una mica la idea del museu. El patrimoni industrial en aquest cas, és molt ampli; hi ha des de coses tècniques fins a coses de la història social del territori. El museu gestiona, les visites guiades a l'interior de la Central i l'espai museístic està en l'edifici que era l'antic consultori mèdic i les antigues oficines de la direcció. Tot el recinte que gestionem està tancat, i hi ha diferents espais que podem visitar; com l'espai de transport, la forja, i l'espai de transformació de l'electricitat.

2.Com es va aconseguir que vingués gent d'arreu del món, amb l'únic objectiu de construir la Central hidroelèctrica?

Es va aconseguir, gent d'arreu del món no, el que van vindre va ser diferents tipus de persones. En el moment que es va començar a construir la Central que això va ser l'any 1911, finals de 1911, principis de 1912; doncs, es va fer perquè l'empresa que estava construint la Central que era "Energia Elèctrica de Catalunya" havien aportat capital dues empreses estrangeres; una francesa i una suïssa, i van ser aquestes empreses les que van portar els tècnics; per això, diem que hi ha un contingent de gent que és estrangera; seran suïssos, algun italià i francesos majoritàriament. Però, aquests s'ocuparan només dels càrrecs directius, i després, hi ha tot de gent que venen d'Andalusia, de Múrcia, d'Aragó; que seran els operaris, seran la gent que treballaran a peu d'obra.

3.Com es va viure, des del punt de vista de la gent autòctona de la Vall, la seva construcció?

La gent del territori, en aquest cas, inicialment, no van treballar a la Central, ells es guanyaven la vida amb el bestiar, i no els interessava, doncs, anar a treballar a la construcció hidroelèctrica. Va ser a posteriori, quan es va posar en marxa la Central, a partir del 1914, quan la gent del territori van anar a treballar a la Central. Però, llavors les condicions eren diferents ja; es treballava a torns, a torns de nou hores diàries, i això permetia inicialment que simultaniegessin la feina del treball amb la Central amb la feina al camp. Després no, després ja van deixar la feina al camp i van anar exclusivament a treballar a la Central.

4.Com va afrontar la Vall, el considerable augment demogràfic que es va produir?

'Bueno' l'augment demogràfic és clau, amb la gràfica que has preparat es veu claríssim.

Perquè el 1910 va venir molta gent fins el 1920, però llavors a partir del 1960 sí que va baixar més considerablement.

O sigui el que ens plantem aquí, per exemple és el 1910 amb una població a la Vall, al voltant de les 1300, quasi 1400 persones; i de cop i volta arriba fins a 3000 'i pico', fins a 4000 persones. Hi ha un pic demogràfic molt molt elevat. Segurament, aquesta gràfica no reflecteix del tot el pic de persones que van 'vindre', perquè és lògic; sent la gràfica basada en fonts estadístiques, hi havia molta gent que no s'inscrivía a cap cens, perquè si et fixes, passem de les 1200 aquí, que no arriben a les 2000, quan tenim registres a la Central, que hi ha punts que van treballar fins a 4000 persones. Per tant, la gràfica no t'ho registra, perquè és gent que no es va acabar inscrivint a cap cens; les úniques persones que s'inscrivien als censos són els caps, aquests s'inscriuen tots, i seran gent que fan feines com més estables, per exemple; gent que faran el muntatge del funicular o gent que faran els estanys; la resta no. El màxim de treballs a la Central va ser durant dos anys, el fort, que és aquests dos anys que van tenir 'els' 4000 persones, i a partir d'aquí, ja comença a davallar. En la gràfica veuràs que hi ha diferents davallades, una molt forta, a partir dels anys quaranta i sobretot cinquanta, quan comença el procés de mecanització del camp. La Vall Fosca per orografia, doncs, li costa molt entrar la maquinària al camp; per tant, aquí hi ha una primera immigració. Realment, aquesta és la primera immigració forta que hi ha a la Vall. En el període de guerres, per exemple, és quan hi ha màxima estabilitat al territori, això contrasta, per exemple, amb altres comarques, que durant la Guerra Civil hi ha molta mobilitat de gent, a la Vall Fosca hi ha molta estabilitat. El procés de mecanització del camp, el que fa el porta a l'èxode rural, i a partir d'aquí, és quan es comença a buidar absolutament tota la Vall, fins a arribar a la població actual de 854 persones que tenim actualment.

Clar, perquè tal com es pot veure a la gràfica, a partir del 1960 sí que es produeix una disminució considerable.

Clar, perquè això és, el camp per un costat que no es pot mecanitzar per l'orografia; els camps són petits, les propietats són molt petites, doncs, no pot accedir la maquinària al camp; i a part, en aquell moment es dona un altre període que és la industrialització de Catalunya, que la industrialització requereix molta mà d'obra, d'on ve aquesta mà d'obra? Doncs del camp; el camp es buida, les ciutats s'omplen. I a part, també hi ha un altre aspecte social que és que la vida a la ciutat s'associa amb benestar social, que no pas a la vida del camp. Aquests tres factors són el què aquesta davallada tan gran que et marca a tu la gràfica. A partir, 'pues' a partir dels anys noranta-cinc o dos mil, hi ha un petit repunt o una estabilització de la població.

5. Em podria parlar de les precàries condicions de vida dels treballadors de la Central?

'Bueno' les condicions eren precàries, igual aquí que a la indústria de Barcelona o la gent que estava construint els transports públics. Més que precària, el que eren, eren moltes hores de treball, tretze hores diàries, sempre a torns, després, van fer una vaga general el 1913 i van baixar d'aquestes tretze hores a nou hores, i ja et deia sempre treballant a torns. Les condicions si ara mirem les mesures de seguretat que es porten ara, doncs cascos, mascaretes, ulleres i tot això, no n'hi havia, però no n'hi havia aquí ni en cap altra empresa.

6. No obstant això, és cert que múltiples millores es van posar a la vida dels treballadors. Quines en són les més destacades?

'Bueno' de fet amb aquesta vaga de 1913, la majoria de les coses que demanaven a part de l'augment de sou, eren millores en els treballs; millores des del punt de vista de la higiene i la sanitat, quant a les barraques, que hi hagués més ventilació, que es canviessin, que els donessin unes mantes, perquè hem d'entendre que eren llits calents, que el llit era ocupat per diferents

treballadors no per un, i això el que feia era propagar moltes epidèmies, d'acord? Per exemple, moltes veroles i tifus doncs es propagaven molt ràpidament. Demanaven millores higièniques i també, doncs, millores en l'alimentació, perquè aleshores era un campament i l'empresa ho subministrava absolutament tot. Aquestes eren una mica les millores que van demanar.

7.A banda d'aquestes, quines millores va comportar la Central Hidroelèctrica de Capdella en l'àmbit de Catalunya? I en l'àmbit comarcal?

O sigui, les millores que va aportar és l'electricitat com a energia barata va irrompre amb molta força a la societat catalana. A partir d'aquell moment, doncs, el transport públic i la vida domèstica va canviar absolutament. Perquè, en aquell moment, pràcticament tothom estava sense electricitat a casa seva, perquè era molt molt cara, i el fet que entrés l'electricitat va abaratir molt el cost de producció, perquè també el cost de la compra, i lo que va fer és que tothom comencés a contractar llum elèctrica. I també van canviar coses com l'oci; fins aquell moment, una funció de teatre al Liceu era molt limitada, i a partir d'aquell moment, amb la llum elèctrica es podia fer funcions a les dues o a les tres de la matinada, a l'hora que consideressin.

8.Em podria explicar el funcionament tecnològic de la Central?

'Bueno' la central elèctrica és una central de salt, això vol dir, que l'aigua baixa des de la zona dels estanys. Hi ha quinze estanys dels trenta que hi ha repressats i l'aigua va fins a l'estany regulador que és l'Estany Gento. Des d'aquí viatja per un canal de transport, per canal subterrani, tots són canals subterranis, hi ha quinze canals soterrats, l'aigua arriba fins a una cambra d'aigua, i des d'aquí comença el salt a través de dues canonades forçades. L'aigua arriba a impactar una turbina, que és 'tipo' Pelton, que són unes turbines pensades per un salt molt gran i poca quantitat d'aigua, i aquesta força de l'aigua que fa girar la turbina a través d'un eix a l'alternador es transforma amb energia hidroelèctrica, és molt senzill. I a partir d'aquí, surt a un voltatge, que són onze mil volts, i s'eleva a l'estació transformadora fins als 110.000, i

comença el viatge fins a les grans ciutats. A les grans ciutats torna a baixar el voltatge fins als 220, que és el que tenim a casa nostra.

9. Què suposa actualment la Central des del punt de vista econòmic, però també des del punt de vista social o cultural?

Des del punt de vista econòmic, pràcticament res, perquè ara actualment la hidroelectricitat té molt poc gues, dintre del global de produccions elèctriques, estaria al voltant, depèn dels anys, del cinc o set per cent, enfront de la nuclear que hi ha anys que és el quaranta-nou per cent o enfront de les renovables, perquè l'energia hidroelèctrica, la hidràulica no està considerada renovable, quan realment el recurs sí que és renovable, però no està considerada renovable. Les renovables cada vegada tenen més pes, per exemple; si un dia no fa vent que estan tots els parcs parats, doncs la central hidroelèctrica estarà funcionant, en el moment, en què els parcs eòlics comencin a funcionar, la central hidroelèctrica automàticament es para, i prioritzen les energies renovables. Des del punt de vista social, doncs, ha portat una sèrie de millores al territori, com pot ser 'pues' la carretera d'accés que es va construir fa més de cent anys o l'accés a l'educació i a l'ensenyament que va 'tindre' els fills dels treballadors primers, i de retruc, doncs, tots els veïns de la Vall.

10. Com valoraria la Construcció de la Central?

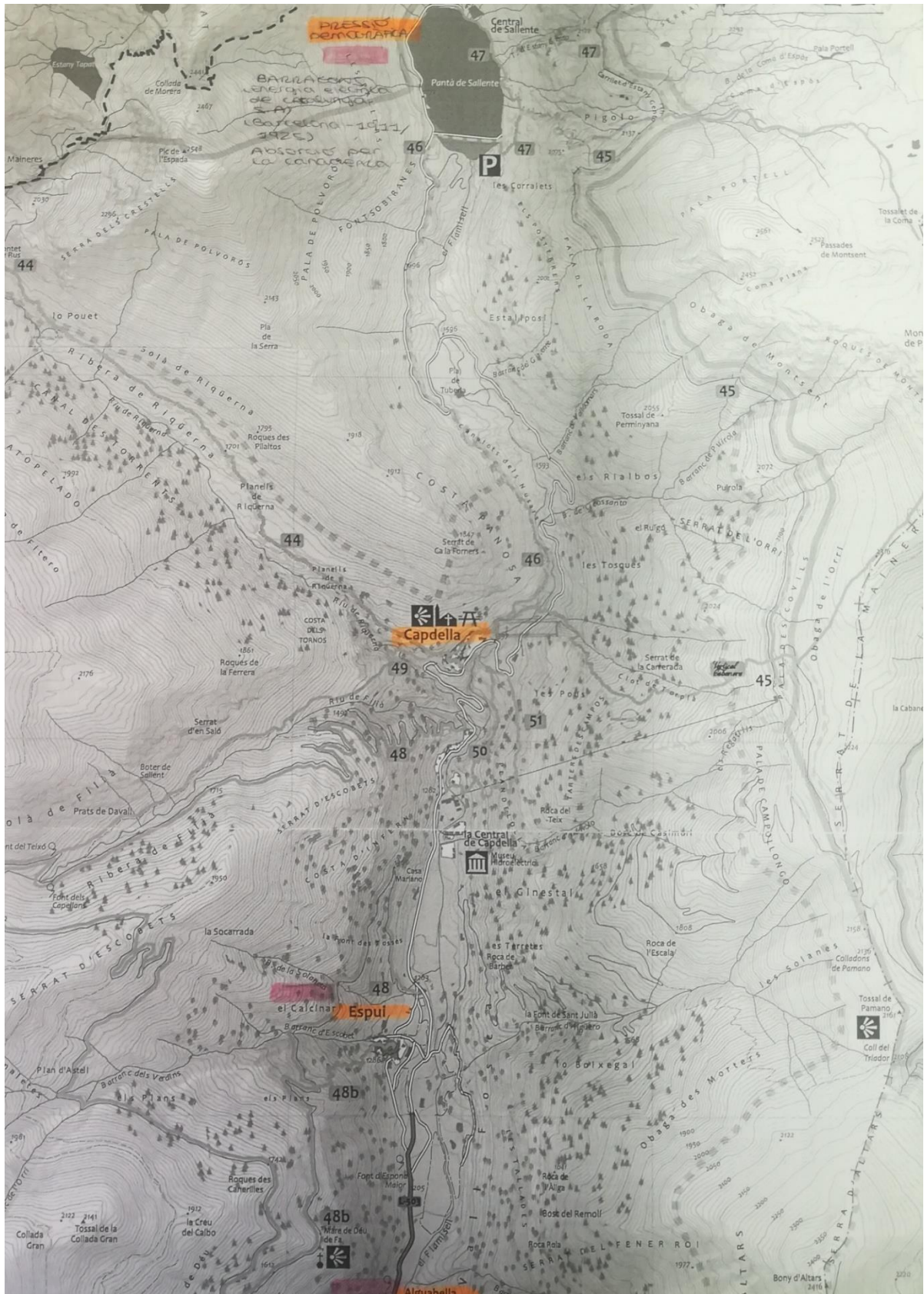
Bé, la construcció de la central, s'ha de fer amb una extracció històrica, en el moment històric que es va fer és una gran obra, una obra faraònica, perquè es va construir amb només vint-i-tres mesos. Construir una central, quan la majoria de les obres són per sobre dels 2100 metres, amb un temps tan i tan ràpid, doncs, realment és una gran obra, una gran obra d'infraestructura. Des del punt de vista tecnològic, doncs, també, perquè va implementar tota sèrie de millores tecnològiques que es van portar totes del centre d'Europa, que es desconeixien a Catalunya.

Capdella és la primera gran central de corrent altern que es posa en marxa al país, i doncs, lògicament la contribució, lo més destacable és la contribució que va fer a la segona industrialització de Catalunya.

Moltes gràcies per tot. Desitja afegir alguna cosa més?

De res dona. No, ja està, jo crec que està bé.

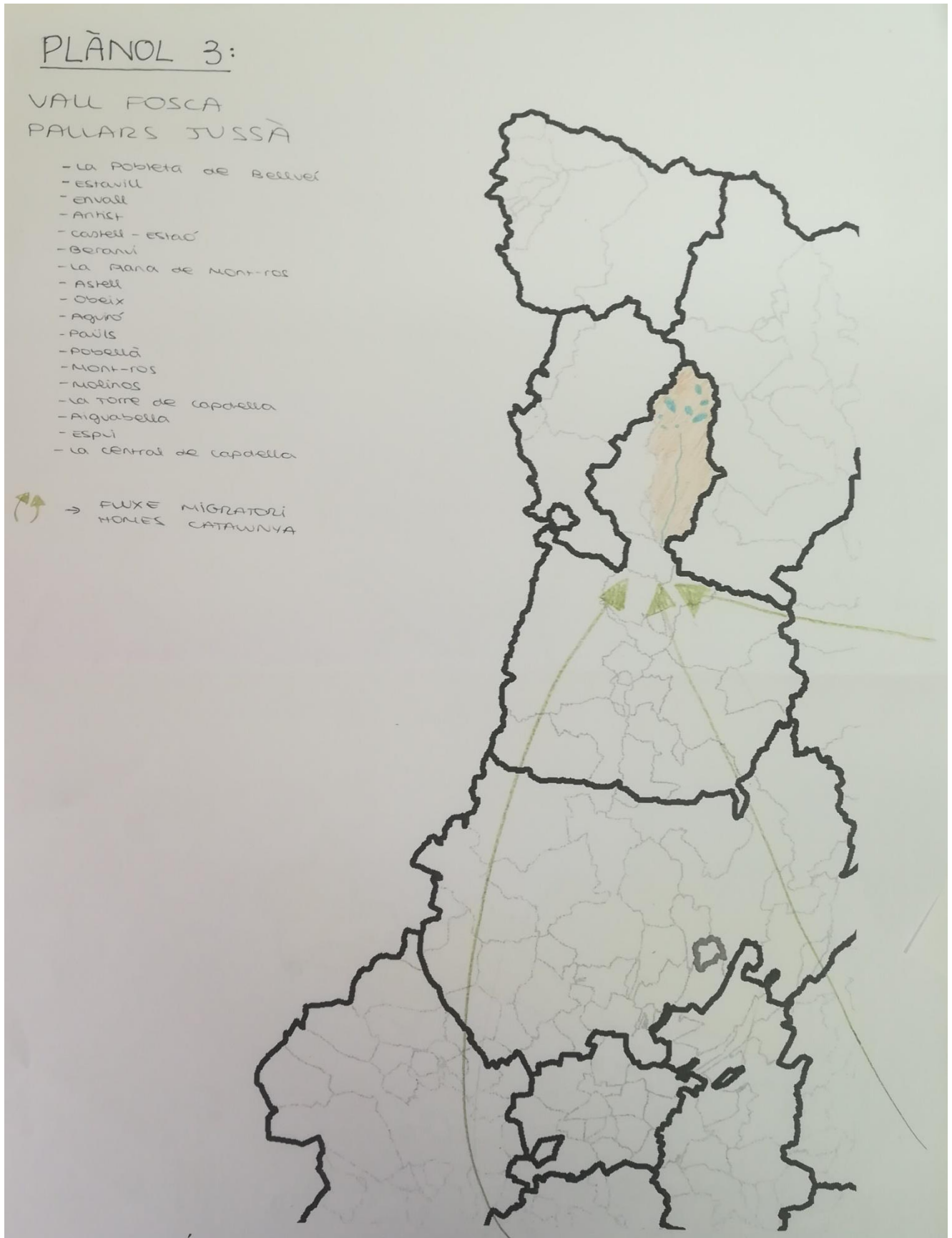
Annex B. Plànols

(Plànol 1). Pressió demogràfica a la Vall Fosca. Catàleg de símbols cartogràfics. Escala 1 / 25.000. Ministerior de Fomento. Instituto Geográfico Nacional

(Plànol 2). Flux migratori Vall Fosca. Catálogo de símbolos cartográficos. Escala 1 / 25.000. Ministerior de Fomento. Instituto Geográfico Nacional

(Plànol 3). Flux migratori Pallars Jussà.

Catálogo de símbolos cartográficos. Escala 1 / 25.000. Ministerior de Fomento. Instituto Geográfico Nacional

Annex C. Boletín oficial del Estado

Núm. 55

BOLETIN OFICIAL DEL ESTADO

Página 1627

4.ª La disposición anterior será aplicable también a la Cooperativa Central de Abastecimiento, que deberá integrarse en la Unión nacional de cooperativas de consumo, siguiendo las normas que a este respecto dicte la Delegación Nacional de Sindicatos.

DECRETO de 26 de enero de 1944 por el que se aprueba el texto refundido del Libro I de la Ley de Contrato de Trabajo.

Una vez cumplidos todos los trámites señalados al efecto por la Ley de catorce de diciembre de mil novecientos cuarenta y dos, por la que se autorizaba a publicar los textos laborales refundidos por la Comisión Recopiladora y Refundidora de la Legislación Social, creada por Decreto de catorce de marzo de mil novecientos cuarenta y dos, de conformidad con el informe del Consejo de Estado, a propuesta del Ministro de Trabajo y previa deliberación del Consejo de Ministros, vengo en disponer lo siguiente:

Artículo único.—Queda aprobado el adjunto Texto refundido del Libro I de la Ley de Contrato de Trabajo.

Así lo dispongo por el presente Decreto, dado en Madrid a veintiséis de enero de mil novecientos cuarenta y cuatro.

FRANCISCO FRANCO

El Ministro de Trabajo,
JOSE ANTONIO GIRON DE VELASCO

CAPITULO PRIMERO

Concepto, elementos y fuentes del contrato de trabajo

Artículo 1.º Se entenderá por contrato de trabajo, cualquiera que sea su denominación, aquel por virtud del cual una o varias personas participan en la producción mediante el ejercicio voluntariamente prestado de sus facultades intelectuales y manuales, obligándose a ejecutar una obra o a prestar un servicio a uno o varios patronos o empresarios o a una persona jurídica de tal carácter bajo la dependencia de éstos, mediante una remuneración, sea la que fuere la clase o forma de ella.

Art. 2.º El objeto del contrato a que se refiere esta Ley es todo trabajo u obra que se realice por cuenta y bajo dependencia ajenas, a todo servicio que se preste en iguales condiciones.

No están comprendidos en la regulación del contrato establecido por esta Ley:

a) Los trabajos de carácter familiar donde solamente estén ocupadas personas de la familia o por ella aceptadas, bajo la dirección de uno de sus miembros, siempre que los que trabajen no se consideren asalariados.

b) Los trabajos que, sin tener carácter familiar, se ejecuten ocasionalmente mediante los llamados servicios amistosos, benévolos y de buena vecindad.

c) El servicio doméstico, entendiéndose por tal el que se preste mediante jornal, sueldo, salario o remuneración de otro género o sin ella, y que sea contratado, no por un patrono, sino por un amo de casa que no persiga fin de lucro para trabajar en una casa o morada particular al servicio exclusivo del contratante, de su familia o de sus dependientes, bien se albergue en el domicilio del amo o fuera de él.

Art. 3.º El contrato se supone siempre existente entre

todo aquel que da trabajo o utiliza un servicio y el que lo presta, aunque no exista estipulación escrita o verbal, entendiéndose por condiciones del contrato las determinadas en las Leyes y Reglamentos de trabajo, y en defecto de tales normas, por los usos y costumbres de cada localidad, en la especie y categoría de los servicios y obras de que se trate.

Art. 4.º Los sujetos que celebren el contrato, tanto empresarios como trabajadores, podrán ser, bien personas naturales o individuos, bien personas jurídicas o colectivas.

Art. 5.º Es empresario o patrono el individuo o la persona jurídica propietaria o contratista de la obra, explotación, industria o servicio donde se preste el trabajo.

Si el trabajador, conforme a lo pactado o a la costumbre, tuviere que asociar a su trabajo un auxiliar o ayudante, el empresario de aquél no será también de éste.

El Estado, las Diputaciones Provinciales y los Ayuntamientos, o bien las entidades oficiales representativas de estas instituciones, quedan equiparados a los empresarios definidos en los párrafos anteriores respecto de las obras o servicios públicos que se ejecuten directamente o por administración.

Se consideran empresarios del trabajo a domicilio los fabricantes, almacenistas, comerciantes, etc.; los contratistas, subcontratistas y destajistas que encarguen trabajo a domicilio, pagando a tarea o a destajo dando o no los materiales y útiles del trabajo.

Art. 6.º Trabajadores son los aprendices, reciben o no un salario o paguen ellos al empresario algún suplemento, en cuanto no se derive otra relación de su contrato particular, conforme a la regulación especial del contrato de aprendizaje; los llamados obreros a domicilio, entendiéndose por tales los que ejecutan el trabajo en su morada u otro lugar libremente elegido por ellos, sin la vigilancia de la persona por cuenta de la cual trabajan, ni de representante suyo, y del que reciben retribución por la obra ejecutada; los obreros y operarios especializados o no en oficios, profesiones manuales o mecánicas y los que ejerzan trabajos triviales ordinarios; los encargados de empresas, los contramaestres y los jefes de talleres o de oficinas; los empleados ocupados en comercios, bancos, oficinas, contabilidad y gestión; los llamados trabajadores intelectuales, y cualesquiera otros semejantes.

Art. 7.º No regirá esta Ley para las personas que desempeñen en las empresas las funciones de alta dirección, alto gobierno o alto consejo, características de los siguientes cargos o de otros semejantes:

Director general, Director o Gerente de la empresa, Subdirector general, Inspector general, Secretario general y excluidos en las correspondientes reglamentaciones de trabajo.

Art. 8.º Los funcionarios públicos se regirán por su legislación especial.

Art. 9.º El contrato de trabajo se regulará:

1.º Por las normas establecidas en las Leyes, Decretos y disposiciones ministeriales sobre reglamentación del trabajo en sus distintas modalidades.

2.º Por la voluntad de las partes, siendo su objeto lícito, y sin que en ningún caso puedan establecerse, en perjuicio del trabajador, condiciones menos favorables o pactos contrarios a las normas legales antes expresadas; y

3.º Por los usos y costumbres de cada localidad en la especie y categoría de los servicios y obras de que se trate, con igual salvedad que el número anterior establece.

Art. 10. Si por contravenir alguno de los preceptos anteriores resultase nula sólo una parte del contrato de

trabajo, éste permanecerá válido en lo restante, y se entenderá completado con los preceptos jurídicos adecuados a su legitimidad.

Si el trabajador tuviere asignado beneficio o retribuciones especiales en virtud de obligaciones establecidas en la parte no válida del contrato, la autoridad jurisdiccional que a instancia de parte declare la nulidad hará el debido pronunciamiento sobre la subsistencia o supresión, en todo o en parte, de dichas retribuciones.

CAPITULO II

Requisitos del contrato de trabajo

Art. 11. Podrán concretar la prestación de sus servicios:

a) Los mayores de dieciocho años, por sí mismos, vivan o no vivan con sus padres.

b) Los que hubieren contraído matrimonio y los mayores de catorce años y menores de dieciocho, solteros, que, con conocimiento de sus padres o abuelos, vivan independientemente de ellos.

c) Los demás menores de dieciocho, con autorización, por el orden siguiente: del padre, de la madre, del abuelo paterno o del materno, del tutor, de las personas o instituciones que los hayan tomado a su cargo o de la autoridad local.

d) La mujer casada, con autorización de su marido, salvo el caso de separación de derecho o de hecho, en el que se reputará concedida por ministerio de la Ley para todos los efectos derivados del contrato, incluso el percibo de la remuneración.

Art. 12. Si el representante legal de una persona de capacidad limitada la autoriza expresa o tácitamente para realizar un trabajo, queda ésta también autorizada para ejercitar los derechos y cumplir los deberes que se derivan de su contrato y para su cesación. La autorización, no obstante, podrá ser condicionada, limitada o revocada por el representante legal.

Art. 13. La capacidad de las personas jurídicas o colectivas contratantes se regulará por los artículos 37 y 38 del Código Civil y demás normas legales aplicables en cada caso.

Art. 14. El contrato de trabajo podrá celebrarse por escrito o de palabra. Deberán constar por escrito los contratos cuando así lo dispongan las normas legales de trabajo o lo exija cualquiera de las partes, y siempre que el empresario contrate con varios trabajadores conjuntamente.

Los contratos de trabajo por escrito estarán exentos de toda clase de impuestos, incluso del del Timbre, si el salario estipulado no excede de 9.000 pesetas anuales.

Art. 15. Los gastos que ocasione la celebración del contrato de trabajo los pagará el empresario si no se hubiere pactado lo contrario.

La indemnización por gastos de traslado del trabajador al lugar donde haya de ser empleado podrá ser exigida por éste el empresario solamente si así se hubiere convenido expresamente o estuviere establecido en normas legales de trabajo.

Si el empresario exigiese previamente a un trabajador determinado que se le presente para ver si le conviene, en caso de duda, deberá suplirle los gastos hechos justificadamente al efecto, y ello aunque no llegare a celebrarse el oportuno contrato de trabajo.

Art. 16. El contrato de trabajo escrito deberá contener cláusulas referentes a las siguientes condiciones:

1.ª La clase o clases de trabajo objeto del contrato.
2.ª La expresión de si el trabajo ha de prestarse por unidad de tiempo, por unidad de obra, por tarea o en cualquier otra forma.

3.ª El señalamiento de la cuantía y la forma de pago de la remuneración.

4.ª La fijación de la jornada de trabajo y de los descansos con arreglo a la legislación vigente.

5.ª La determinación concreta de los términos del cumplimiento de las disposiciones legales sobre seguros sociales.

6.ª La declaración de comprometerse a la observancia estricta de las disposiciones legales sobre el trabajo.

7.ª La declaración de si se establecen o no sanciones y, en caso de establecerse, la forma de determinarlas y garantías para su efectividad.

8.ª La expresión de las facilidades que deben dar los empresarios para la educación general y profesional de los trabajadores o para el cumplimiento de las obligaciones que acerca de esto señalen las disposiciones legales.

9.ª La declaración de celebrarse el contrato por tiempo indefinido, por tiempo cierto o para obra o servicio determinado.

La omisión de cualquiera de estas condiciones no invalidará el contrato sino en la medida que se desprende en lo prescrito en el artículo 10 de la presente Ley.

CAPITULO III

Modalidades del contrato de trabajo

Art. 17. Si el empresario diere un trabajo en común a un grupo de sus trabajadores, conservará, respecto a cada uno individualmente, sus derechos y deberes.

Si el empresario designara un jefe a este grupo, todos ellos estarán sometidos al mismo a los efectos del orden y la seguridad del trabajo; pero el jefe no será considerado como representante de los trabajadores, salvo acuerdo en contrario.

Si el salario fuese colectivo para el grupo sus componentes tendrán derecho en él según lo que hayan participado en el resultado del trabajo.

Si uno de ellos saliere del grupo antes de la terminación del trabajo encargado, tendrá derecho a la parte alícuota del trabajo que le corresponda en el ya realizado.

Art. 18. Si el empresario hubiese celebrado un contrato con un grupo de trabajadores considerado en su totalidad, no tendrá frente a cada uno de sus miembros los derechos y deberes que como tal le competen, salvo en el caso de que así se hubiere pactado.

Cuando un trabajador dejase el grupo, éste deberá sustituirle por otro, proponiendo inmediatamente el designado a la aceptación del empresario. Si el grupo no lo hiciera, el empresario podrá proponer el sustituto al jefe del grupo.

Art. 19. El jefe elegido o reconocido por el grupo ostentará la representación de los trabajadores que lo integren y podrá cobrar y repartir el salario común, salvo que expresamente no se hallase autorizado para ello. En todo caso, el jefe deberá distribuir el salario en cuanto lo hubiere cobrado.

El derecho de los trabajadores a su parte en el salario cobrado por el jefe podrá ejercerse contra éste, de igual manera que el del trabajador contra el empresario.

Art. 20. Si el empresario pusiese auxiliares o ayudantes a disposición del grupo, éstos no tendrán la calidad de miembros del mismo.

Art. 21. Las empresas industriales o mercantiles que ocupen normalmente 50 o más trabajadores fijos, contados todos los que presten sus servicios en las distintas factorías, aunque estén situadas en localidades diferentes, estarán obligados a redactar un Reglamento de régimen interior, para acomodar su organización del trabajo a las normas contenidas en la reglamentación que les

sea aplicable y a los principios que inspiran el Fuero del Trabajo y la Ley de Ordenación Sindical.

Este mínimo de obreros podrá ser rebajado e incluso suprimidos por la Dirección General de Trabajo, que en tal caso deberá hacerlo así constar en la reglamentación de trabajo por la cual se rija la industria.

El proyecto de Reglamento de régimen interior así confeccionado se someterá a la aprobación de la Dirección General de Trabajo, si la empresa de envuelve sus actividades en el ámbito nacional, regional o interprovincial, y a las Delegaciones de Trabajo si las desenvuelve en un área provincial.

Art. 22. El Reglamento de régimen interior, además de las peculiaridades propias del régimen de la explotación, taller o fábrica, consignará las disposiciones necesarias acerca de la organización y jerarquía en el trabajo; plantillas, clasificación del personal, jornada y descanso, vacaciones, salario, luz, y forma de pago, cómputo y retribución de horas extraordinarias, bases para calcular la retribución y rendimiento del trabajo a destajo, si por la índole de la empresa procediese; condiciones del trabajo en cuanto a los locales en que se realiza; orden que debe guardarse en los mismos; entrega y manejo de materiales, máquinas e instrumentos de trabajo; entrega de la obra, medidas de seguridad, higiene y sanidad; premios y correcciones disciplinarias, suspensiones de trabajo, etc., etc., y, en general, cuantas prevenciones puedan ser útiles para la buena marcha de la empresa y para el mantenimiento, dentro de la comunidad, de las relaciones de lealtad y asistencia recíprocas que se deben cuantos participan en la producción.

Art. 23. En toda contrata de obras y servicios públicos del Estado, de la Provincia y del Municipio, o bien de entidades oficiales representativas de aquellas instituciones, será obligación del concesionario o del rematante realizar un contrato por escrito con los trabajadores que hayan de ocuparse en las obras o servicios, conforme a lo que se dispone en los artículos siguientes.

Art. 24. El contrato de trabajo a que se refiere el artículo anterior habrá de amoldarse necesariamente a las normas establecidas por las distintas reglamentaciones de trabajo respecto de los oficios y trabajos que hayan de ser utilizados o realizados en las obras o servicios a que la concesión o contrata se refiera y, en su defecto, a las condiciones mínimas que rijan para dichos oficios o trabajos en la localidad donde hayan de prestarse.

En el contrato, además de hacerse constar cuanto preceptúa el artículo 16 de esta Ley para los contratos escritos, deberán indicarse los plazos en que habrán de realizarse los pagos de los jornales, que no podrán exceder de una quincena para los trabajadores manuales, ni de un mes para los restantes trabajadores.

Es obligación del contratista o concesionario entregar a cada trabajador que emplee un ejemplar del contrato con él concertado y, además, una cartilla en que conste la obra o servicio público de que se trate y el nombre del obrero o empleado, y en la que se consignarán todas las liquidaciones de salarios que se hagan al titular, con separación de las remuneraciones correspondientes a la jornada legal de trabajo y a las horas extraordinarias que hubiese trabajado.

Art. 25. El contrato será extendido por triplicado y autorizado con su firma por el concesionario o contratista y por el trabajador a que se refiera, y si éste no supiera firmar, con su huella dactilar. Un ejemplar quedará en poder de cada uno de los signatarios y otro se presentará a las entidades públicas adjudicantes de las obras o servicios, las cuales remitirán copia del mismo, dentro de los cinco días siguientes a su recibo, al Mi-

nisterio de Trabajo y archivarán el original del contrato.

También estarán obligados los concesionarios a remitir quincenalmente a dichas entidades las variaciones que se produzcan en el personal.

Art. 26. Cuando en las obras o servicios públicos fuese necesario emplear trabajadores eventuales, por falta de personal permanente o para trabajos accesorios, perentorios o no previstos, las remuneraciones del trabajo de dichos obreros no podrán ser inferiores a las estipuladas en el contrato celebrado con el personal permanente para labores iguales o análogas.

Los trabajadores eventuales habrán de ser provistos también de la cartilla a que se refiere el artículo 24, y en ella se consignará, además de lo preceptuado en el mismo artículo, el tiempo por el cual se contrate al obrero.

CAPITULO IV

Efectos generales del contrato de trabajo

Art. 27. El contrato de trabajo podrá celebrarse por tiempo indefinido, por tiempo cierto, expreso o tácito, o para obra o servicio determinado.

A falta de pacto expreso, se entenderá por duración del contrato la mínima que se haya fijado por normas legales o reglamentaciones del trabajo, en la clase del mismo a que aquél se refiera, y, en defecto de tales normas, por los usos o costumbres locales.

El contrato para obra o servicio determinado durará hasta la total ejecución de la una o hasta la total prestación del otro.

Art. 28. Cuando no se hubiera pactado y se tratase de prestación de un número de días de trabajo o de ejecución de obra por unidad, piezas o por medidas u otras modalidades del trabajo susceptibles de cumplimiento parcial, se entenderá la obligación divisible y el obrero podrá exigir que se le reciba por partes y se le abone en proporción al trabajo ejecutado.

Art. 29. Si en el taller se hiciesen invenciones en las que dominara el proceso, las instalaciones, los métodos y procedimientos de la empresa, sin distinción particular de persona alguna, tales invenciones serán de propiedad del empresario.

Lo mismo ocurrirá con las invenciones llamadas de servicio, esto es, con las realizadas por trabajadores contratados al efecto para estudiarlas y obtenerlas.

Las invenciones que no sean de la explotación ni del servicio, o sean las invenciones libres, en las que predomine la personalidad del trabajador, pertenecerán a éste, aunque hayan nacido con motivo de su actividad en el trabajo de la explotación.

A la propiedad, patentada o no, de las invenciones libres, el trabajador no podrá renunciar en beneficio del empresario o de un tercero, más que en virtud de un contrato posterior a la invención.

En cualquier caso, así el empresario como el trabajador estarán obligados al secreto de la invención.

Art. 30. Si la explotación, por el empresario, de la invención llamada de servicio diese lugar a ganancias que supusieran evidente desproporción con las remuneraciones del trabajador que en el ejercicio de su trabajo ha producido la invención, éste recibirá la adecuada indemnización especial.

Art. 31. Los contratos en virtud de los cuales el trabajador transmita de antemano al empresario o a terceras personas sus derechos de autor, respecto de obras de literatura, de música, de artes gráficas, de telegrafía, etcétera, habrán de hacerse por escrito.

Se excluyen de este precepto los escritos de propaganda, relaciones, anuncios y otros medios semejantes, propios de la vida comercial.

Art. 32. No podrán imponerse por el empresario al trabajador otras correcciones que las previstas en las disposiciones legales, en los reglamentos de taller o en los contratos hechos por escrito.

Si las correcciones consistieran en suspensión temporal del empleo, deberán anotarse en un registro especial que a tal efecto llevará la Empresa y que habrá de exhibir a los órganos de la Inspección del Trabajo cuando éstos lo soliciten.

Art. 33. Si el trabajador tuviere que prestar fianza y ésta excediera del salario o sueldo de un mes, habrá de ser depositada en el Banco de España o en una Caja pública de ahorros, en forma de que sólo pueda disponerse de ella con intervención de ambas partes. Los gastos del depósito correrán a cuenta del empresario.

Art. 34. Si por la relación o con motivo del contrato el trabajador tuviere que depositar en la Empresa certificados, documentos de identidad, objetos, instrumentos, materiales, alimentos o vestidos, una vez realizada la entrega con las formalidades debidas, aquélla será responsable de su custodia, sin derecho alguno de retención, pudiendo el trabajador reclamar en todo momento la devolución de sus depósitos si no fuesen necesarios a los fines del contrato.

Art. 35. El trabajador tendrá derecho a un permiso anual retribuido, al menos de siete días laborables ininterrumpidos o de mayor duración si así lo estableciere su reglamentación de trabajo, disfrutado en la fecha que fije de común acuerdo con su empresario o en la que ordene el Magistrado del Trabajo, en caso de desacuerdo.

La retribución en metálico correspondiente al permiso será abonada por el empresario al empezar su disfrute, y la retribución en especie, si la hubiere, lo será como de ordinario o debidamente compensada.

Cuando el trabajador dejara de prestar sus servicios antes de haber disfrutado el permiso anual retribuido, percibirá la parte proporcional que le corresponda.

No se podrá compensar el no disfrute del permiso retribuido con el pago del doble del salario durante los días que deba disfrutarse aquél, a no ser por resolución del Magistrado del Trabajo, cuando el trabajador reclame del empresario el cumplimiento de dicha obligación y haya dejado de prestar sus servicios, pues en otro caso el Magistrado señalará la fecha en que deba disfrutar las vacaciones atrasadas y reclamadas.

Si el trabajador, durante sus vacaciones retribuidas, realizara para sí o para otro trabajos que contraríen la finalidad del permiso, deberá reintegrar al empresario la remuneración percibida correspondiente a las vacaciones.

Queda prohibido descontar del período de vacaciones reglamentarias cualquier permiso extraordinario concedido durante el año.

Art. 36. Es nulo todo pacto que limite, en daño de cualquiera de las partes, el ejercicio de los derechos civiles o políticos, así como la renuncia hecha por el trabajador, antes o después de la celebración del contrato, de las indemnizaciones a que tenga derecho por accidentes en el trabajo, perjuicios ocasionados por incumplimiento del contrato o cualesquiera otros beneficios establecidos por la Ley.

CAPITULO V

Del salario

Art. 37. Se considerará salario la totalidad de los beneficios que obtenga el trabajador por sus servicios u obras, no sólo lo que reciba en metálico o en especie como retribución directa e inmediata de su labor, sino también las indemnizaciones por espera, por impedimentos o interrupciones del trabajo, así como la obtenida por uso de casa-habitación, agua, luz, manutención y

conceptos semejantes, siempre que se obtenga por razón o en virtud del trabajo o servicio prestado.

Art. 38. En la retribución del trabajo por unidad de tiempo sólo se atenderá a la duración del servicio, independientemente de la cantidad de obra realizada, salvo contrato en que expresamente se estipule un mínimo de obra.

En los trabajos por unidad de obra, sólo se atenderá a la cantidad y calidad de la obra o trabajos realizados, pagándose por piezas, medidas, trozos o conjuntos determinados, independientemente del tiempo invertido. En caso de haberse estipulado plazo para la conclusión del trabajo u obra, deberá terminarse dentro de él, pero no se podrá exigir un rendimiento mayor al normal de un trabajador apto.

El trabajo por tarea consiste en la obligación del obrero de realizar una determinada cantidad de obra o trabajo en la jornada u otros períodos de tiempo al efecto establecido, entendiéndose cumplida dicha jornada o período de tiempo en cuanto se haya ultimado el trabajo fijado en la tarea.

Cuando la tarea quede interrumpida por causas extrañas a la voluntad del empresario y del trabajador, quedará en suspenso el contrato hasta que aquéllos desaparezcan, debiendo ser mientras tanto empleado el trabajador a jornal por el empresario y a cuenta de éste en otro trabajo, siempre que haya posibilidad material de ello.

Cuando la remuneración se pactare para otra clase de trabajo distinta de las anteriores, se determinarán expresamente sus condiciones en el contrato.

Art. 39. Si en el cálculo de los destajos y de su pago se hubiese cometido error grave, del que resultara para una u otra parte desproporción entre el trabajo y las ganancias, cualquiera de ellas podrá exigir la oportuna rectificación contractual o la compensación debida.

Art. 40. Si el trabajo a destajo no diera el rendimiento debido en beneficio del trabajador, a pesar de poner en el ejercicio de su debida actividad así su diligencia como la adecuada técnica, a causa de defectos probados de los instrumentos o materiales suministrados por el empresario, o por cualquiera otra circunstancia que dependiera de éste, el trabajador tendrá derecho al salario total previsto del destajo, y si no se hubiese previsto, al jornal mínimo establecido para los trabajadores análogos en la industria o actividad de que se trate.

Art. 41. Si se interrumpiere un trabajo a destajo antes de su terminación, el operario tendrá derecho al salario correspondiente al trabajo o la obra realizados.

Art. 42. En el caso de que los trabajadores hubieran de percibir una comisión por participación en negocios en que hubiesen mediado, si no se hubiese fijado cantidad, ésta se determinará con arreglo a los usos y costumbres locales en la respectiva industria o comercio.

El derecho a la comisión, a falta de acuerdo sobre el particular, nacerá en el momento de realizarse y de pagarse el negocio, la colocación o la venta.

Si el negocio se deshiciere por culpa probada del empresario, el trabajador podrá mantener su derecho a la comisión como si aquél se hubiera efectuado, sin perjuicio del mejor derecho de un tercero.

Art. 43. Si no se hubiere pactado otra cosa, la liquidación y pago de las comisiones se hará al finalizar el año. El trabajador puede pedir comunicaciones de la parte de los libros referentes a tales devengos y valerse para su examen de un perito contable, cuyos honorarios, estarán a su cargo o al del empresario, según a quien pertenezca la condición de parte temeraria en lo contencioso. No siendo ninguna, los citados honorarios estarán a cargo del trabajador.

Si el empresario se negase a dar comunicaciones de los libros, bien al trabajador, bien al perito que designe, el trabajador podrá reclamar el cumplimiento de tal obligación ante la Magistratura del Trabajo competente.

Art. 44. Si se hubiere convenido que la remuneración consista total o parcialmente en la participación en los beneficios de la Empresa, o sólo en algunos determinados de la misma, o dependiera de ellos la cuantía de la remuneración restante, se liquidarán aquéllos y ésta anualmente, en cuanto se hubiese fijado el balance. Respecto del examen de los libros y las cuentas, el trabajador tendrá los mismos derechos y deberes que los señalados en los artículos referentes a la liquidación de comisiones.

Art. 45. La participación en los beneficios no autorizará, salvo pacto en contrario, a compensaciones de los años de pérdida con los años de ganancia, ni tampoco de los de unas con los de otras ramas de la industria o del comercio; esto último, salvo cuando los trabajadores, estén adscritos simultáneamente a unas y otras.

Si el trabajador hubiera sido empleado con participación dentro del curso de un ejercicio económico, disfrutará de los beneficios de la parte alicuota del año.

Art. 46. Los derechos a gratificaciones o remuneraciones especiales se registrarán por las mismas reglas que la participación en los beneficios.

Estos derechos se perderán si terminara el contrato por culpa del trabajador antes de la fecha en que aquéllos debieron abonarse.

Art. 47. Si el trabajador no pudiera prestar sus servicios o producir sus obras una vez vigente el contrato, porque el empresario se retrasare en darle trabajo o por impedimentos que provinieran de los locales, los materiales, las maquinarias, los instrumentos o cualquiera otra circunstancia imputable al empresario y no al trabajador, éste conservará el derecho a su salario, sin que pueda hacersele compensar el que perdió con otro trabajo realizado en otro tiempo.

Si el salario se pagase por unidad de obra o por tarea, se calculará al efecto equitativamente sobre el supuesto de las que en el tiempo perdido hubiera podido realizar.

Si el trabajador ganara en otros empleos, durante el impedimento proveniente de causas imputables a la Empresa, cualquier otro emolumento, se descotará este de las obligaciones del empresario.

Con el mismo criterio se resolverá la cuestión de las cuotas de los seguros y cualquier obligación o derecho en relación con terceras personas que se interfirieran en esta relación.

Art. 48. Si el trabajador fuere admitido a vivir en la casa del patrono o a cargo de la Empresa, o a ser sustentado por ella, las condiciones del local, dormitorios y comidas habrán de ser los adecuados a su situación, estado y exigencias de la moralidad y de la higiene.

El empresario deberá, en estos casos, dar alojamiento, alimentación y auxilios médicos y farmacéuticos, durante cuatro semanas, salvo disposiciones que fijen plazo mayor, a los trabajadores que enfermarem. Si los empresarios fueran culpables de la enfermedad, su obligación se extenderá a lo que de la misma resultare, y harán frente a estas eventualidades valiéndose de hospitales u otros medios adecuados, y, sobre todo, de los seguros sociales.

Art. 49. Se tendrá por nula toda condición del contrato que directa o indirectamente obligue a los trabajadores a adquirir los objetos de su consumo en tiendas o lugares determinados.

Art. 50. Se prohíbe el establecimiento, en las fábricas,

cas, obras y explotaciones, de cualquier clase que sean, de tiendas, cantinas o expendidurias que pertenezcan a los empresarios, destajistas, capataces o representantes suyos, o a personas que tengan, por razón del trabajo, alguna autoridad sobre los trabajadores de la industria respectiva.

Art. 51. Se exceptúan de lo dispuesto en el artículo anterior los economatos organizados por los empresarios para surtir a los obreros que empleen, siempre que se acomoden a las prescripciones siguientes:

Primera. Libertad absoluta del trabajador para aceptar el suministro.

Segunda. Publicidad de las condiciones en que éste se haga.

Tercera. Venta de los géneros al precio de coste.

Cuarta. Intervención de los trabajadores en la administración del economato.

Art. 52. Si el empresario, en relación con el trabajo, alquilara al trabajador una vivienda, deberá acreditarse la libre aceptación de éste, y el alquiler será calculado con moderación y tan sólo para asegurar el interés legal del capital invertido en las edificaciones.

Las viviendas responderán, además, a las exigencias de la moralidad y de la higiene.

En caso de rescisión del contrato de trabajo, el obrero tendrá derecho a permanecer en la casa durante un mes después de la rescisión de aquél. Durante este plazo no podrá aumentarse el alquiler pactado.

Art. 53. Si en conexión con el contrato de trabajo el empresario cediera al trabajador, mediando o no renta, un terreno para su cultivo, el comienzo y terminación de esta cesión coincidirá con la del contrato.

El precio de la renta será equitativo, no excediendo en ningún caso al usual en la comarca.

En caso de una rescisión del contrato de trabajo, sea por culpa del trabajador o no, el empresario habrá de respetar el año agrícola, y abonará al trabajador saliente el valor de las mejoras hechas en la tierra con arreglo a derecho.

Art. 54. El pago de la parte en numerario del salario habrá de hacerse en moneda de curso legal, al terminar el trabajo o su contrato, o periódicamente, según se haya estipulado; pero en este caso, los plazos para las liquidaciones no podrán exceder de los fijados por la legislación del trabajo de que se trate y nunca de un mes.

Los usos locales, en defecto de otras normas, decidirán en cuanto a los días y las horas de pago; pero éste deberá hacerse o dentro de la jornada o inmediatamente de terminarse ésta y en el lugar del trabajo.

No podrá verificarse el pago de salarios en día de descanso ni en lugares de recreo, tabernas, cantinas o tiendas, salvo cuando se trate de obreros empleados en algunos de estos establecimientos.

Art. 55. En caso de que se anulare un contrato, el trabajador podrá exigir por el trabajo que ya hubiere prestado, la remuneración consiguiente a un contrato válido, salvo si la nulidad proviniera de voluntad maliciosa del trabajador.

Art. 56. Cuando el trabajo se preste por unidad de obra, por tarea o por precio alzado, y no fuere posible liquidar semanalmente la labor ejecutada, se abonará al obrero el jornal ordinario en su oficio y categoría correspondiente a los días que hubiese trabajado, sin perjuicio de lo que resultare a su favor en la liquidación definitiva de la obra, siempre que trabaje en el local del empresario.

Art. 57. El trabajador tiene derecho a percibir, sin que llegue el día señalado para el pago, anticipos a cuenta del trabajo ya realizado, pero habrá de demostrar la necesidad urgente de ello.

Art. 58. Será válido el pago hecho a la mujer casada de la remuneración de su trabajo, si no consta la oposición del marido, y al menor si no consta la oposición del padre, de la madre, y, en su caso, de sus representantes legales.

Para que la oposición del marido surta efecto, habrá de formularse ante el Magistrado del Trabajo correspondiente, y si no hubiera Magistratura en la localidad donde el servicio se preste ante el Juez municipal de aquélla, quienes después de oír a la mujer, y en vista de las pruebas practicadas, la autorizarán o no para recibir por sí el salario y para invertirlo en las necesidades del hogar.

En caso de separación legal o de hecho de los cónyuges, el marido no podrá oponerse a que la mujer perciba la remuneración de su propio trabajo.

Art. 59. Los créditos por salarios o sueldos devengados por los trabajadores tendrán la calidad de singularmente privilegiado, conforme a las siguientes reglas:

Primera. Gozarán de preferencia sobre todos los demás créditos respecto de los objetos por aquellos elaborados, mientras permanezcan en poder del deudor y sobre los inmuebles a los que precisamente se incorpore su trabajo.

Cuando alguno de estos bienes inmuebles estuviese gravado con hipoteca inscrita en el Registro de la Propiedad, la mencionada preferencia solamente alcanzará al importe de los salarios de las dos últimas semanas y a los sueldos del último mes, quedando subsistente la prelación establecida en los números primero y segundo del artículo 1.923 del Código Civil.

Segunda. Gozarán también de igual preferencia respecto de los bienes muebles o inmuebles incorporados a la empresa o explotación, salvo cuando se trate de créditos pignoraticios e hipotecarios sobre dichos bienes.

Tercera. Cuando conste en el Registro de la Propiedad que se ha hecho uso del derecho de prelación sobre la hipoteca, no podrá reclamarse de nuevo aquel derecho de prelación sobre los mismos bienes hipotecados.

Cuarta. El acreedor hipotecario que hubiere satisfecho los salarios de dos semanas y el sueldo del último mes, a que se refiere la regla primera, tendrá derecho a pedir ampliación de la hipoteca por el importe de las cantidades satisfechas.

Quinta. La parte de crédito que no se satisfaga en virtud de la regla primera gozará de la prelación que, según su naturaleza, le reconozcan el Código Civil o el de Comercio, en los respectivos casos.

Sexta. Las demandas sobre los créditos a que se refiere este artículo no podrán interponerse sino por el obrero, dependiente o empleado acreedor o sus herederos.

CAPITULO VI

Obligaciones y derechos del trabajador y del empresario

Art. 60. El deber primordial del trabajador es la diligencia en el trabajo, la colaboración en la buena marcha de la producción del comercio o en la prosperidad de la empresa a que pertenece. La medida de esta diligencia estará determinada por la especialidad habitual del trabajo y por las facultades y peculiaridades del trabajador, que debe conocer el empresario.

Art. 61. Allí donde el salario se regule por los productos del trabajo o por tareas del trabajador, estará obligado también a aplicar al objeto su actividad profesional, sin más interrupciones que las determinadas por la Ley, las reglamentaciones de trabajo, el contrato y los usos y costumbres.

Art. 62. Si el trabajador observa entorpecimiento para ejercer su trabajo, faltas en el material, en los instru-

mentos o en las máquinas, estará obligado a denunciarlo inmediatamente al empresario o a sus encargados o representantes.

Art. 63. El trabajador deberá indemnizar al empresario los perjuicios que culpablemente le haya ocasionado en los locales, los materiales, las máquinas y los instrumentos de trabajo. En la medida en que pueda hacerlo, y siempre que por ello no pueda temerse una perturbación importante en la explotación, el empresario deberá permitir al mismo obrero que repare el daño con su propio trabajo.

Art. 64. El trabajador prestará la clase y extensión de trabajo que marquen las leyes, la reglamentación del trabajo, el contrato y, en su defecto, los usos y costumbres.

Normalmente sólo se prestará el trabajo corriente. No obstante, pasajeramente y por necesidad urgente de prevenir grandes males inminentes o de remediar accidentes sufridos deberá el trabajador prestar mayor trabajo u otro del acordado, a condición de indemnizarle, de acuerdo con las disposiciones legales.

Art. 65. Si el trabajador estuviera contratado a destajo y transitoriamente éste no pudiera realizarse, sin culpa del empresario o por exigencia inevitable de la explotación, el trabajador no podrá eximirse de prestarlo por tiempo, en la misma empresa y en obras adecuadas.

Art. 66. La entrega y devolución de materiales, instrumentos, máquinas y objetos semejantes para el trabajo, salvo disposición o pacto en contrario, tendrá lugar en los talleres u oficinas donde aquél se preste, y, en su defecto, en casa del empresario.

Si el tiempo de espera no fuere el normalmente establecido o el indispensable de costumbre, será considerado como jornada de trabajo.

Art. 67. El trabajador, avisando con la posible anticipación, podrá faltar al trabajo, con derecho a percibir el salario, únicamente por alguno de los motivos y durante los períodos de tiempo siguientes:

Primero. Por tiempo que no exceda de una jornada de trabajo, en los casos de muerte o entierro de padre o abuelo, hijo o nieto, cónyuge o hermano; enfermedad grave de padres, hijos o cónyuge; alumbramiento de esposa.

Segundo. Por el tiempo indispensable, en el caso de cumplimiento de un deber inexcusable de carácter público.

Cuando el cumplimiento de las diligencias a que este caso se refiere lleve consigo el percibo, por el trabajador, de una indemnización, se computará el importe de la misma con parte del jornal que hubiere de percibir, siendo tan sólo abonable por el empresario la diferencia, si existiere, entre la indemnización y el referido jornal, cuando aquélla sea menor.

El trabajador, a petición del empresario, vendrá obligado a justificar la certeza del motivo alegado, incurriendo, caso de ser inexacto, en la suspensión de un día de trabajo, con devolución del jornal percibido por el día de su ausencia injustificada, si lo hubiere cobrado.

Art. 68. En caso de enfermedad justificado con aviso al empresario, y sin perjuicio de los derechos que por otras disposiciones legales se le reconozcan, el trabajador percibirá el 50 por 100 de su salario, sin que este beneficio pueda exceder de cuatro días cada año.

Art. 69. Es deber del trabajador cumplir los reglamentos del trabajo, así como las órdenes e instrucciones del jefe de la empresa, de los encargados o representantes de éste y de los elementos del personal de la misma que le asistan.

Las advertencias acerca de la conducta del trabajador fuera del trabajo no tendrán efectividad más que en lo que pueda afectar a éste o al buen orden y moralidad

de la casa del empresario, si el obrero habitara en ella.

Art. 70. Los trabajadores deberán fidelidad a la empresa en que trabajen.

Si aceptaren propinas, regalos o cualquier otra ventaja que constituyera soborno para hacerles incumplir sus deberes derivados del contrato de trabajo, el empresario tendrá derecho a incautarse de cuanto el trabajador reciba por este concepto, sin perjuicio de la indemnización correspondiente por daños y perjuicios.

Art. 71. El trabajador a quien la Empresa confiara la intervención o conclusión de negocios no podrá recibir gratificación sin consentimiento del empresario, pudiendo este exigir su inmediata devolución o la entrega del valor equivalente, sin perjuicio de la oportuna indemnización de daños.

Art. 72. El trabajador está obligado a mantener los secretos relativos a la explotación y negocios de su empresario, lo mismo durante el contrato que después de su extinción. En este último caso, podrá utilizarlo en su beneficio propio, sólo en cuanto fuese exigencia justificada de su profesión habitual.

Art. 73. El trabajador está obligado a no hacer concurrencia a su empresario ni a colaborar con quienes se la hagan.

No podrá realizar, salvo consentimiento del empresario, obra o trabajo complementario de los que figuren en su contrato, si tales actividades pertenecieran a la rama industrial o comercial de la Empresa y perjudicara a ésta.

Se presumirá el consentimiento, si, con conocimiento previo por el empresario de las actividades particulares del trabajador, no se hubieran prohibido en el contrato.

Art. 74. La prohibición de la concurrencia para después de terminado el contrato de trabajo caducará transcurridos dos años, para los trabajadores, y cuatro años, para los empleados técnicos, o cuando el empresario se haya negado a pactar con el trabajador o el empleado la oportuna indemnización durante los citados años, o, una vez convenida, dejare de pagarla, y, en todo caso, cuando no justificare el empresario un efectivo interés industrial y comercial en el asunto.

Art. 75. El empresario está obligado:

Primero. A remunerar la prestación de servicios y de obras que se le hicieran por el contrato de trabajo.

Segundo. A darle al trabajador ocupación efectiva cuando el no dársela perjudicare considerablemente su formación o perfeccionamiento profesional.

No obstante, el empresario podrá justificar el incumplimiento de este deber por motivos ocasionales e importantes.

Tercero. A satisfacer puntualmente la retribución convenida, y, en caso de demora en el cumplimiento de esta obligación, indemnizará al obrero en una cantidad cuya cuantía fijará el Magistado de Trabajo, teniendo en cuenta el importe de la remuneración, cargas familiares del trabajador y causas que hubieran motivado el retraso. En ningún caso excederá la indemnización concedida por este motivo, por cada año, del importe de la mitad de los salarios dejados de percibir, sin perjuicio de las facultades conferidas a los Magistrados por las leyes.

Cuarto.—A reintegrar al trabajador de los gastos suplidos por éste, indispensables para la ejecución del trabajo. En caso de que no estuviesen debidamente estipulados, el trabajador habrá de advertir al empresario antes o inmediatamente después de que aquéllos se originen, de su necesidad ineludible y de su cuantía.

Quinto. A entregar al trabajador, a instancia de éste, un certificado, extendido en papel común, en el que únicamente hará constar el tiempo servido a la Empresa y la clase de trabajo o servicio que le hubiere prestado.

Sexto. A tratar al trabajador con la consideración debida a su dignidad humana.

CAPITULO VII

Extinción del contrato de trabajo

Art. 76. Los contratos de trabajo terminarán por alguna de las causas siguientes:

Primera. Las consignadas válidamente en el contrato, salvo que el ejercicio de la facultad contractual constituya manifiesto abuso de derecho por parte del empresario.

Segunda. Expiración del tiempo convenido o conclusión de la obra o servicio objeto del contrato. Si llegado el término no hubiera denuncia por ninguna de las partes, se considerará prorrogado tácitamente el contrato por tiempo indefinido, salvo pacto en contrario.

Tercera. Mutuo acuerdo de las partes.

Cuarta. Muerte o incapacidad del empresario, o extinción de la personalidad contratante, siempre que no haya representante legal que continúe la industria o el trabajo.

Quinta. Muerte del trabajador.

Sexta. Fuerza mayor que imposibilite el trabajo por una de las causas siguientes: incendio, inundación, terremoto, explosión, plagas del campo, guerra, tumulto o sediciones, y, en general, cualquier otro acontecimiento semejante de carácter extraordinario que los contratantes no hayan podido prever o que, previstos, no se haya podido evitar.

Séptima. Cesación de la industria, comercio, profesión o servicio fundada en crisis laboral o económica, siempre que dicha cesación haya sido debidamente autorizada, conforme a las disposiciones legales en vigor.

Octava. Despido justificado del trabajador por el empresario.

Novena. Por voluntad del trabajador.

Art. 77. Se estimarán causas justas de despido del trabajador por el empresario, las siguientes:

a) Las faltas repetidas e injustificadas de puntualidad o de asistencia al trabajo.

b) La indisciplina o desobediencia a los reglamentos de trabajo dictados con arreglo a las Leyes.

c) Los malos tratamientos de palabra u obra o falta grave de respeto y consideración al empresario, a las personas de su familia que vivan con él, a su representante o a los jefes o compañeros de trabajo.

d) La ineptitud del trabajador respecto a la ocupación o trabajo para que fué contratado.

e) El fraude, la deslealtad o el abuso de confianza en las gestiones confiadas.

f) La disminución voluntaria y continuada del rendimiento normal del trabajo.

g) Hacer negociaciones de comercio o de industria por cuenta propia o de otra persona sin autorización del empresario.

h) La embriaguez, cuando sea habitual.

i) La falta de asco, siempre que sobre ello se hubiese llamado repetidamente la atención al trabajador y sea de tal índole que produzca queja justificada de los compañeros que realizan su trabajo en el mismo local que aquél.

j) Cuando, el trabajador origine frecuentemente riñas o pendencias injustificadas con sus compañeros de trabajo.

Art. 78. Se estimarán causas justas para que el trabajador pueda, por su voluntad, dar por terminado el contrato, las siguientes:

a) Los malos tratos de palabra u obra o la falta grave de consideración por parte del empresario o de

su representante o empleados, al trabajador o persona de su familia que con él vivan.

b) La falta de pago o de puntualidad en el abono de la remuneración convenida.

c) Exigir el empresario trabajo distinto del pactado, salvo los casos de urgencia prescritos en la Ley.

d) Modificación del Reglamento establecido para el trabajo al celebrarse el contrato o incumplimiento del mismo.

e) Cualquier otra causa análoga o semejante a las anteriores que el Magistrate de Trabajo estime justificadas, por ser reveladora de una situación depresiva o vejatoria para el trabajador.

Art. 79. No terminará el contrato de trabajo por cesión, traspaso o venta de la industria, a no ser que en aquel contrato se hubiera pactado expresamente lo contrario, quedando el nuevo empresario subrogado en los derechos y obligaciones del anterior.

Tampoco podrá darse por terminado el contrato de trabajo:

Primero. Durante una incapacidad temporal para el trabajo, derivada de un accidente o de una enfermedad, cuando la incapacidad no pueda atribuirse al trabajador y mientras no exceda del plazo que determinen las leyes o reglamentaciones de trabajo y, en su defecto, el uso o costumbre.

Segundo. Por ausencia motivada por el servicio militar o por el ejercicio de cargos públicos, a tenor de la legislación vigente, pero quedando facultado el empresario, en el momento que el antiguo trabajador se presente, para prescindir de los servicios del que con esta condición hubiese ocupado su puesto. No obstante, cuando la ausencia del trabajador se prolongue por tiempo que exceda de dos meses, contados desde la fecha en que haya obtenido su licencia militar o de la en que haya cesado en el cargo público, se entenderá terminado el contrato, salvo en el caso de enfermedad.

Tercero. Por ausencia de la obrera, fundada en el descanso que, con motivo de alumbramiento, señala la legislación vigente.

Art. 80. El contrato de trabajo podrá ser suspendido temporalmente por causa no prevista ni imputable al empresario, cuando existan motivos fundados, a juicio de la Delegación de Trabajo o de la Dirección General de Trabajo, según se trate de industria provincial o nacional.

Art. 81. Si el trabajador es despedido por causas imputables al mismo, no tendrá derecho a indemnización alguna.

Si lo fuera por motivos justificados, pero independientemente de su voluntad, podrá exigir los salarios correspondientes al plazo de preaviso normal establecido por las reglamentaciones de trabajo y, en su defecto, por la costumbre.

Si es despedido sin causa justificada, podrá optarse entre que se le readmita en igual puesto e idénticas condiciones que venía desempeñando, o se le indemnice en una suma que fijará el Magistrate de Trabajo, a su prudente arbitrio, teniendo en cuenta la facilidad o dificultad de encontrar otra colocación adecuada, cargas familiares, tiempo de servicio en la empresa, etc., sin que pueda exceder del importe de un año de sueldo o jornal. La opción anteriormente establecida corresponderá al empresario cuando se trate de Empresa de menos de 50 operarios fijos, y al trabajador cuando exceda de este número.

Cuando la causa de terminación del contrato individual del trabajo sea alguna de las comprendidas en el artículo 79, el Magistrate de Trabajo, atendida la naturaleza del caso y las circunstancias que en el mismo concurren, podrán acordar el abono al trabajador de la indemnización prevenida en el párrafo anterior.

Si fuere el trabajador el que incumpliere el contrato, abandonando el trabajo, el empresario tiene derecho a exigirle el resarcimiento de daños y perjuicios.

CAPITULO VIII

Prescripción de acciones

Art. 82. La acción por despido injustificado caducará a los quince días siguientes de aquel en que se hubiera producido, prorrogables por otros tres días si el lugar del trabajo fuera distinto de la localidad en que la Magistratura de Trabajo reside.

Art. 83. Las acciones derivadas del contrato de trabajo que no tengan señalado plazo especial prescribirán a los tres años de su terminación.

A estos efectos se considerará terminado el contrato.

a) El día en que expire el tiempo de duración expresamente convenido o determinado según la presente Ley; y

b) El día en que termine la prestación de servicios continuados, cuando se haya dado esta continuidad por virtud de prórroga expresa o tácita.

Si la acción se ejercita para el percibo de salario o diferencias de los mismos, o para el cobro de horas extraordinarias, el plazo de tres años se computará, si el contrato subsistiera, desde el día en que reciba el obrero su jornal, sin protesta ni reclamación alguna.

CLAUSULA DEROGATORIA

Queda derogada la Ley de Contrato de Trabajo de 21 de noviembre de 1931 y cuantas disposiciones se opongan a lo preceptuado en el presente Decreto.

MINISTERIO DE LA GOBERNACION

ORDEN de 10 de febrero de 1944 por la que se modifica la de 25 de enero próximo pasado en el sentido de aumentar a trece el número de plazas a cubrir en Madrid en el Cuerpo Técnico Administrativo.

Tmo. Sr.: Habiéndose producido una vacante en este Departamento con

posterioridad a la Orden de 25 de enero próximo pasado. (BOLETIN OFICIAL DEL ESTADO del 27) convocando concurso para proveer, en turno ordinario, vacantes del Cuerpo Técnico-Administrativo de este Departamento, en los Servicios centrales y provinciales del mismo,

Este Ministerio ha tenido a bien disponer que se considere modificada la convocatoria citada en el sentido de que el número de plazas a cubrir en

Madrid sea el de trece en lugar de las doce anunciadas.

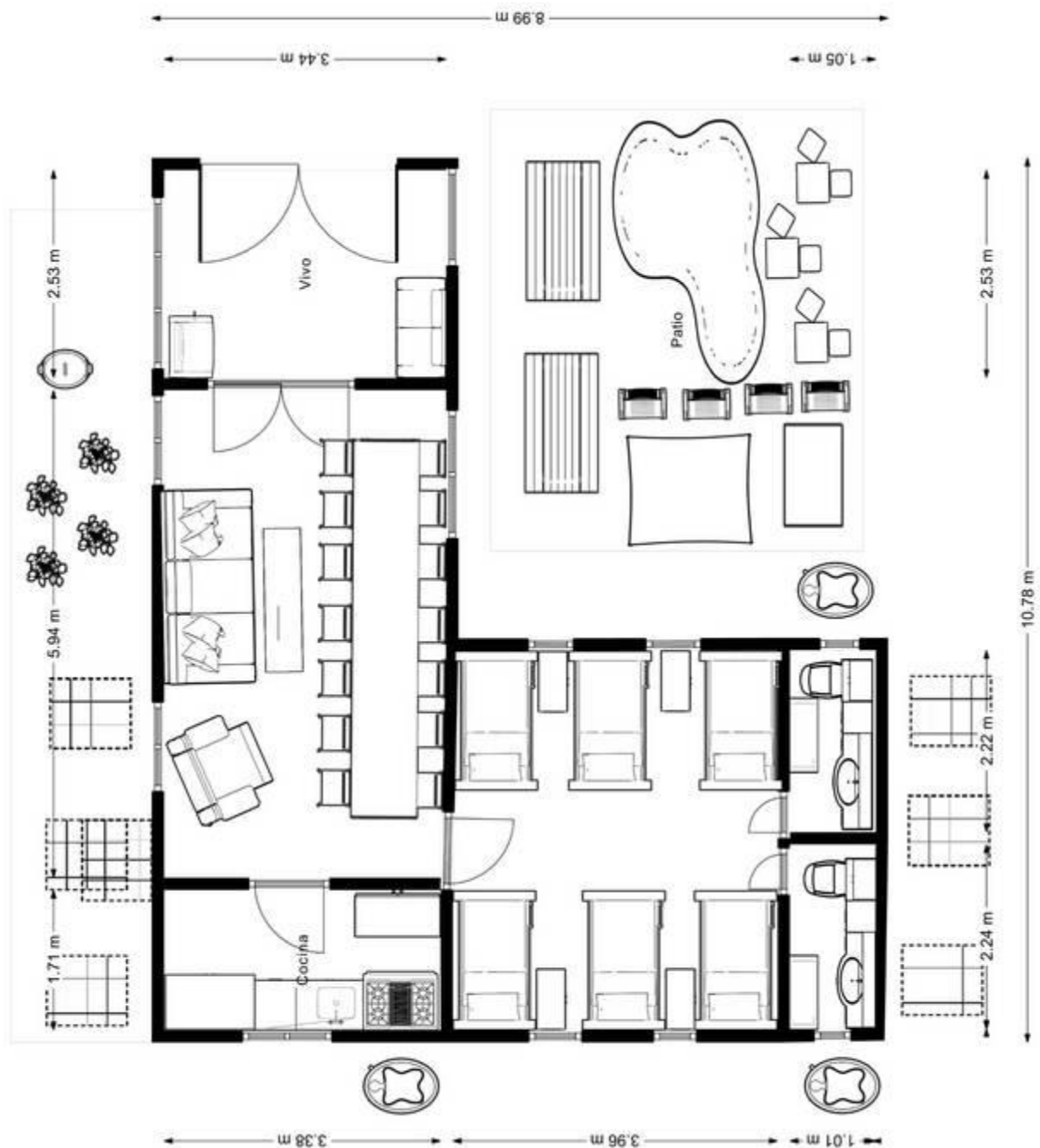
Lo digo a V. I. para su conocimiento y efectos.

Dios guarde a V. I. muchos años.

Madrid, 10 de febrero de 1944.—
P. D., Pedro F. Valladarcs.

Rmo. Sr. Jefe de la Sección Central.

Annex D. Plànols de la possible rehabilitació de l'hospital

Vista superior en 3D

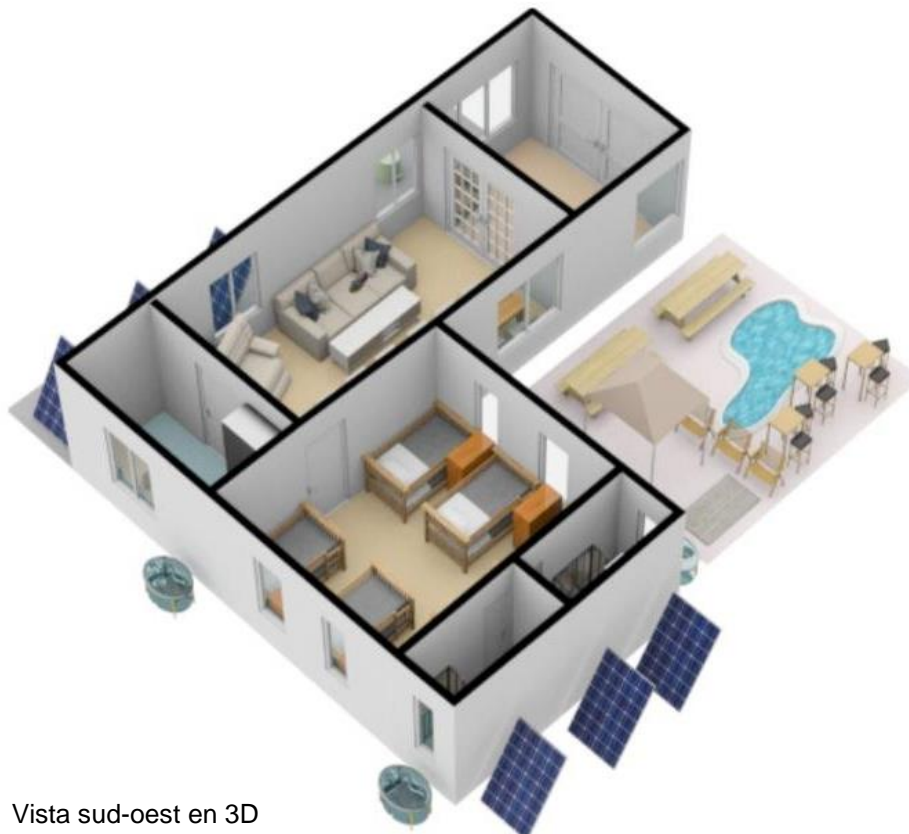

Vista sud-est en 3D

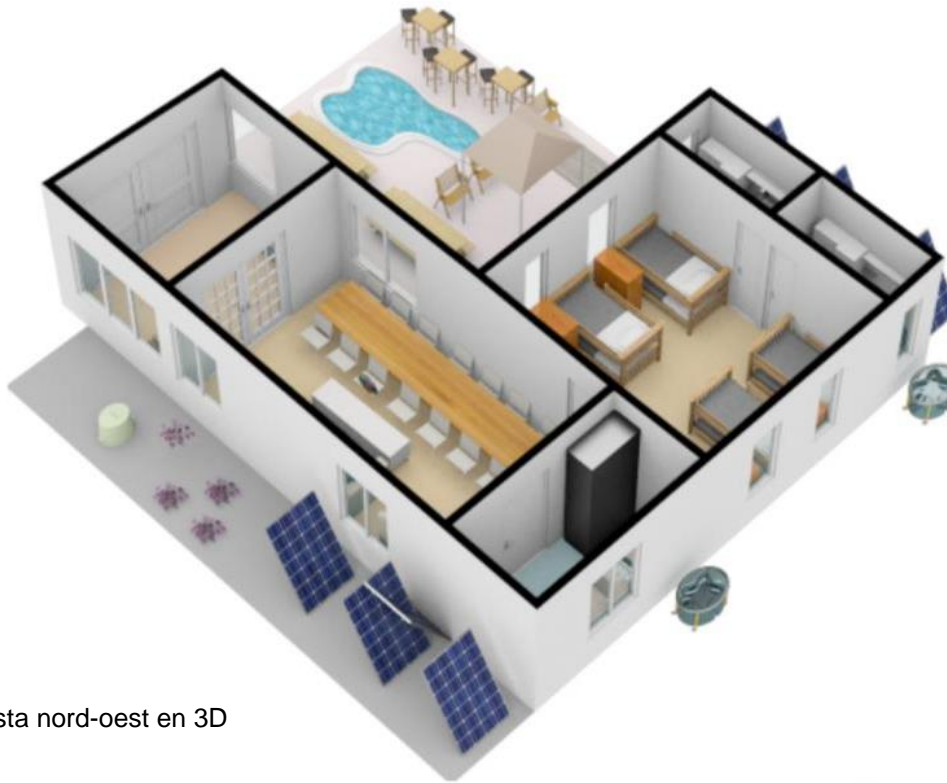

Vista nord-est en 3D

Vista sud-oest en 3D

Vista nord-oest en 3D

Vista inclinada en 3D

